T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ESKİÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

DOĞUŞUNDAN HELLENİSTİK DÖNEME DEĞİN HELLEN *POLİS*'İNİN KAVRAMSAL BOYUTLARI

Doktora Tezi

Sultan Deniz KÜÇÜKER

Ankara-2014

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH (ESKİÇAĞ TARİHİ)

ANABİLİM DALI

DOĞUŞUNDAN HELLENİSTİK DÖNEME DEĞİN HELLEN *POLİS*'İNİN KAVRAMSAL BOYUTLARI

Doktora Tezi

Sultan Deniz KÜÇÜKER

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ayşe Gül AKALIN- ORBAY

Ankara-2014

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER I

ÖNSÖZ IV

GİRİŞ VI

I. BÖLÜM: Arkhaik Öncesi Dönemler

1. Arkhaik Öncesi Dönemde *Polis*'in Oluşum Sürecine Etkisi Olan Gelişmeler... 1

1.1 Miken Dönemi Ardından Hellas'taki Yerleşimlerin Durumları ve *Synoikismos* Hareketleri 4

1.2 Kolonizasyon Dönemi Gelişmeleri 17

1.3 Dini Alandaki Gelişimler 27

1.3.1 Kutsal Alanlar ve Tapınaklar 27

1.3.2 Panhellenik Merkezler 32

1.4 *Polis*'in Fiziksel İzleri ve Sınırları 36

1.5 Askeri Gelişmeler 40

2. *Polis*'in Doğuşuna İlişkin Tartışmalar 44

3. Erken Edebi Kaynaklarda *Polis* Olgusu 46

3.1 Homeros Dizelerinde *Polis*'in Doğuşuna İlişkin Unsurlar.....47

3.2 Homeros'ta *Polis* Organizasyonu.....51

3.3 Hesiodos'ta *Polis* Olgusu.....59

4. Erken Edebi Kaynaklarda *Polis* Terimi 62

4.1 Homeros Dizelerinde Geçen *Polis* Terimi ve İlişkili Diğer Terimler.....62

4.2 Hesiodos Dizelerinde Geçen *Polis* Terimi ve İlişkili Diğer Terimler.....72

II. BÖLÜM: Arkhaik Dönemde *Polis*

1. Arkhaik Dönemde *Polis*'in Politik ve Fiziksel Gelişimi 75

1.1 Tiranlar.....75

1.2 Yazılı Yasalar.....79

1.3 Tiranlık ve Yazılı Yasaların Gelişimi Açısından Atina.....84

2. Arkhaik Dönem Yazılı Kaynaklarında bir "Kavram" olarak *Polis* 94

2.1 Homerik *Hymnos*'lar.....94

2.2 Erken Lirik Dizeler 96

2.3 Arkhaik Epigrafik Kayıtlar.....103

2.4 Geç Arkhaik Dönem Dizeleri.....105

2.5 Presokratik Felsefe.....108

III. BÖLÜM: Klasik Dönemde *Polis*

1. Kleisthenes Dönemi 112

2. Perikles Dönemi 120

2.1 Perikles Dönemi Atina İç Politikası 121

2.2 Perikles Dönemi Atina Dış Politikası 124

3. Peloponnesos Savaşı 133

4. Peloponnesos Savaşı Sonrası Politik Gelişmeler 135

4.1 *Symmakhia* 140

4.2 *Koinon* 143

4.3 *Synoikismos* 147

5. Antik Yazarların Eserlerinde Hellen *Polis* Kavramının Değerlendirilmesi 151

5.1 Platon 163

5.2 Aristoteles 172

IV. BÖLÜM: Erken Hellenistik Dönemle Klasik *Polis*'in Sona Ermesi 178

V. SONUÇ 188

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA 191

TÜRKÇE ÖZET 224

İNGİLİZCE ÖZET 225

ÖNSÖZ

Hellen *polis*'inin doğuşundan, politik niteliğini kaybetmesine değin yaşanan gelişmelerin ele alındığı bu tez, tarihsel olarak çok geniş bir sürecin ve dönemlere ilişkin pek çok farklı antik yazara ait eserin irdelenip yorumlanmasını gerektirmiştir. Bu yaklaşım içinde doğal olarak konu, Atina ya da Sparta politikaları odaklı *polis* çalışmalarının dışına çıkmış, genel bir tarihsel yaklaşım içinde politik, fiziksel ve kavramsal yaklaşımların da sunulmasını gerektirmiştir.

Tarihsel olarak geniş bir süreci kapsayan ve gerektirdiği kapsamlı çalışmalarla pek çok alanda kendimi eğitmemi sağlayan bu konuyu seçmemde bana yol gösteren, kaynaklara kolaylıkla ulaşmamı sağlayan, yaptığım her türlü çalışmayı saygıyla yaklaşıp bana daima destek veren ve güvenen sayın hocam Doç. Dr. Ayşe Gül Akalın- Orbay'ın hayatımda her zaman ayrı bir önemi olacak; tüm bunlar için kendisine sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunuyorum. Doktora çalışmalarım boyunca her türlü konuda desteğini aldığım, zaman zaman beraber çalıştığım arkadaşım Arş. Gör. Esra Yalazı'ya ve arkadaşım Arş. Gör. Ceyda Üstünel Keyinci'ye de bu süreçte yanımda oldukları için sevgilerimi sunuyorum. Ayrıca lisans üstü çalışmalarımı sürdürmek üzere geçiş yaptığım Tarih bölümündeki sayın hocalarım, Prof. Dr. Ömer Çapar, Prof. Dr. Turgut Yiğit, Doç. Dr. Hülya Boyana ve Yrd. Doç. Dr. Sedat Erkut'a da bana gösterdikleri destek ve yakınlıktan dolayı teşekkür etmek isterim.

Akademik çalışmalarımda, lisans döneminden başlayarak doktora sonuna dek bana sabırla destek veren ve tüm sıkıntılarıma ortak olan annem ve sevgili eşim

Serhat Küçüker'in varlığı ise bana hep güç verdi. Bu süreçte gösterdikleri özveri ve desteği hayatım boyu saklayacağım.

Son olarak ise, fakülteye girdiğim yıldan beri üzerimde emekleri olan sayın hocalarım Prof. Dr. Candan Şentuna ve Prof. Dr. Gül Özaktürk'e ve artık aramızda olmasa da Prof. Dr. Filiz Öktem hocama hep minnettar kalacağım...

GİRİŞ:

"*Polis*", Antik Batı dünyasının yerleşimleri konu edilirken antik ya da modern yazarlarca en sık kullanılan terim olmuştur. Ancak doğuşundan Hellenistik dönem içinde geçirdiği evrelere dek ele alındığında *polis* için tek ve genel geçer bir tanımlama yapmak mümkün görünmemektedir. Buradan hareketle, çalışmanın konusu olan *polis*, başlangıcından itibaren dönemlerine göre kendi içinde ele alınırken aynı zamanda terimin anlam içeriği ve bunun tarihsel süreçler içerisinde gösterdiği değişiklikler de konu edilmiştir. Bu yolla, aynı konudaki değerlendirmelere yeni bir bakış açısı sunmak, yeni bilgi ve sonuçlar eklemek amaçlanmıştır.

Konu üzerine Batı'da yapılan çalışmalar, 1800'lü yılların sonlarında F. de Coulanges ve Jacob Burckhardt'ın önemli katkılarıyla başlar ve Victor Ehrenberg'in 1937 yılında yayımladığı "*When Did The Polis Rise*" adlı makalesi ile yeni bir boyut kazanır. Ehrenberg'in 1960'larda yayımladığı "*The Greek State*" adlı kitabı ise *polis*'i antik batı dünyasının tek politik organizasyonu olarak sunmaması ve antik dünyanın diğer politik yapılarını ayrı bir başlıklar altında ele alması bakımından önem arz eder. Ehrenberg'in ardından Jakob Aall Ottesen Larsen de konuya aynı açıdan yaklaşmış ve bu yaklaşımlar *polis*'in farklı boyutlarda ele alınmasına olanak sağlamıştır. Buna karşın ülkemizde konuya yaklaşımlar daha çok Klasik *polis*, hatta Atina odaklı olarak yapılmış, bu da konuyu kısır bir hale getirirken yanlış yorum ve algılara neden olmuştur. Bu çalışmada ise *polis* konusu, içinde bulunduğu politik dünya ile doğrudan ilişki içinde sunulmuş ve bu yolla diğer politik oluşumları incelemenin de alt yapısını oluşturmak amaçlanmıştır.

Tarihsel olarak konu, Miken Dönemi ardından Hellas'taki yerleşimlerin ve *synoikismos* hareketlerinin ele alınmasıyla başlar. Dolayısıyla başlangıç için sunulan bilgiler arkeoloji biliminin verilerine dayanmaktadır. Bu dönemde izlenen küçük ölçekli yerleşimler ve nadiren de olsa var olduğu görülen sosyo-politik hareketler İ.Ö. 8. yüzyılda hızlı bir yükselişe geçmiş, konuya yaklaşım bu bağlamda sürdürülüştür. Aynı yüzyılda yazılı ilk edebi örneklerin ortaya çıkması çalışmanın kavramsal irdelemelerle sürdürülmesini sağlamış ve *polis*'in İ.Ö. 8. yüzyıldaki anlam içeriği yazılı kaynaklara dayalı olarak sunulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde de tarihsel bağlam içinde *polis* yapısının İ.Ö. 7. yüzyıldan İ.Ö. 5. yüzyıla dek yaşadığı politik gelişimler fiziksel yansımalarıyla beraber sunulduktan sonra Atina ve Hellas dünyasının farklı yerleşimlerinden gelen, döneme ait yazılı kaynaklar *polis* terimi açısından incelenmiş ve bu dönemde *polis* teriminin verdiği ifadeler irdelenmiştir.

Üçüncü bölüm için çalışmalar İ.Ö. 5. yüzyılın hareketli politik ortamında yoğunlaşmaktadır. Öyle ki özellikle bu bölümde ele alınan konular, *polis* yapısının iç siyasi ortamdan ziyade dış politika içinde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koyar. Çünkü Hellas politikalarında İ.Ö. 6. yüzyıldan itibaren varlık gösteren, ancak konu bağlamı gereği bir önceki bölümde sunamadığımız farklı politik yapılanmalar, bu süreçte hızla artış göstermiş ve büyüme eğilimi içine girmişlerdir. Konu edilen politik yapılanmalar içerisinde *polis* yapısı değişime uğrarken bunun artık bir ideoloji olarak kullanılmaya başlandığı izlenmiştir. Dolayısıyla bu bölüm için kavramsal çalışmalar *polis* teriminin anlamını ortaya çıkarmak yönünde değil, antik kullanımlarından yola çıkılarak Hellen zihniyetindeki yerini ortaya çıkarmak yönünde olmuştur.

Son bölümde ise *polis*'in nasıl çökme eğilimi içine girdiği ve Makedon krallığının egemenliği içinde üstlendiği sorumluluğun sonuçları konu edilir. Bu bölüm içinde ele alınan konular doğrultusunda yer yer hatiplerin söylevlerinden örnekler verilerek antik dünyanın *polis*'e bakış açısı da sunulmaya çalışılmıştır.

Anlatılan şekilde, Klasik Hellen *polis*'inin oluşum sürecinden çöküş evresine dek yaşanan gelişmeler, paralel ve birbirine bağlı biçimde ele alınarak çalışma genel bir çerçeve içinde sunulmaya çalışılmıştır. Her dönem için öncelikle, konunun kavramsal boyutlarını içeren bölümler üzerinde çalışılmış ve bu aşamada *Thesaurus Linguae Graecae* (TLG) adlı CD ROM kullanılmıştır. Dönemlere ilişkin antik kaynaklarda *polis* terimi taratılmış ve her biri, özgün metinler üzerinden, kendi içinde ve diğerleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Değerlendirmeler sırasında karşılaştırmalı olarak eserlerin çevirileri de irdelenmiş ve teknik sorun olmamasına rağmen, kimi çevirilerin tarihsel perspektif içinde yeniden yorumlamaya açık olduğu ortaya çıkmıştır.

Polis terimi üzerinden kavramsal değerlendirmeler sunulurken Kopenhag *Polis* Merkezi'nin çalışmalarında sundukları veriler yol gösterici olmuştur. Bu verilere dayanarak *polis* terimleri üzerine temel tartışma; (1) kale, (2) yerleşim merkezi/çekirdeği, (3) yerleşimin merkez ve kırsalından oluşan bütün, (4) kent-devleti olmak üzere dört farklı, ama birbirine bağlı değerlendirme arasında geçmektedir. Dolayısıyla çalışmamız boyunca karşılaşılan *polis* terimleri bu açıklamalar ışığında ele alınarak tartışılmıştır.

Konunun tarihsel boyutlarının kavramsal çalışmalardan önceye yerleştirilmesi ise dönemlerin tanıtılması ve kavramsal çalışma sonuçlarının temellendirilmesi

açısından önemli olmuştur. Çalışma konusu, kronolojik olarak uzun bir dönemi kapsadığından kaynaklar açısından her dönem için farklı eserler öne çıkmıştır. Örneğin *polis*'in doğuşundan itibaren Arkhaik döneme dek gelişmelerin sunulduğu birinci bölüm için Snodgrass'ın çalışmalarından *An Archaeology of Greece: The Present State and Future Scope of a Discipline*, *The Dark Age of Greece*, *Archaeology and the Emergence of Greece*, *Archaic Greece*, adlı kaynaklara sıklıkla başvurulmuştur. Robin Osborne'un *Greece in the Making 1200-479 BC.*, Oswyn Murray'in *Early Greece* adlı kitapları da geniş ölçüde kullanılmıştır.

Arkhaik ve Klasik Dönem *polis* araştırmaları içinse Danimarkalı Mogens Herman Hansen'in öncülüğünde 1993 yılından beri yayımlanan "Kopenhag Polis Merkezi"nin çalışmaları temel kaynaklar olarak kullanılmıştır. Bunlar içinden özellikle Mogens Herman Hansen'in ve Thomas Heine Nielsen'in editörlüğünü yaptığı, iki ciltlik *An Inventory of Archaic and Classical Poleis* adlı çalışma, konuya yaklaşımlar açısından önemli ipuçları sunmakla birlikte çok geniş de bir kaynakça sunmaktadır.

Hellenistik döneme giriş içinse konunun kapsamı dolayısıyla A. H. M. Jones'un *The Greek City* ve S. Gruen'in *Hellenistic World and the Coming of Rome* adlı eserleri öne çıkmaktadır.

Tüm bu kapsam içinde anlatılanlar; doğrudan, net ve kısa ifadelerle ortaya konulmaya çalışılmış ancak zengin dipnotlar içinde konulara ilişkin ayrıntılar da ele alınmıştır. Anlatımda, modern dillere geçmiş olan özellikle siyasi kavramlar antik kullanımlarına uygun olarak aktarılmıştır. Örneğin Atina demokrasisinin modern demokrasi ile örtüşmüyor olması dolayısıyla demokrasi yerine antik metinlerdeki kullanımıyla *demokratia* terimi tercih edilmiştir. Bunu takiben tutarlılık açısından

yönetim biçimlerine yönelik kullanılan terimler de orijinal biçimi ile Latin alfabesine aktarılarak sunulmuştur. Siyasi terimlerin dışında örneğin *hoplit* ya da *synoikismos* gibi Hellas dünyasına özgü terimler de metin içerisinde Latin alfabesine aktarılarak kullanılmış, ancak dipnotlarda terimin Hellence yazımı, anlam karşılığı ile birlikte sunulmuştur. Bu kelimelerin Türkçe karşılıklarının verilmesinde Güler Çelgin'in *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*'ünden faydalanılmıştır. Hellence alfabenin Latin harflerine aktarılması sürecinde ise B. İplikçioğlu'nun *Eskibatı Tarihi I* kitabında, "Hellence-Latince Kökenli Ad ve Sözcüklerin Türkçe'de Doğru Yazımı" başlığı altında konuya ilişkin çıkardığı tablo takip edilmiştir. Son olarak, antik yazarlar ile eserlerinin kısaltmaları için *Lexikon der Alten Welt* esas alınmıştır.

I. BÖLÜM

Arkhaik Öncesi Dönemler

Karanlık Çağa girmeden önce İ.Ö. 2. binyılda Hellas'ta politik ve ekonomik gücün yoğunlaştığı, Mykenai, Sparta, Atina, Pylos gibi bazı önemli merkezlerin sosyal ve politik durumları Linear B tabletlerinin çözülmesiyle aydınlatılmıştır.

Bu tabletlere göre Miken dönemi beylerinin toplumsal örgütlenmesinin en üstünde *va-na-ka* (*vanaks*) unvanıyla bir kral bulunmaktadır. Kraldan sonra gelen *la-va-ge-tas*, savaşçı topluluğuna, askerlere işaret eden *laos*'un önderi konumundadır.[1] Aynı zamanda *e-ge-ta* kralın maiyetinde bulunan, bir çeşit üniforma gibi görünen özel kıyafetler giymiş, silahlı kişilerdir. *Vanaks*'a bağlı *pa-si-re-u*, (*basileus)* saray dışında bir yerde oturan yerel beydir. *Basileus*'un yanında, en güçlü ailelerin önderlerinden oluşan bir *ke-ro-si-ja* (*gerousia*) bulunmaktadır ve yaşlılardan oluşan bu kurul, köy topluluklarının/*damos*'ların[2] belli bir özerkliğe sahip olduğunu düşündürmüştür.[3] Yine tabletlerde anlatılanlardan yola çıkılarak *e-ge-ta*, Homeros'ta karşılaşılan *hetairoi* ile paralel görülmüş ve buna göre Miken dönemi toplumsal örgütlenmesinde *basileus*'un, Homeros'taki gibi, savaşçı aristokratlarca

---

[1] Vernant, J.P., *The Origins of Greek Thought*, Ithaca, N.Y., 1982, s. 30

[2] Klasik dönemde *demos* olarak görülen bu kavram, Miken döneminde köy tipli, küçük yerleşimleri ifade etmede kullanılıyordu. Hansen, Mogens Herman, "Copenhagen Inventory of Poleis and the Lex Hafniensis de Civitate", 5-13, *The Development of the Polis in Archaic Greece*, L. Mitchell, P. Rhodes (ed.), London, 1997, s.12

[3] Vernant, J.P. (1982), s. 33; Sakerllariou da Miken dönemi için bunları yarı otonom *demos*'lar olarak konu eder. Sakellariou, M.B., *Meletēmata: The Polis-State Definition and Origin*, Athens, 1989, s.295.

desteklendiği sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla Homeros'ta sıklıkla kullanılmış olan *basileus* kavramı, *hetairos*'lar ve *gerousia* olgusu Miken sarayları kökenli görünmektedir.

Yine bu tabletlerden çıkan sonuç, yıkım yaşanmadan önce buralarda kullanılan dilin Homeros'tan yaklaşık beş yüz yıl kadar önce kullanılmış olan Arkhaik Hellen dili olduğu ve Homeros'un kullandığı kelimelerle paralellikler gösterdiğidir.[4] Ayrıca Miken dünyasının tanrı adlarının Klasik Hellen dünyasının tanrı adlarıyla birebir örtüştükleri de bu tabletlerin çözümlenmesiyle ortaya çıkmıştır.[5]

Görülüyor ki Miken uygarlığı sosyal ve kültürel anlamda Hellen uygarlığının temellerini atmıştır. Bu uygarlığın çöküşü de Hellen dünyasını politik anlamda etkilemiştir. Sözünü ettiğimiz Miken döneminin *damos*'ları yarı otonom biçimde *basileus* ile *gerousia*'nın yönetiminde varlıklarını sürdürürken çöküşün ardından yeni dünyada tam bağımsız politik topluluklar haline gelmişler, önceleri dağınık haldeyken zamanla merkezileşme sürecine girmişler ve diğer gelişmelerin de etkileriyle[6] Hellen *polis*'inin oluşumuna zemin hazırlamışlardır.[7]

---

[4] Freeman, Charles *The Greek Achievement*, London, 1999, s. 29

[5] Osborne, Robin, *Greece in the Making 1200-479 BC.*, London, 1996, s. 31; Christopher Mee, *Greek Archaeology*, 2011, s.273

[6] Murray, Griffin, Boardman, *The Oxford History of the Classical World*, Oxford, 1986, s.20; Snodgrass, A.M., *The Dark Age of Greece*, N.Y., 2001, s. 387; J.P. Vernant (1982), s. 10

[7] Hellen *polis*'inin temellerinde bu bağımsız *damos*'ların olduğu düşünülmektedir. Sakellariou, M.B. (1989), s.295

Ancak diğer taraftan *polis*'in doğuşu üzerine yapılan çalışmalar özellikle İ.Ö. 9. - İ.Ö 7. yüzyıllar arasını, yani Geometrik Dönemi işaret etmektedir.[8] Dolayısıyla bu çalışmanın ilk bölümü, her ne kadar İ.Ö.1100'den itibaren yerleşimler açısından yaşanan gelişmelerle başlayacak olsa da Geometrik Dönemde yoğunluk kazanacaktır.

[8] Shipley, Graham "Archaic into Classical", *Greek Civilization*, Brian Sparkes (ed.), Oxford, 2001,s.54-75; Hansen, Mogens Herman, *Polis, An Introduction to the Ancient Greek City-State*, Oxford, 2006, s.39; Finley, M. I., *Early Greece: The Bronze and Archaic Ages*, N.Y., 1981, s.88

1. Arkhaik Öncesi Dönemde *Polis*'in Oluşum Sürecine Etkisi Olan Gelişmeler

1.1 Miken Dönemi Ardından Hellas'taki Yerleşimlerin Durumları ve *Synoikismos* Hareketleri

Kronolojik olarak Miken döneminin (İ.Ö.1600-İ.Ö.1100) yıkımla kapanmasının ardından maddi kültürün ani ve keskin biçimde ortadan kalkmasıyla Karanlık Çağ başlar. Bu tarihlerde büyük saray modelli yapılar, bunların yönetimsel gelenekleri, deniz aşırı ticaret ve yazı ortadan kalkmıştır. İ.Ö. 1200'ü takip eden 200 yıl boyunca Hellas nüfusu %75 oranında azalma göstermiş ve buna paralel olarak yerleşimler daralırken sayıca da azalmıştır.[9] Ölüler yakılmayıp gömülmeye başlanmış, ortaklaşa kullanılan mezar alanları kaybolup, yerini basit, kişiye özel mezarlar almıştır.

Yani saraylarıyla birlikte bunların politik sistemleri, sosyal ve ekonomik organizasyonları da ortadan kalkmış, baskın bir yönetici ya da grup kalmamıştır. Aynı zamanda çöküşlerin ardından görkemli yapıların tekrar inşa edilmemesi, çoklu mezarlara rastlanmaması gibi etmenlerin de etkisiyle bireyselliğin ön plana çıktığı savunulur.[10]

Karanlık Çağ yerleşimlerinin politik durumları da Miken sonrası yaşanan dönemin etkisi altında şekillenmiştir. Miken dönemi kalelerinde güç merkezde ve kralda, yani *vanaks*'ta yoğunlaşmış, buradan kırsal ve daha uzak çevreler

[9] Tandy, D.W., *Warriors into Traders*, Berkeley, 1997, s. 20

[10] Osborne, Robin (1996), s. 41

yönetilmiştir. Öyle ki yerel *basileus*'lar *vanaks*'a bağlı olmuşlar ve dolayısıyla bir kral, bir değil birkaç yerleşimi birden yönetmiştir. Buradan hareketle de merkez ile kırsal ayrımının net olarak yapıldığı düşünülmektedir.[11]

İ.Ö. 13. yüzyılın sonlarında ve İ.Ö. 12. yüzyıl süresince Miken varlığının etkisi zayıflarken gücün toplandığı bu merkezler dağılmaya, merkezde toplanan güç ve politik otorite kırsala, köylere kaymaya başlamıştı. Önceleri yönetim gücü merkezde iken artık dağınık haldeki bu köy görünümlü yerleşimler/*damos*'lar arasında bölüşülmüş ve bunları yöneten *basileus*'lar artık bağımsız olmuşlardı. Dolayısıyla Miken dönemi ile Miken sonrası dönem arasındaki en büyük fark, yönetim gücünün dağılımı olmuştur.

Önceleri Miken saraylarına bağlı olan, yıkımlardan sonra ise bağımsız olarak beliren bu ufak yerleşimlerin, merkezi otoritedeki yıkımdan fiziksel olarak etkilenmedikleri gibi bundan sonra kazandıkları politik gücün katkısıyla zaman içinde gelişip genişleyip erken *polis* merkezlerini oluşturdukları, üzerinde önemle durulan bir konudur.[12] Bunların yanında bu yıkımlardan kısmen etkilenen büyüklü küçüklü Miken yerleşimleri ise sığınma alanları olarak görülüp hızla göç almaya ve genişlemeye başlamışlardır. Bunların başlıcaları Mykenai, Tiryns, Argos, Atina ve Knossos olarak sıralanır.[13] Daha ikincil öneme sahip olanlar arasından ise Girit adasında Karfi, Kavousi, Kastro öne çıkar.[14] Son araştırmalarla bu yerleşimlere Peloponnesos'un Güneybatısındaki Nikhoria, Lefkandi, Kalkhis, Euboia'da Eretria,

[11] Snodgrass, A.M., *Archaic Greece*, Berkeley, 1980, s. 28

[12] Haggis, Donald C., *Ancient Cities*, 2002, s.147

[13] Thomas, Carol G., Conant, G., *Citadel to City-State*, İndianapolis, 1999, intro xxiii

[14] Haggis, Donald C.(2002), s.147

Paros'ta Koukounari, Andros'ta Zagora, Khios'ta Emporio, Kıbrıs adasının güneyindeki bazı yerleşimler, yine Girit'te Kato Syme, Dreros, Vronda, Anadolu'da Smyrna da eklenmektedir.[15]

Dönemin yıkımlarından daha az etkilenen ve sub-Miken dönemi boyunca devamlılığını sürdürmüş olan en önemli merkez olarak ise Atina gösterilmektedir. Burası yıkımlardan diğer yerleşimler kadar etkilenmeyince yükselişe geçmiş, bir sığınma yeri gibi görülmüş ve hızla göç almaya başlamıştır. Zamanla Atina nüfusunun arttığına, buranın güçlü bir konuma geldiğine, her meslek grubundan göçmenleri çektiğine dair izler vardır.[16] İ.Ö. 11. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Attika toprakları nüfusunu taşıyamamaya başlamış ve halkı, Ege kıyıları başta olmak üzere Anadolu'da koloniler kurmaya girişmiştir.[17] Atina'nın Ege ve Anadolu kıyılarına gönderdiği kolonistler yeni yerleşimlerinde Miken kültürünün etkisini altında yaşamışlar, bu nedenle araştırmacılar dönemi "Sub Miken" dönemi olarak tanımlamışlardır.

Atina'nın bu kolonizasyon dönemi ile Dor göçleri hem zamanlı görünmektedir. Öyle ki İ.Ö.11. yüzyılda Hellas'da diğer yerleşimler de boşalmaya ve nüfus özellikle Anadolu'nun batı kıyıları ile bu civardaki Ege adalarına kaymaya

---

[15] Thomas, Carol G., Conant, G. (1999), intro. xxiii; Konuyla ilgili olarak bkz. Snodgrass, A.M., *An Archaeology of Greece: The Present State and Future Scope of a Discipline*, 1987, s.189; Ayrıca en erken surlu yerleşimlerin İ.Ö. 9. ve 8. yüzyıllarda Ege adalarında ortaya çıktığı anlatılırken de bu yerleşimler konu edilir. Bkz. Cole, S.G., *Landscapes, Gender and Ritual Space: The Ancient Greek Experience*, Berkeley, L. A., 2004, s.13, dinot 33

[16] Thomas, Carol G., Conant, G. (1999), s. 61; Snodgrass (2001), s. 374

[17] Thomas, Carol G., Conant, G. (1999), s. 79

başlamıştır. Bu göçler sayesinde Ege'nin iki yakası ortak noktada buluşmuş, sonra göçler kuzey kıyılara da kayınca Hellas kökenli yerleşimler halkası tamamlanmıştır. Ege kıyılarına yapılan göçler özellikle İ.Ö. 10. yüzyılın ikinci yarısında artış göstermiş[18] ve bu kıyılar Miken döneminde yaşamadığı bir yükselişe geçmiştir.[19] Ancak bu tarihlerde politik organizasyonlarını yansıtacak yerleşimler henüz kurmamışlardır ki bu ilkin İ.Ö. 8. yüzyılda gerçekleştirilecektir.

Karanlık Dönem ya da hemen sonrası kurulan özellikle koloni kökenli yerleşimlerin büyüklükleri, nüfuslarının çok az olduğuna işaret eder.[20] Snodgrass bu yerleşimlerin ortalama nüfusunun 100 – 200 kişi arası olabileceğini savunmuştur ki araştırmacılar bu konuda genel olarak onun görüşünü benimsemektedir.[21] Dolayısıyla bunlar da Miken sonrası bağımsız hale gelen *damos*'lar gibi az nüfuslu ve köy nitelikli yerleşimlerdir.

Tarihi ve arkeolojik çalışmalar da dağınık halde bulunan bu köy nitelikli yerleşimlere dikkat çeker. Örneğin Thukydides[22] ve Aristoteles[23] *polis*'in oluşum

---

[18] Snodgrass, A.M. (2001), s.402

[19] Snodgrass, A.M. (2001), s.375; Erken demir çağında Ege kıyılarında yeni yerleşimler kurulmasının ve bunların hızla gelişim göstermelerinin nedeni olarak bu yerlerin Kuzey Suriye, Fenike ve Kıbrıs adasından gelenlerle ticaret yapıp iletişim halinde olmaları gösterilmiştir. Buna göre Bronz Çağı sonrası Ege kıyılarındaki yerleşimlerin, Doğu Akdeniz ile kurulan ekonomik ve sosyal ilişkilere karşılık olarak ortaya çıkmaya başladıkları düşünülmüştür. Haggis (2002), s.149

[20] Thomas, Carol G., Conant, G., (1999), s. 79

[21] Tandy, D.W (1997), s.23

[22] Thuk. 1. 5

[23] Aristot. *Pol.* 1252b27-28

sürecince köy tipli yerleşimlerin önemini vurgulamışlardır.[24] Arkeolojik çalışmalar da bu dönem için özellikle Atina, Korinthos, Argos ve Eretria gibi önemli merkezlerdeki dağınık ve küçük çaplı yerleşimlere dikkat çeker. Devam eden süreç içinde planlanmış yerleşimler olarak kurulduklarını göreceğimiz Megara Hyblaia ve Sicilya Naksos'daki erken yerleşimlerin de başlangıçta dağınık gruplardan oluştuğu saptanmıştır.

İ.Ö. 10. yüzyıl ile birlikte şartlar belirmeye başladıkça yerleşim modelleri de gelişmeye başlamıştır. Politik gücün merkezileşmediği bu ortamda, kırsalda dağınık halde bulunan köy görünümlü, ufak yerleşimler, fiziksel olarak bir araya gelmeye başlamış, böylece *synoikismos*[25] sürecine girilmiştir.[26] *Polis*'in doğuşunda Thukydides'ten[27] Aristoteles'e[28] dek antik yazarların notlarından *synoikismos*'un rolü izlenmiş, hatta Thukydides'ten itibaren tarih yazarlarının *synoikismos*'u, Kahramanlık Çağı ile kendi yaşadıkları *polis* merkezli dünya arasında bir köprü gibi değerlendirdikleri ileri sürülmüştür.[29]

Olasılıkla ekonomik ve politik güvenliklerin sağlanabilmesi için *synoikismos* süreci başlatılmıştı. Bu süreçte farklı köylerin liderleri bir araya gelerek yönetim

---

[24] Owens, E.J., *The City in the Greek and Roman World*, London-NY, 1991, s.12

[25] Bilinen ilk resmi *synoikismos* örnekleri daha erken dönemlere tarihlendirilmiştir. Bunlar için bkz. Cavanagh "Surveys, Cities and Synoecism" *City and Country in the Ancient World*, John Rich, Andrew Wallace-Hadrill (ed.), London, N.Y., 1994, s.106-7.

[26] Thomas, Carol G., Conant, G., (1999), s. intro. xxvii.; Michael Grant, *The Rise of the Greeks*, N.Y., 1989, s. 3

[27] Thuk. 2.15.1-2

[28] Aristot. *Pol.* 1.1.7-8

[29] Morgan, Catherine, *Early Greek States Beyond Polis*, London, N.Y, Routledge, 1995, s.172

gücünü paylaşıyorlardı. Bu gruplar birbirlerine sıkı sıkıya bağlanmışlar ve bu bağlar *polis*'in doğuşu açısından büyük önem taşımıştır. Söz konusu yerleşimlerin merkezleri ise politik bakımdan bağımsız *polis*'lerin başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir.[30] Ayrıca bu *synoikismos* süreci farklı şekillerde Hellen uygarlık tarihi boyunca kendini gösterecektir.

Erken Karanlık Çağda yaşanan *synoikismos* hareketleri için Nikhoria[31] önemli bir örnektir. Burada yaklaşık İ.Ö.1075'te küçük yerleşimler fiziksel olarak bir araya geldiklerinde halkları tek bir toplum haline gelmiş, *oikos* liderleri en güçlü *oikos* etrafında toplanmış ve ortak yaşamı beraber planlamışlardır. Örneğin sürülerin güven içinde otlatılabilmesi, elde edilen derinin *oikos*'lar arasında adil dağılımının sağlanması ve herkesin hak ettiği kadar zeytin ağacı alabilmesi gibi konularda işbirliği yapıldığı düşünülür. Bu *synoikismos*'un ortaklaşa savunmayı sağlamak için yapıldığının, yerleşimin her noktasında izlendiği ileri sürülmektedir.[32] Burada bir grup yapı arasına yerleşmiş, içinde halkın ortaklaşa işlerinin tartışıldığı düşünülen geniş bir eve rastlanmıştır. 10 metre uzunluğunda, 5 metre genişliğinde, verandası ve girişte bir holü bulunan bu geniş ev modelinde duvarlar boyunca görünen oturma sıraları vardır ki buranın bir toplanma merkezi olup, ortak konuların planlandığı bir yer işlevinde kullanıldığı ileri sürülür. Ayrıca bu apsidal yapı, son bulan Miken

[30] Grant, Michael (1989), s. 4

[31] Bu dönemde kurulan köy tipli, ufak yerleşimlerin aksine Nikhoria ile Lefkandi daha geniş bir alana yayılmış, daha geniş evleri ile dikkatleri çekmiştir. Ayrıntı için bkz. Haggis, Donald C., (2002), s. 151

[32] Thomas, Carol G., Conant, G (1999), s. 57

döneminin ardından tekrar oluşmaya başlayan kompleks bir politik organizasyonun en iyi kanıtı olarak değerlendirilmektedir.[33]

Dönemin *synoikismos* hareketleri açısından Lefkandi de önem taşımaktadır. Burası İ.Ö. 11. yüzyılda Euboia kıyılarında Miken göçmenlerince kurulmuş, İ.Ö. 10. ve İ.Ö. 9. yüzyıllar süresince varlığını sürdürmüş, Khalkis ile Eretria arasında bir yerleşimdir. Burada İ.Ö. geç 9. yüzyılda başlayan *synoikismos* hareketleri öncesinde, toplumların organize olmasına ve sosyal tabakalaşmaya doğru izlere rastlanmıştır.

Lefkandi'de özellikle İ.Ö. 9. yüzyılda gelişen bir sosyal hayat olduğuna dair eldeki en önemli kanıt 45 metre uzunluğunda, 10 metre genişliğinde bir yapının içinde[34] bulunan mezar[35] olmuştur. Böylesi bir yapıya duyulan ihtiyaç ve bunun inşa edilmesi politik bir organizasyona işaret eder görünmektedir.

Lefkandi'de yaşayanların politik organizasyonuna dair bir diğer gösterge ise toplumda 150 yıllık bir sosyal süreklilik olduğunu gösteren[36] mezar buluntularıdır. Protogeometrik Dönemin (İ.Ö. 1050 - İ.Ö.900) son evresine ait Lefkandi mezar buluntuları daha geniş bir çevre ile alışverişte bulunduklarına işaret eder. Bununla beraber Atina'dan, kuzey Hellas'tan gelme kapların yanı sıra olasılıkla yakın doğudan ithal ettikleri altınla kendi el işçilikleri olan takılara ve yine kendi yapımları

[33] Haggis, Donald C., (2002), s. 152

[34] Bunun, döneme özgü bilinen en büyük yapı olduğu bildirilmiştir. Freeman, Charles (1999), s. 37

[35] Burası aynı zamanda ilk anıtsal tapınak olarak değerlendirilmiş ve bundan dolayı bu yüzyıl kutsal yapıların oluşumunun ilk evresi olarak kabul edilmiştir. Bkz. Crielaard, J.P. "Homer, History and Archaeology", *Homeric Questions*, J. Paul Crielaard (ed.), Amsterdam, 1995, s.252; Snodgrass, A.M. (2001), s. 408

[36] Freeman, Charles (1999), s. 37

olan bronz ve demirden madeni eşyalara rastlanmıştır.[37] Söz konusu madeni eşyaların yapımının desteklenmesi ihtimali de bir anlamda sosyo-politik bir organizasyona işaret eder. Ayrıca zenginlik belirtisi olan eşyaların mezarlara dağılımı gösteriyor ki bu organizasyonu yöneten tek bir fert ya da tek bir aile olmamış;[38] toplumun her bireyi eşit biçimde zengin olmasa da zenginlik dar bir çevre ile sınırlı kalmamıştır.[39]

Değinilenler, İ.Ö. 9. yüzyıl sonlarına doğru Hellas'daki toplulukların politik olarak organize olmaya başlarken mezar buluntularının bireyler arası farklılıklara işaret ettiğini göstermektedir. Böylesine hareketli bir dönemin ardından İ.Ö. 9. yüzyıl sonlarında Lefkandi gömüleri aniden kesilmiş ve yerleşimin devam ettiğine dair izler neredeyse kaybolmuştur. Buradaki nüfusun, Khalkis tehdidi karşısında hızla gelişip büyüyen Eretria'ya doğru kaydığı düşünülmüştür.[40] Dolayısıyla bu toplulukların Eretria'ya gelmesi ile fiziksel bir *synoikismos* hareketi yaşanmıştır.

---

[37] Aynı zamanda burada bulunan bir bronz madeni dökümhanesinden de bahsedilmektedir. Bkz. Hammond, N.G.L., "The Peloponnese", *The Cambridge Ancient History*, vol. 3, Part 3, John Boardman, N.G.L. Hammond (ed.), Cambridge, 1982, s. 429

[38] Osborne, Robin (1996), s. 44

[39] Lefkandi nüfus hesaplamaları ve yorumlar için bkz. Anthony Snodgrass (1980), s. 18; Hall, Jonathan, M, *A History of the Archaic Greek World*, Oxford, 2007, s.63

[40] Demand, *Urban Relocation in Archaic and Classical Greece*, Norman, London, 1990, s.17 (Bunu takip eden dönemde Eretria nüfuzunu iyice artırmış ve Khalkis ile arasında ünlü Lelantin savaşı olmuştur.)

Diğer taraftan özellikle Argos, Atina ve Korinthos *polis*'lerinin oluşumunda da *synoikismos* hareketlerinin önemi vurgulanmaktadır.[41] Argos'taki nüfus hareketliliğin kısmen güvenlik nedeniyle gerçekleştiği ileri sürülür.[42] Protogeometrik dönemin sonlarında buradaki yerleşimin bir alanda yoğunlaşırken, merkezdeki gömülerin aniden kesildiği ve kırsalın tenhalaşıp buraların mezarlık olarak kullanılmaya başlandığı izlenmiştir. Yerleşimin yoğunlaştığı bölge ise sonraki *polis*'in çekirdeğini oluşturmaktadır. Bu nedenle, yerleşim modelindeki bu değişim *polis*'in başlangıcı olarak yorumlanmaktadır.

Attika'nın *synoikismos* sürecinin İ.Ö. 9. ya da İ.Ö. 8. yüzyılda başladığı üzerinde durulur ki bu *synoikismos* modelinde, Attika'daki yerleşimler fiziksel sınırlarını değiştirmeden Atina'yı politik merkezleri olarak kabul etmişlerdir.[43] Attika

---

[41] Demand (1990), s.18; Anthony Snodgrass (1980), s. 34; Gehrke, H. J., Jenseits von Athen und Sparta, 128 vd., 1986

[42] Demand (1990), s.19; Gehrke, H. J. (1986), s. 113 vd.

[43] Grant, Michael (1989), s. 4; İ.Ö 431 yılında Perikles'in savaş politikası olarak Attika'nın kırsalındaki nüfusu Atina yerleşim surlarının içerisine çekmesiyle Atina fiziksel olarak da *synoikize* olmuştur. Kuiper, Kathleen, *The Britannica Guide to Ancient Civilizations, Ancient Greece: From the Archaic Period to the Death of Alexander the Great*, New York 2010, s.22-23; Atina'nın erken dönem *synoikismos*'u üzerine Thukydides'in anlattıkları (2.14.2-17, 2.15.2, 2.16.2, 2.17) öne çıkmaktadır. Polinskaya bunun üzerine yazarken Theseus *synoikismos*'unun tamamen politik olduğuna, bu durumun Attika'daki yerleşim alışkanlıklarını etkilemediğine ve Atinalıların Peloponnesos Savaşına dek kırsalda yaşadıklarına değinir. Polinskaya aynı zamanda Antik Hellen tekstlerinde geçen yerleşimle ilgili en sık kullanılan kavramların (πόλις, □στυ, □γρ□ς, χώρα) Thukydides'in bu anlattıklarında çok güzel örneklendiğini belirtir. Polinskaya, Irene. "Lack of Boundaries, Absence of Oppositions: The City-Countryside Continuum of a Greek Pantheon.", 61-92, *City, Countryside, and the Spatial Organization of Value in Classical Antiquity*, Ralph M. Rosen & Ineke Sluiter (ed.),.

arazisi, yüksek dağlarla bölünmüş parçalı bir arazi olmadığından *synoikismos* modelli bir birleşmeye ana karanın diğer yerleşimlerinden daha uygundur. Burası 2500 m^2'lik bir alanı kaplar ve bu alan daha çok geniş, verimli ovalardan oluşmaktadır.[44] Atina'nın liderliğinde Attika'nın *synoikismos* sürecinin başlamasıyla bir merkezileşme söz konusu olmuştur. Ancak bu durum aynı bölgedeki otonom yerleşimlerin tamamen ortadan kalmasını gerektirmemiştir. Üstelik daha geç bir dönemde, İ.Ö. *ca.* 750-730 arasında Attika kırsalında bazı küçük köy tipli otonom yerleşimlerin yeniden kurulduğu saptanmıştır.[45]

Korinthos'a ait su kaynakları ve mezarlar da İ.Ö. 8. yüzyılın ortalarından itibaren bölgede hızlı bir nüfus artışı olduğunu ve bunun beraberinde politik bir değişimi getirdiğini gösterir. İ.Ö. 8. yüzyılın ortalarında yerleşimin etrafında bulunan ailelere ait küçük mezar alanları aşağıdaki ovaya kayarak ortaklaşa bir mezar alanı meydana getirilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere dağınık haldeki nüfuslar, *synoikismos* hareketi ile bir araya gelerek tek bir yerleşim merkezi oluşturmuşlardır. Artık mezar alanı olarak kullanılmayan bu alan ise zaman içinde *polis*'in merkezi konumuna gelmiştir.[46] Merkezdeki bu birleşmeye Bakkhiad soyunun liderlik ettiği

---

Leiden, Koninklijke Brill, 2006, s.71.; Thukydides'in bu konu üzerine anlattıkları, çalışmamızın Klasik dönemini içeren bölümünde, içerdiği kavramlarla beraber irdelenmektedir. Bkz. s. 151-152

[44] Thomas, Carol G., Conant, G. (1999), s. 62.

[45] Grant, Michael (1989), s. 39; Ian Morris de *synoikismos* hareketlerinden bahsederken *intensive* yüzey araştırmalarının bu yüzyılda artan ufak yerleşimlere işaret ettiğini belirtir. Bkz. Morris, Ian, *The Growth of Greek Cities in the First Millennium BC*, Princeton/Stanford Working Papers in Classicss, Stanford, 2005, s.10

[46] Demand (1990), s.19

düşünülmektedir.[47] *Synoikismos* hareketleri sonucu oluşan yeni nüfusun 800 ila 1000 kişi arasında olabileceği düşünülürken bu nüfusun yönetimini aynı soydan gelen 200 ayrı ailenin önde gelenlerinin birlikte idare ettikleri ileri sürülür.[48]

Aslında nüfusun arttığı, Hellas'ın zenginleşmeye ve yerleşimlerin gelişmeye başladıkları İ.Ö. 8 yüzyılda diğer bazı yerleşimlerde izlenen arkeolojik verilerdeki ani azalmanın nedeni olarak da *synoikismos* hareketleri gösterilmektedir. Örneğin Paros'daki bazı küçük yerleşimlerin, Andros'ta Zagora'nın, Khios'ta Emporio'nun da hiçbir gerileme ya da yıkılma olmadan boşaltıldığı izlenmiştir.[49]

Bunlar arasından daha önce adı geçen Zagora öne çıkar. İ.Ö. 8. yüzyılda nüfusu yaklaşık olarak 225-375 arası olduğu düşünülen[50] Zagora'da da *synoikismos* hareketleri öncesi önemli sosyal gelişmeler yaşanmıştır. Yüksek platoda izlenen geniş alana yayılan evler ve güneydoğu yamaçlarında görülen daha ufak yapılar, doğmakta olan *polis*'in özelliklerinden biri olarak kabul edilen sosyal tabakalaşmanın ilk adımlarına işaret eder şekilde düşünülmüştür. Zagora'da ev

---

[47] Budin, Stephanie Lynn, *The Ancient Greeks: An Introduction*, Oxford, New York, 2009,s.188

[48] Thomas, Carol G., Conant, G. (1999), s. 122; Aynı kaynaktaki bilgiye göre *Prytanis* resmi yöneticidir ve yıllık olarak değişmiştir. Askeri işlerden de sorumlu olan kişi ise *polemarkhos* olmuştur. Bir de konsey vardır. Bakkhiad ailelerinin liderleri ömür boyu bu konseyin üyeleri olarak yönetimde yer almışlardır. Liderliğin bu şekilde yıldan yıla el değiştirmesi ve sürekli bir denetim kurulunun bulunması sayesinde yönetime daha çok insan katılmış oluyordu ve bu durum Arkhaik ve Klasik dönem sistemleri üzerinde oldukça etkili olmuştu.

[49] Murray, Oswyn, *Early Greece*, Cambridge, Massachusetts, 1993, s.103; Anthony Snodgrass (1980), s. 33; Snodgrass, A. M., *Archaeology and the Emergence of Greece*, N.Y., 2006, s. 212

[50] Hall, Jonathan, M, "Polis, Community and Ethnic Identity", 40-60, *The Cambridge Companion to Archaic Greece*, H.A. Shapiro (ed.), Cambridge, 2007, s. 42

tiplerinin dışında, gömü biçimleri de sosyal tabakalaşmaya işaret etmektedir.[51] Ayrıca yerleşimin meydanına yapılmış olan bir altar ve tapınak bulunmuştur. Önemli olan bu altar ve tapınağın sadece bir aile için değil, tüm toplumun ortak kullanımı için yapılmış olmasıdır.[52] Zagora, belirli standartlara uyularak inşa edilen evleri, tapınağı ve yerleşim surları ile küçük çaplı planlı bir *kent* modeli olarak tanımlanmaktadır. Ancak bunca gelişime rağmen Zagora *c.* İ.Ö. 700 yıllarında terk edilmiştir. Yakınlarındaki Hypsele'de oturanlar gibi Zagora'da yaşayanların da adanın başlıca yerleşimi olan Palaiopolis'e bir *synoikismos* hareketi kapsamında göçtükleri ve buranın politik hakimiyetine girdikleri ileri sürülür.[53]

Kronolojik olarak sona yerleştirilebilecek Askyra *synoikismos*'u ise Atina'daki *synoikismos* örneğine benzetilmektedir. Askyra yerleşimi, Cambridge/Bradford Boiotia Projesi çalışmalarında tespit edilmiş, bulgular buranın İ.Ö. 10. yüzyıldan İ.Ö. 8. yüzyıla dek az nüfuslu bir köy olduğuna işaret etmiştir.

---

[51] İ.Ö. 8. yüzyılda, yerleşimin mekansal organizasyonu için en güzel örnek olarak gösterilen Andros adasındaki Zagora gibi planlı yerleşim merkezleri belirmeye başlamıştır. Bu yüzyıl, koloni hareketlerini incelerken göreceğimiz gibi nüfusun patlama gösterdiği, buna paralel olarak toplum tabakalarının izlenmeye başladığı bir dönemdir. Atina ve Argolid'deki kimi mezar buluntularının maddi değerlerinde artış izlenmiş, Korinthos, Zagora ve başka yerlerdeki gömü biçimleri doğmaya başlayan elit bir sınıfa, toplumun sınıflara ayrılmaya başladığına işaret etmiştir. Zagora'nın yanı sıra Paros ve Emporio'da da genişlik ve mimari bakımdan diğerlerinden ayrılan, yerel liderlere ait oldukları düşünülen yapılarla karşılaşılmıştır . Bkz. Tandy, D.W. (1997), s. 93; Hall, Jonathan, M (2007), s.43.

[52] Haggis, Donald C. (2002), s. 157; İÖ. 7 yüzyılda Zagora'da yaşanan *synoikismos* hareketinden sonra İ.Ö. 5. yüzyıla kadar burada tapınımların sürdüğü izlenmiştir. Hall, Jonathan, M. (2007), s. 42

[53] Hall, Jonathan, M. (2007), s. 42

Öyle ki bu sonuç, Hesiodos'un[54] Askyra'yı konu ederken anlattıkları ile örtüşmektedir. Ancak daha sonra nasıl ki Attika'da Marathon ya da Eleusis gibi köy tipli yerleşimler Atina'nın politik hakimiyetine girdiyse Askyra da olasılıkla yakınındaki Thespiai *polis*'inin politik sınırlarına dahil olmuştur.[55] Dolayısıyla Attika'da yaşanana benzer bir *synoikismos* süreci burada da yaşanmıştır.

Örneklerle sunduğumuz gibi, erken dönemin dağınık yerleşimleri *synoikismos* hareketleriyle birlikte bir merkezileşme sürecine girmiş, bu süreçte yeni yerleşimler oluşurken mevcut olanlar da genişlemeye başlamıştır. Aynı zamanda özellikle İ.Ö. 9. yüzyıl toplumlarında önemli sosyal hareketlilikler izlenmiştir. Ancak yerleşimlerde başlayan sosyal, fiziksel ve politik gelişimlere rağmen kentsel bir hayatın varlığından söz edilememiş, bunun nedeni olarak ise bu merkezlerin çok az nüfuslu ve çok küçük olmaları gösterilmiştir. Dolayısıyla şu noktaya dek söz konusu olan, sadece merkezileşme hareketleri ve bunun beraberinde getirdiği sosyal, fiziksel ve politik değişimlerdir.

---

[54] Hes. *Erga*. 639-40

[55] Ayrıntı için bkz. Hansen, Mogens Herman, "Boiotia", s.431-462, An *Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Mogens Herman Hansen, Thomas Heine Nielsen (ed.), 2004, s.433

1.2 Kolonizasyon Dönemi Gelişmeleri

İ.Ö. 1000 ile 800 yılları arası Hellas için durgun bir dönem olmuş, Lefkandi örneği dışında nüfus yoğunluğu neredeyse sabit kalmıştır.[56] Ancak yaşanan gelişmeler İ.Ö. 8. yüzyılda nüfusun hızla artmasına olanak sağlamıştır.

Karanlık Çağ toplumları geçimlerini genellikle hayvancılığa dayalı olarak sürdürürlerken[57] İ.Ö. 9. yüzyılla birlikte tarımsal faaliyetler gelişim göstermiş, özellikle tahılın üretimi ve depolanması ön plana çıkmıştır. Ayrıca toprağın sürülmesinde kullanılan saban geliştirilmiş ve tarımda yeni metotlar uygulanmaya başlamıştır.[58] İ.Ö. 9. yüzyılda tarımsal alandaki bu gelişmeler zaman içinde nüfusun daha iyi beslenmesine olanak sağlamış ve İ.Ö. 8. yüzyıl nüfus patlamasının temeline tarımsal alandaki bu değişim ve gelişimler yerleştirilmiştir.

İ.Ö. 8. yüzyılda yaşanan ani nüfus artışı genellikle mezarlarda izlenmiş, İ.Ö. 780-720 arası gömüler eskinin yedi katı olarak tespit edilmiştir.[59] Bir karşıt görüşe göre mezarlar doğum değil, ölüm oranlarına işaret etmektedir. Bu görüşe göre, aynı dönemde Atina dışında bulunan Hymettus dağındaki Zeus *Ombrios* (yağmur getiren) tapınağına yapılan tapımlarda önemli bir artış olmuş ve bu artış, kuraklık ile ilişkilendirilirken ölümlerin nedeni olarak bu kuraklık gösterilmiştir.[60] Ancak yapılan yüzey araştırmaları bu yüzyılda gerçekleşen genel bir nüfus artışına da işaret

---

[56] Tendy, D.W., Neale, W. C., *Hesiod's Works and Days*, London, Berkeley, 1998, s. 11

[57] Snodgrass, A.M. (1980), s. 35

[58] Tandy, D.W.(1997), s. 41; Bintliff, "Regional Survey, Demography,and the rise of the Complex Societies inthe Ancient Aegean", *Journal of Field Archaeology*, Vol.24, 1997, s.1-38, s.26

[59] Hall, Jonathan, M. (2007), s.78

[60] Hall, Jonathan, M. (2007), s.79

ederken dönemin pek çok sınır savaşı nüfus artışının yol açtığı sorunlarla ilişkilendirilmektedir. Attika mezar kazılarının sonuçlarına göre İ.Ö. 800-750 arası Attika nüfusu dörde katlamıştır.[61] Bu süreçte Atina nüfusunun 7000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.[62]

Nüfus artışının, paralelinde yönetimsel değişiklikler getirmesi söz konusudur.[63] İşte bu yüzyılda yeni kurulan ve genişleyen yerleşimler de beraberinde politik çeşitlilik ve değişimleri getirmiş, özellikle güçlü bir ya da birkaç ailenin verdiği kararlarla sürdürülen politik düzenin yerine daha kompleks sosyal organizasyonlar görülmeye başlanmıştır.[64] Aynı zamanda nüfus artışıyla beraber yaşanan yeni toprak arayışları da kolonizasyon hareketlerinin başlamasına zemin hazırlamıştır. Öyle ki bazı araştırmacılar, koloni kurma fikrini *polis*'lerin kurulması yönünde atılmış olan gerçek anlamda ilk politik hareketler arasında değerlendirirler.[65]

İlk göç hareketini İ.Ö. 8. yüzyılda Euboia yerleşimleri olan Khalkis ve Eretria'daki tüccarların başlattığı kabul edilir.[66] Yeni yerleşimlerin kurulmaya başlandığı ilk yer Güney İtalya'dır. Buraya gelen ilk yerleşimciler Euboialılar ve

---

[61] Grant, Michael (1989), s. 39

[62] Haggis, Donald C., (2002), s. 151

[63] Hall, Jonathan, M. (2007), s.79

[64] Snodgrass, A.M. (1980), s. 24

[65] Polignac, François de, *Cults, Territory and The Origins of the Greek City-State*, Chicago, London, 1995, s.91, Hansen, Mogens Herman (2006), s.44

[66] Freeman, Charles (1999), s. 65; Eretria ve Khalkis'in ayrıntılı göç hareketleri için bkz. Bakhuizen, S. C., Kreulen, R., *Chalcis-in-Euboea, Iron and Chalcidians Abroad*, Brill, Leiden, Netherlands, 1976.

Korinthliler olmuştur. Euboialılar'ın kurduğu Pithekusai yerleşiminin bazı yerleşimcileri İtalyan anakarası üzerindeki Cumae'ı ve Neapolis'i kurmuşlardır. Korintos'tan gelenler Sicilya ve Syrakusai adalarına koloni yerleşimlerini kurmuşlar, Peloponnesos'un kuzeydoğusundan gelen Akhalar zamanla zenginlikleriyle ün yapmış olan Sybaris, Kroton, Metapontum ve Paestum'u kurmuşlardır. Bu kolonilerin kurulma tarihi yaklaşık İ.Ö. 8. yüzyılın son çeyreği olarak gösterilir.

İ.Ö. 8. yüzyıl sonlarında Megara'dan gelenlerce kurulmuş olan Megara Hyblaia'da yapılan kazı çalışmaları, bu yerleşim yerinin dikkatlice seçilip bir plan üzerine kurulduğunu göstermiştir. Yerleşim için Sicilya'nın doğusunda daha önce hiç yerleşim görmemiş bir alan seçilmiş; planlı sokaklar, kamusal yapılar için merkezde boş bir alan, tapınaklar ve yerleşimin dışında bir mezarlık alanı burada konumlandırılmıştır.[67] Yine Sicilya'da kurulan bir diğer planlı yerleşim batıda Selinus'tur. Selinus'un planlı sokaklarının tepedeki tapınaklardan izlenebilecek durumda olduğu belirtilir.

İtalya'nın Campania bölgesindeki Cumae kolonisi de yaklaşık İ.Ö. 730-710 arası planlı olarak kurulmuş diğer bir yerleşim modelidir.[68] Bu durum, Hellenler'in deniz aşırı yerlerde kurdukları tüm yerleşimlerin, fiziksel olarak başlangıcından itibaren *polis* görünümünde planlanlandığını düşündürmüştür. Öyle ki belli bir düzen içindeki bu yerleşim planlarında; dik açılarda birleşen düzgün sokaklar, hepsi aynı büyüklükte adalar ve kamu binaları için açık alanlar mevcuttur.[69] İşte bu plan, yeni yerleşimcilerin ve liderlerinin daha buraya geldiklerinde yerleşim şekliyle paralel bir

[67] Freeman, Charles (1999), s. 69

[68] Crielaard, J.P. (1995), s.237

[69] Shipley, Graham (2001), s. 58

toplumsal ve politik organizayona sahip olduklarının yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Güney İtalya'nın ardından Makedonya ve Trakya kıyıları boyunca yeni koloniler kurulmaya başlanmıştır. İ.Ö. 750'lerde Anadolu'nun batı kıyıları boyunca Smyrna, Ephesos, Miletos, adalarda Lesbos, Samos, Khios'ta kurulan yeni yerleşimler bu dönemin önde gelenleridir. Karadeniz kıyılarında da İ.Ö. 7. yüzyıl başlarında özellikle Megara'dan gelenlerce koloniler kurulmuştur. Ardından İ.Ö. 630'larda Thera'dan gelenler de Kuzey Afrika'da koloniler kurmuşlardır.[70]

İ.Ö. 750'lerde başlayan ve İ.Ö. 580'e dek süren Hellen kolonizasyon hareketleri süresince *metropolis*, yani ana yerleşimlere bağlı olarak kurulan koloniler, *apoikia*[71]'lar olarak adlandırılmıştır. Bu *apoikia*'lar başlangıcından itibaren inanç ve düşünce bakımından ana yerleşimlere bağlı, ancak ekonomik ve politik olarak bağımsız yerleşimlerdir.[72] Kimi *apoikia*'ların zamanla güçlenip kendilerine bağlı yeni *apoikia*'lar kurduğu da olmuştur. Bu durumda bu yerleşimin hem *apoikia* hem de *metropolis* olarak iki ayrı statüsü söz konusudur.[73]

Tüm *apoikia*'ların kuruluş yerlerini belirleyen en temel etmenler korunma ve iletişim bakımından stratejik konumda bulunmalarıdır. Ancak bunlar kadar önemli bir diğer etmen de koloni öncesi dönemde kendiliğinden ticaret merkezi "*emporion*"

---

[70] Murray, Oswyn (1993), s.104; Herodotos 4.145'ten itibaren Libya'da bulunan Thera kolonisi Kyrene'nin kuruluş öyküsü anlatılmaktadır. Bir *apoikia* olan Kyrene Herodotos metninde *polis* olarak geçmektedir. Hdt. 4.156.13 " τ□ ν□ν Κυρηναίων πόλι."

[71] □ποικία, □

[72] Finley, M. I. (1981), s.9.

[73] Hansen, Mogens Herman (2006), s.44

haline gelmiş yerlerdir. Varolan *emporion*'ların yanı sıra başlıca koloni yerleşimleri olan Eretria, Megara, Miletos, Phokaia da zamanla önemli ticaret merkezleri haline gelmişlerdir. *Emporion* ile *apoikia*'yı birbirinden ayrı tanımlamak kolaydır: *Emporion*'ları farklı ülkelerden gelen tüccarlar ticaret üssü işlevinde kurmuşlardır. Örneğin en eski Hellas kökenli *emporion*'unun Asi nehri kıyılarında kurulmuş olan Al Mina olduğu düşünülür.[74] Burada en eski buluntu olan Euboia seramikleri İ.Ö. 9 yüzyılın ortalarına tarihlenir. İ.Ö. 6. yüzyıl civarında ise Al Mina pazarına Korinthos seramikleri hakim olmaya başlamıştır. Al Mina yerleşiminde Hellenler ve Fenikeliler beraberce yaşamışlar ve burayı doğu-batı ticaretinin başlıca limanı olarak kullanmışlardır.

Apoikia'lar ise belirli bir yerleşimden belirli bir zaman diliminde gönderilen aynı etnik kökenden olan insanlarca kurulmuş kolonilerdir. *Apoikia*'ların halkının bir araya gelmesinde ve kurulacak yerin belirlenmesinde din de önemli bir etmen olmuştur. Örneğin göç edilecek merkezler planlanırken Delfoi'daki Apollon rahiplerine sıkça danışılmıştır ve Delfoi, Hellen kolonizasyon sürecinde, Panhellenik bir tapım merkezi haline gelmiştir.[75] Yeni kurulacak yerleşimin yerini saptamak için keşifte bulunan, dolayısıyla Delfoi'daki Apollon tapınağına danışıp onun yönlendirmeleriyle keşfe çıkan kişi *oikistes*[76]'dir. *Oikistes* kutsal bir görev üstlenmiş ve yerleşimin kurulmasının ardından kendisine artık bir kahraman "*heroos*"[77] olarak

---

[74] Budin, Stephanie Lynn, *The Ancient Greeks: New Perspectives*, California, 2004, s. 98

[75] Thomas, Carol G., Conant, G. (1999), s. 139

[76] o□κιστής, □

[77] □ρως, □

kült statüsü verilmiştir.[78] Örneğin Megara Hyblaia'da yapılan kazılarda yerleşimin merkezinde *oikistes*'i adına bir kült yapısı bulunmuştur.[79] Modern araştırmacılar *polis*'in gelişim sürecini araştırırken koloni yerleşimlerinde öne çıkan *oikistes* kültlerini de araştırmaya dahil etmektedirler.[80]

Bu dönemde birçok koloni kuran ana yerleşimler olduğu gibi geç dönemlere kadar kolonisi olmayan ana yerleşimler de mevcuttur. Örneğin geniş topraklara sahip olan Atina geç dönemlere kadar koloni kurmamıştır.[81]

Kolonizasyon sürecinde, İ.Ö. 8. yüzyıl sonu İ.Ö. 7. yüzyıl başlarında savaşçı bir toplum olarak beliren ve en geniş topraklara sahip olan Sparta'nın izlediği yol ise daha farklı olmuş; deniz aşırı yerlerde geniş çaplı bir kolonizasyon girişiminde

---

[78] Koloni dönemi ile bağlantılı olarak ele alınan kahraman kültlerinin İ.Ö. 750-700 yılları arasında ortaya çıktığı belirlenmiştir. Bu tarihlerde, Hellen dünyasında önemli politik merkezlerin oluşum sürecinde aristokratların gömü törenleri değişim göstermeye başlamıştır. Özellikle Kıbrıs'ta Salamis ve Argos'taki *basileus* mezarları örnekler arasında gösterilse de Eretria, konunun en önde gelen örneğini sunmaktadır. İ.Ö. 720 yılında Eretrialı bir savaşçı için yapılan gömü törenleri, onun onuruna yapılan mezar ve sunular dikkati çekmiştir. İ.Ö. 680 yılına kadar bu kişinin ailesinden olanların da etrafına gömülmesiyle burada küçük bir aile *nekropolis*'i oluşmuştur. Bölgedeki kült izleri dini seremonilerin İ.Ö. erken 5. yüzyıla kadar sürdüğünü işaret etmiştir. Polignac, François de (1995), s.128-131

[79] Freeman, Charles (1999), s. 71

[80] Konuyla ilgili ayrıntı için bkz. Malkin, Irad, *Religion and Colonization in Ancient Greece*, Leiden, 1987.

[81] Normal bir Hellen *polis*'i için standart genişlik yaklaşık 100 km^2 olarak belirtilirken Atina, yerleşimin merkezini çevreleyen *kh□ra*'sı ya da Attika olarak bilinen kırsalı ile 2.400 km^2 bir alanı kapsar. Atina bu bakımdan 8000 km^2 Sparta ve 4000 km^2 Syrakusae'dan sonra üçüncü sıradadır. Cartledge, Paul, *Ancient Greece, A History in Eleven Cities*, Oxford, 2009, s. 80, 90

bulunmamıştır. Var olan tek kolonisi *c.*710'da kurduğu Taras'tır.[82] Sparta'daki nüfus artışı sonucu burada yeni bir yerleşim kurulmuş, yerlileri *heilot*[83] olarak kullanılmış, tarlaların ürünleri ise Sparta'ya getirilmiştir. Spartalılar *heilot* nüfusunun kontrolünü daima ellerinde tutabilmek için özellikle askeri işlerle uğraşmışlar, ticaret ve farklı meslek ustalıklarını Lakonia'nın kırsalında özgür olarak yaşayan *perioikos*[84]'lara bırakmışlardır.

Thukydides[85] Sicilya'nın kolonizasyon öyküsünde, bir koloninin nasıl kurulduğunu konu eder. Buna göre kolonistler ana yerleşimlerinin bağlı bulunduğu kutsal merkezden ateşi beraberlerinde getirirler ve bu, aralarındaki toplumsal bağın devamlılığına işaret eder. Ana yerleşim koloniyi yönetecek olan kişiyi kendisi tayin etmiştir. Bu kişi yeni yerleşimin yasal, politik ve dini kurumlarını oluşturmakla, yerleşimi planlamakla, gerektiğinde yerleşimcilere adil toprak dağılımının sağlanmasıyla görevlendirilmiştir.[86]

Homeros[87] da Phaiakların Skheria'ya yerleşmeleri için bina edilen surları, evleri ve tapınakları anlatarak buranın nasıl yapılandırıldığını konu eder. Ayrıca bütün toprakların dağıtıldığını da söyler. Devamında *polis*'in yüksek surlarından, taşlarla döşenmiş *agora*'sından, Poseidon tapınağından, çift limanından söz

---

[82] Shipley, Graham (2001), s.61

[83] Ε□λως, ωτος, Heilot: Sparta devletinde köle. Spartalılar ülkenin yerli halkını köleliğe mahkum etmişlerdi. Ksenophon, *Yunan Tarihi,* çev. S. Sinanoğlu, Ankara 1999, s.xxv.

[84] περίοικος , ov, çevrede, civarda oturan Çelgin, G., *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 2011, s.523

[85] Thuk.6.2-3.

[86] Murray, Oswyn (1993), s.112

[87] Hom. *Od.* 6.4-10.

etmiştir.[88] Araştırmacılar arasındaki genel görüş, bu dizelerinin koloni çağının yeni yerleşimlerini yansıttığı yönündedir.[89] Hatta İ.Ö. geç 8. erken 7. yüzyıl dünyası için *polis* tasviri Homeros'un çizdiği bu portreye dayandırılır.[90]

Koloni Çağının başladığı bu dönemde bir ana yerleşim beş civarında yeni koloni kurabilecek nüfustaydı. Yeni kurulan bir yerleşime göç eden yerleşimcilerin sayısı[91] ise ortalama 200 kadardı.[92] Bu yeni yerleşimciler savaşabilecek yaşta ve evlenmemiş kişilerden seçiliyordu. Yeni yerleşimler için arazinin adil dağılımı önemli bir konuydu. Öyle ki bir kişiye tahsis edilmiş alan artık ömür boyu onundu, ondan sonra da mirasçılarınındı. Hellen dilinde bir adamın miras oluyla sahip olduğu topraklar için kullanılan kelime *klēros* olmuştur.[93] *Oikos*, *klēros* üzerinde yer alır, Hellen soylu bir adamın asla terk edemeyeceği ve hatta uğrunda savaşacağı şey;

---

[88] Hom. *Od.* 6.261-270.

[89]Crielaard, J.P. (1995), s.236; Kurt A. Raaflaub "Homer to Solon:The Rise of the Polis, The Written Sources" *The Ancient Greek City-state*, ed. Mogens Herman Hansen , 41-105, Copenhagen, 1993, s.49

[90]Hall, Jonathan, M. (2007), s.70; Finley ise genel görüşün aksine bu dört dizenin İ.Ö. 1000 civarı İyonya'da kurulan ilk Hellen yerleşimlerini anlatıyor olabileceğini savunmuştur. Finley, M. I., *The World of Odysseus*, London, 1979, s. 156.

[91] Morris bu konuya özellikle değinmiştir. Ancak onun sunduğu ortalama rakamlar Murray'ın sunduklarından biraz fazladır. Morris *c.* İ.Ö. 700 yılında ortalama 23-24 *apoikia* kurulduğunu göz önünde bulundurmuş, her birinde ortalama beş yüz yerleşimcinin yer değiştirdiğini var sayarak elli yılda kabaca 10.000'den fazla kişinin Hellas'ta yer değiştirdiğini düşünmüştür. Bkz. Morris, Ian (2005), s.11

[92] Murray, Oswyn (1993), s.113

[93] Murray, Oswyn (1993), s.37

oikos'u ve *klēros*'udur[94]. Öyle ki, Aristoteles'in[95] edinilen ilk toprak payının satılamamasının pek çok yerleşim için çok eski bir yasadan kaynaklandığını anlatırken, özellikle koloni yerleşimlerini kastettiği düşünülür.[96]

Yeni toprakların taksim edilmesi sırasında bir ilk gerçekleşmiş ve yerleşim içindeki kamusal, özel ve dini alanlar özellikle birbirinden ayrılmıştır. Sicilya'da yeni kurulan koloni yerleşimleri olan Megara Hyblaia ve Naksos bunun için iyi birer örnek oluşturmaktadır. Buralarda kamusal alan, tapınakların bulunduğu dini alandan açık biçimde ayrılmış, evler ve bahçeler paralel sokaklara inşa edilmiştir. Bu örneklerden yola çıkarak koloni yerleşimlerinin tümünün düzenli bir yerleşim planı üzerine kurulduğu savunulur.[97] Her ne kadar kurulan ilk koloniler için yerleşim surlardan kesin olarak bahsedilemese de bu yerleşimlerin genelinde yerleşim surlarının olduğu ve ilerleyen süreçlerde etrafının da aynı düzen içinde paylaşıldığı bilinmektedir.

İ.Ö. 8. yüzyılda başlayıp İ.Ö. 580'e dek süren bu büyük göç hareketlerini Karanlık Çağ göçlerinden ya da Aleksandros döneminde gerçekleşen göçlerden ayırmak kolaydır. Karanlık Çağ göçlerinde halklar ana yerleşimlerini tamamen boşaltıp başka yerlere göçmüştür. Oysa koloni döneminde ana yerleşim halklarının bir kısmı başka bir yerde yeni yerleşimler kurmuşlardır. Bu dönemi Hellas tarihinin Aleksandros döneminde gerçekleşen bir diğer büyük göç döneminden ayıran başlıca özellik ise bu göçleri yönlendiren tek bir komuta olmamasıdır. Farklı yerleşimler

[94]Hom. *İl.* 15.498, *Ody.* 14. 64

[95] Aristot. *Pol.* 5. 1319a

[96] Murray, Oswyn (1993), s.114

[97] Murray, Oswyn (1993), s.114

farklı nedenlerle göç hareketlerine başlamışlardır.[98] Ancak her koloni yerleşiminin kurulmasında sabit ve temel iki neden vardır; hammadde arayışı ve nüfus artışından dolayı tarım yapılabilecek geniş topraklara ihtiyaç.[99]

Görülüyor ki İ.Ö. 8. yüzyılda başlayan kolonizasyon hareketleri *polis*'in gelişim sürecinden ayrı tutulamaz ve Klasik dönem Hellen *polis*'inin fiziksel yapısının bu yüzyılda şekil almaya başladığının izlerini yansıtır.

[98] Murray, Oswyn (1993), s.102

[99] Cartledge, Paul (2009), s. 65

1.3 Dini Alandaki Gelişimler

1.3.1 Kutsal Alanlar ve Tapınaklar

Miken döneminde tapım faaliyetetleri evlerin ya da sarayların odalarında ya da açık alanlarda, mağaralarda ve dağ tepelerinde yapılıyordu.[100] Sayıca az da olsa yerleşimlerde ayrı tapım alanlarının oluşmasına dair en erken bulgular İ.Ö. 9 yüzyıla aittir ve bu yüzyıl kutsal yapıların oluşumunun ilk evresi olarak kabul edilmektedir. İlk örneklerine Lefkandi ve Andros adasındaki Zagora'da rastlanan büyük tapınak modelleri bu yüzyıl için sınırlı sayıdadır ve söz konusu dönem için en sık yapılan dini faaliyetlerin toplu yemekler olduğu düşünülmektedir.[101]

Ancak İ.Ö.8. yüzyılda Hellas'ta başlayan kolonizasyon süreci ile birlikte hızlı bir gelişim yaşanmış, artan nüfusun ve politik istikrarın bir sonucu olarak yerleşimlerde dini alanlar ayrılmaya başlarken ayrı tanrılar adına tapınaklar inşa edildiği izlenmiştir. Pek çok kutsal alanda yapılan araştırmalar da İ.Ö. 8. yüzyıl sunularında bir patlama olduğuna işaret etmiştir.[102] Bu yüzyıldan itibaren her *polis*'in kendi kült ve ritüel sistemi ve de kutsal takvimi oluşurken, her *polis* içerisinde dini faaliyetler için sınırları belirlenmiş bir kutsal alan, *temenos*[103] oluşturulmuştur. Bu gelişmeler toplumların mekan algısındaki kesin bir tanımlamaya işaret etmektedir.

---

[100] Ayrıntılı bilgi için bkz. Castleden, R., *Mycenaeans*, New York, Routledge, 2005, s.141-182

[101] Crielaard, J.P. (1995), s.241

[102] Hall, Jonathan, M. (2007), s.85

[103] τέμενος, τό, bir tanrıya adanan kutsal arazi. Çelgin, G. (2011) s.653

Klasik Hellen kutsal alanını meydana getiren üç ana ögenin: altar, tapınak ve kutsal alanın sınırlarını belirleyen duvarlar olduğu kabul edilir.[104] Bunlardan ilki, yakılan sunular için açık havada inşa edilen altarlardı, devamında İ.Ö. 800'lü yıllarda Perakhora, Argolis ve Samos'ta tahtadan ve kerpiçten yapılmış ilk tapınak mimarisine rastlanmıştır. Anıtsal tapınakların inşası ise İ.Ö. 8. yüzyıldan önceye gitmez.

Kutsal alanların yerleşimle mekansal ilişkisi oldukça önemlidir. Kutsal alanlar, bulundukları yerleşimle ilişkileri bakımından 4 grupta ele alınır.[105] İlk grupta *akropolis* üzerine yerleşmiş tapınaklar bulunur ve Atina, Sparta, Argos, Mykenai'daki Athena tapınakları bu grubun örnekleri arasında gösterilir. İkinci grupta *agora* civarında yapılmış olan tapınaklar bulunur; bunlar için de Korinthos, Eretria ve Dreros'taki Artemis ve Apollo tapınak örnekleri gösterilir. Üçüncü grupta ise diğerleri gibi yerleşimin merkezinde değil etrafında kurulan, yani merkezden uzakta ancak yerleşimler genişledikçe merkeze yaklaşan tapınaklar bulunur ki Thebai, Argos, Paros ve Naksos'taki Apollon; Sparta, Delos ve Efesos'taki Artemis ve Delfoi'daki Athena tapınaklar bu gruba örnektir.

Son gruptaki tapınaklar "kırsaldakiler/*khōra*[106]'dakiler" olarak nitelendirilmiştir. Bunlar yerleşim merkezinin tamamen dışındadır ve en göze çarpanları yerleşimin merkezinden çoğunlukla on, onbeş kilometre uzakta kurulmuşlardır. Yerleşimin *khōra*'sında bulunan bu tapınakların en önde gelenleri Argos, Samos, Megara, Perachora, Pisa ve Elea'da Hera adına, Olympos'ta Hera ile

[104] Polignac, François de (1995), s.16

[105] Polignac, François de (1995), s.21-22

[106] χώρα, □,

birlikte Zeus adına; Epidauros, Amyklae, Tripodiskos, Phanai ve Miletos'ta Apollon adına; Atina, İsthmia ve Kalauria'da Poseidon adına inşa edilmiş tapınaklardır.[107] Bu tapınakların yapılış yerleri oldukça önemlidir. Bunlar yerleşim merkezinden uzağa inşa edilmiş olmalarına rağmen ölçüleri ve karmaşık planları ile doğrudan yerleşime bağlı olarak değerlendirilmişlerdir.[108] Amaç, yerleşimin fiziksel ve hukuki sınırlarını belirlemektir. Koloniler için de benzer bir durum söz konusu olmuştur. Yerleşim merkezinden yedi kilometre uzaklıkta yapılmış olan tapınağıyla Metapontum örneğinde[109] görüldüğü gibi koloni yerleşiminin sınırlarını belirler şekilde sınır tapınakları kurulmuştur.[110]

Yerleşim, merkezinden uzakta kurduğu bir tapınakla kendi teritoryumunun sınırlarını da ilan etmiştir ki Polignac, yerleşim içindeki kutsal yerlerden ziyade kırsalda kurulan kutsal alanların *polis*'i tanımladığını ileri sürmektedir.[111]

---

[107] Polignac, François de (1995), s.21-22; Snodgrass, Anthony (1980), s. 56; Mee, Christopher (2011), s.274

[108] Freeman, Charles (1999) ,s.50.

[109] Ayrıntı için bkz. Carter, Joseph Coleman " Sanctuaries in the *Chora* of Metaponto", *Placing the Gods: Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece*", Susan E. Alcock, Robin Osborne (ed.), Oxford, 1994, s.161-198

[110] Polignac, François de (1995), s.100

[111] Konu için bkz. Morris, Ian, "The Early Polis as City and State", 25-58, *City and Country in Ancient Greek World*, John Rich, Andrew Wallace Hadrill (ed.) London ; New York : Routledge, 1994, s.37; McInerney ise kırsaldaki tapınak alanlarını tarım ve hayvancılıkla ilişkilendirerek ekonomik açıdan ele almıştır. Bkz. McInerney, Jeremy. "Sacred Land and the Margins of the Community." *City, Countryside, and the Spatial Organization of Value in Classical Antiquity*. Ralph M. Rosen & Ineke Sluiter (ed.), 33-60. Leiden, The Netherlands: Koninklijke Brill, 2006, s.53-56

Yerleşim merkezinin etrafında ve kırsalda yapılmış tapınaklar aynı zamanda bölgesel, dinsel ve kültürel hakimiyeti simgelemişlerdir. Özellikle Mounykhia, Brauron'da olduğu gibi deniz kenarlarına veya nehir kıyılarına ya da Elis Kambothekra, Lakonia Volimnos, Arkadya Lousoi, Kalapodi'de dağlara kurdukları Artemis tapınaları[112] civarda yaşayan halkların toplanma noktası olurken bu yerleşimlerin bölgesel hakimiyetlerini de vurgulamışlardır.[113] Thebai'daki Apollo İsmenios tapınağı da dikkat çeken bir diğer örnektir ki burası güney Boiotia'nın küçük yerleşimlerinin sunularının toplandığı yer olmuş ve bu yerleşimler İ.Ö. 6. yüzyılda *synokismos* süreci ile Thebai'ın egemenliğine girmişlerdir.[114]

Durum politik yönüyle ele alındığında, kutsal alanların sadece fiziksel sınırları belirlemede değil, olasılıkla politik dengeleri sağlamada da rol oynadığını söylemek olanaklıdır. Özellikle Atina'nın *Panathenaia* festivalleri bunun için çarpıcı örneklerdir ve bu bayramlarda tören alayları için her kademeden insanın bir araya gelmesi, politik homojenliği ve tüm *polis* territoryumunun bütünlüğünü ortaya koyar.[115]

Diğer taraftan territoryum sınırlarının çizilmesinde tanrılara adanan kutsal alanlar ön plana çıkarılmıştır ki bunda da tanrılar şahitliğinde yapılan anlaşma sonucunda bu sınırların aslında kutsal sınırlar olduğunun ilan edilmiş olması söz

---

[112] Polignac, François de (1995), s.23

[113] Polignac, François de" Mediation, Competition and Sovereignity:The Evolution of Rural Sanctuaries in Geometric Greece." 3-18. *Placing The Gods*, Susan E. Alcock, Robin Osborne (ed.), Oxford, 1994, s. 4

[114] Polignac, François de (1995), s.80

[115] Cartledge, *Spartan Reflections*, Los Angeles, 2001, s. 18-19.

konusudur. Bu, konunun politik yönünün ortaya konması açısından önemlidir.[116] Öyle ki Pausanias[117] düşmanca ilişkilerde bulunan Sparta ve Messenia arasında konumlanmış *Artemis Limnatis* kutsal alanının iki *polis* arasında üstlendiği role değinirken, *polis*'ler arasında kurulmuş olan kutsal alan topraklarının kullanımı hakkında bu yönde bilgiler vermektedir.[118]

Sonuç olarak geniş ve açık alanlara yapılan tapınaklar, sadece dini yaşamın değil, yerleşimlerin zenginliğinin ve bölgedeki politik hakimiyetin bir göstergesi olmuştur. Ortaklaşa bir girişimle, kaynakların ortaklaşa kullanılmasıyla inşa edilmiş olan bu yapılar, yeni gelişen toplum bilincine işaret ederken Klasik Dönem Hellen *polis*'inin sosyal, politik hayatının yanı sıra dininin de kurumsallaşmaya başladığını göstermektedir.

[116] McInerney, Jeremy (2006), s.34

[117] Paus. 4.41

[118] McInerney, Jeremy (2006), s.51

1.3.2 Panhellenik Merkezler

Linear B tabletlerinin çözümlenmesiyle Miken dünyasının tanrı adlarının Klasik Hellen dünyasının tanrı adlarıyla örtüştükleri ortaya çıkmıştır.[119] Bunun yanı sıra Karanlık Çağ yerleşimlerinden örneğin Attika Mounykhia'da Artemis adına, Sparta yakınında Amyklai'da ve Phokis Kalapodi'de Apollo adına, Olympia ve Attika'daki Hymettos dağında Zeus adına, Tegea Alea'da Athena adına, İsthmia'da Poseidon adına kült aktivitelerinin izlerine de rastlanmıştır.[120] Bazı tanrı kimlikleri[121] aynı şekilde devam ederken Miken yerleşimleri üzerindeki eski tapım alanlarının tekrar rağbet görmeye başladıkları da izlenmektedir ki[122] yerleşimler etrafına inşa edilen tapınakların pek çoğu Bronz çağı Miken kalıntılarının üzerine yapılmıştır.[123]

---

[119] Örneğin Artemis, Dionysios, Hera, Hermes, Poseidon ve Zeus gibi tanrıların Linear B tabletlerinde adı geçmektedir. Bkz. Mee, Christopher (2011), s.273

[120] Osborne, Robin (1996), s. 88; Polignac, François de (1995), s.12

[121] Linear B tabletleri, son bulan dönemin ardından bazı tanrı adlarının tamamen ortadan kaybolduğunu açık ederken bazılarınınsa Arkhaik dönememe dek tekrar belirdiğini ortaya çıkarmıştır. Antonaccio, Carla, "Placing the Past: The Bronze Age in the Cultic Topography of Early Greece", *Placing The Gods Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece*, Susan E. Alcock, Robin Osborne (ed.), 79-104, Oxford, 1994, s.86

[122] Snodgrass, A. M. (2001),s. 395-7; Morgan, Catherine (1995), s.114

[123] Polignac, François de (1995), s.27; Konumuzla ilgili olarak belirtilmelidir ki eski tapım merkezleri İ.Ö. 8. yüzyılda yeni yerleşimlerin doğmasında da belirleyici olmuştur. Örneğin Sparta'daki Artemis Orthia kutsal alanı Sparta *polis*'inin kuruluş yerini belirlemiştir. Ayrıntı için bkz. François de Polignac (1995), s.67-8; Yine Tegea ve Efesos yerleşimlerinin kuruluş aşamalarında da benzer durumlar izlenmiştir. Snodgrass, A. M. (2001), s. 421

Bu açıdan bakıldığında İ.Ö. 11 ve 10. yüzyıllar arasında yerel bir tapım alanı olarak belirmeye ve Geç Geometrik dönemde önemi artmaya başlayan[124] Olympia dikkat çeken bir örnektir ki buna Delfoi ve Delos, Samos'ta, Argos'ta ve Perachora'da Hera tapınakları, Dodona'da Zeus, Tegea'da Athena tapınakları da eklenebilir, örnekler sayıca daha da arttırılabilir.[125]

Arkeolojik bulgular özellikle Olympia, Delfoi ve Delos'taki kültlerin Miken döneminde kullanıldığına işaret ederken Delfoi Geç Bronz Çağı yerleşiminin bir kült alanı içerdiğini, ancak buranın sadece yerel bir tapım alanı olduğunu, hatta dini anlamda Erken Demir Çağına dek devamlılık göstermediğini ortaya koymuştur.[126] Delos ve Olympia'da bulunan kült alanları da yerel öneme sahip olmuş ve Erken Demir Çağına dek devamlılık göstermemiştir. Ancak Bronz Çağ kalıntıları buraların sonradan kutsal alanlar olarak seçilmelerinde etkili olmuştur.[127] Küçük çapta kültler olarak Olympia kültünün İ.Ö. 10. yüzyılda, Delfoi ve Delos'taki kültlerin ise geç 9. yüzyılda tekrar başladığı belirtilmektedir. Sonuç olarak Delfoi, Delos ve Olympia'nın Bronz Çağında yerleşim gördükleri, ancak buralara özgü kültlerin Demir Çağında ortaya çıktığı ileri sürülmektedir.

---

[124] Cartledge, Paul (2008), s.192; Mee, Christopher (2011), s.273

[125] Örneğin Kalapodi de Miken dönemi sonrası devamlılık izlenen birkaç tapınım alanından biridir. Ayrıntı için bkz. Mee, Christopher (2011), s.273; Burkert, Walter "Greek Temple Builders: Who, Where and Why", s.21-29, *The Role of Religion in the Early Greek Polis*, Robin Hägg (ed.), Stockholm, 1992, s.23; Antonaccio, Carla (1994), s.88; Snodgrass, A. M. (2001), s. 397

[126] Crielaard, J.P. (1995), s.256

[127] Crielaard, J.P. (1995), s.256

Bu tapım alanları İ.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısında kendi bölgeleri dışında da önem kazanmaya başlamışlardır. Olympia ve Delfoi sunularındaki keskin artış ve bu sunularda çeşitlilik izlenmesi buraların artan önemine ve farklı yerlerden gelen ziyaretçilere işaret etmiştir.[128] Ancak ne Olympia ne de Delfoi'da İ.Ö. 8. yüzyılla tarihlenen bir tapınağa rastlanmıştır.[129] Bu noktada tekrar Olympia örneği öne çıkmaktadır. Çünkü her ne kadar Olympia'nın İ.Ö. 8. yüzyıla ait bir tapınağı olmasa da İ.Ö. 776 yılından itibaren burada Olympiad'ların başlatıldığı bilinmektedir. Oyunların önemli olan yönü tek veya birkaç *polis*'e ait yerel bir olay olmaması, tüm Hellas'a açık ve yarışanların kendi *polis*'lerini temsilen yarışıyor olmalarıdır. Bu nedenle Panhellenik tapım alanları olarak beliren yerlerde yapılan bu oyunlar, *polis* bilincinin İ.Ö. 8. yüzyılda geldiği noktayı ortaya koyan eylemlerdir.

Panhellenik merkezler olan Delfoi, Delos ve Olympia'da ilk anıtsal tapınaklar ancak İ.Ö. 7. yüzyılda yapılır.[130] Ayrıca sadece bu tapınaklara değil diğer bölgesel tapım alanlarına yapılan sunular da gösterdikleri çeşitlilik bakımından önem taşımıştır. Argos ya da Korinthos yapımı seramiklere Arkadia Tegea'dan başka Sparta'da da rastlanmış; Sparta modelli bronz heykelciklerinden Argos tapım merkezlerinde de bulunmuştur. Erken dönem Hellas toplumlarının kendi aralarındaki hareketliliğini bu sunulardan izlemek mümkün olmuş ve *polis*'ler arası sosyal hareketlilik durumu politik bakımdan da önem taşımıştır. Ayrıca ortaya çıkan tapınak mimarileri *polis*'ler arası rekabetin simgesi olmuş; her *polis* kendi kurucu tanrısı

[128] Snodgrass, A. M. (2001), s. 421

[129] Snodgrass, A. M. (1980), s. 56

[130] Crielaard, J.P. (1995), s.252

adına yaptığı binalar, sunduğu hediyeler bakımından diğeriyle yarış halinde olmuştur.[131]

Hellas halklarının farklı yerleşimlerdeki bu tapım alanlarını gezmeleri, sunularda bulunmaları bireysel faaliyetlerdir. Ancak anıtsal tapınakların yapımı söz konusu olduğunda bireysel bir girişim söz konusu olamayacağından bu tapınaklar *polis*'in oluşumu ile ilişkilendirilmiş; İ.Ö. 8. yüzyılda belirmeye başlayan kutsal alanlar ve özellikle tapınakların, *polis*'in en önemli fiziksel göstergesi olduğu ileri sürülmüştür.[132] İ.Ö. 8. yüzyılın ortalarında anıtsal tapınaklar inşa edilmesi, mezarlıkların yerlerinin değiştirilmesi, Geç Bronz Çağ'dan itibaren ortadan kaybolan bazı el işçiliği eserlerinin tekrar gözlenmesi ve deniz aşırı ilişkilerin tekrar yoğunluk kazanması gibi gelişmeler bu dönemdeki sosyo-politik gelişmelere işaret eder.[133]

Din olgusunun, toplumlarda kimlik bilincinin oluşması ve birlik olma duygularının gelişmesinde etkili olduğu; ayrıca bu sayede geçmişle bağları olan, aralarında organize olup ortak hareket edebilen toplumları oluşturduğu ileri sürülür.[134] İ.Ö. 8. yüzyılda Panhellenik tapım merkezlerinin oluşturulması sayesinde Hellen kökenli halklar arasındaki sosyal hareketlilik *polis* kimlik bilincinin, *polis*'e aidiyet duygusunun gelişmesinde etkili olurken İ.Ö. 5. yüzyıl *polis* yapısının sosyo-politik yapısının da temellerini oluşturmuştur.

---

[131] Shipley, Graham (2001), s. 59

[132] Crielaard, J.P. (1995), s.240

[133] Hall, Jonathan, M. (2007), s.68

[134] Polignac, François de (1995), s.152-153

1.4 *Polis*'in Fiziksel İzleri ve Sınırları

Tapınakların yanında *polis*'in bir diğer fiziksel ögesi de yerleşim surlarıdır. İ.Ö. 9. yüzyılın ikinci yarısı ve İ.Ö. 8. yüzyılın erken dönemlerinde Kiklad adaları, Ege kıyıları ve diğer ada yerleşimlerinin neredeyse hepsi surlu yerleşimler iken[135] söz konusu yüzyıllarda anakara yerleşimlerinin etrafı da surlarla çevrilmeye başlanmıştır. Ancak surlar sadece küçük bir kale olarak değil, tüm yerleşim çekirdeğini çevrelemek için tasarlanmışlardır. Örneğin İ.Ö. 9. yüzyılda Andros'taki Zagora etrafındaki surlar konut bölgelerini, bir tapınak ve *agora*'yı içine alan geniş bir alanı çevrelemekteydi.[136] Bu nedenle buranın erken bir *polis* merkezi olma ihtimali üzerine durulmuşsa da Zagora daha önce sözünü ettiğimiz gibi İ.Ö. 700 civarında diğer surlu ada yerleşimleri gibi bir yıkım izlenmeden aniden boşalma göstermiştir. Dolayısıyla Zagora için konu edilen surlar, yerleşimin siyasi varlığını göstermektedir.

---

[135] Scully, İonya ve Kiklad adalarındaki ufak yerleşimlerin etrafını tamamen çevreleyen ilk surların İ.Ö. 9. yüzyılda, olasılıkla korsan tehlikesine karşı kullanmaya başladıklarını anlatır. Scully, Stephen, *Homer and the Sacred City,* Ithaca, N. Y., London, 1990 s.85; Ayrıca İlyada ve Odyssesia'da geçen tüm önemli yerleşimlerin surlu yerleşimler olarak sunulması da önemli görünmektedir. Bkz. Scully, Stephen (1990), s.41

[136]Snodgrass, A.M "Archaeology and the Study of the Greek City" s.1-24, *City and Country in he Ancient World,* John Rich, Andrew Wallace-Hadrill (ed.), London, N.Y., 1994, s.8; Zagora'dan başka bir diğer Karanlık Çağ yerleşimi olan eski Smyrna da bu anlamda önem arz etmektedir. Bu yerleşimin çevresine İ.Ö. 9. yüzyıl ortalarında yapılmış olan surlar vardır ve surların içinde özenle planlanıp bina edilmiş haneler bulunmuştur. Bunlar da ortaklaşa bir girişime, bir çeşit organizasyona işaret etmektedir. Bkz. Snodgrass, A.M. (2001), s. 415

Yapılan yüzey araştırmaları, Arkhaik dönem yerleşimlerinin %43'ünün surlu yerleşimler olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ancak her ne kadar Arkhaik *polis*'lerin yarısından çoğu surlarla çevrilmiş olmasa da arkeolojik çalışmaların sonuçları ve yazılı kaynaklar söz konusu dönem için yerleşimlerde sur yapılması anlayışının oldukça yaygın olduğuna işaret etmektedir.[137] Hellas'da yerleşimlerin ortak özelliğinin etrafındaki surlar olması ise en erken İ.Ö. 6. yüzyıl ile tarihlenmektedir.[138] Yerleşimlerin hem güvenlik hem de siyasi varlığını ilan eden surlar, *polis*'in fiziksel göstergelerinden biri olarak kabul edilse de bunların *polis*'in esas sınırlarını göstermekte dini alanlar kadar öncelikli olmadıkları da savunulur.[139]

Surların ve kutsal alanların yanı sıra İ.Ö. 8. yüzyılda *polis*'lerin fiziksel sınırlarını anlamada mezar alanları da kullanılmaktadır. Bu, Peloponnesos'un doğu çıkıntısındaki Argolis yerleşimlerinde sıkça uygulanmıştır. Buradaki yerleşimler kendilerini çevreleyen topraklardaki Miken mezarlarını tekrar açmışlar, bunlara sunularda bulunmuşlar ve böylece bu alanların kendi territoryumlarına dahil olduğunu ilan etmişlerdir.[140] Yerleşimler bu yolla kendi sınırlarını belirlerken

---

[137] Hall, Jonathan, M. (2007), s.73

[138] Hall, Jonathan, M. (2007), s.83; Ancak örneğin Sparta'nın Hellenistik döneme kadar yerleşim surları olmamıştı. Kennell, Nigel, *Spartans: A New History,* Malden, 2010, s.39.

[139] Snodgrass, A.M. (1980), s. 33; Snodgrass, A.M. (2006), s.212

[140] Freeman, Charles (1999), s. 50; Konuyla ilgili olarak öne çıkan bir diğer bölge Attika'dır. Attika'da daha nadir görünen mezar kültlerinin özellikle İ.Ö. 8. yüzyıldaki nüfus artışından sonra ortaya çıktığı ve yeni yerleşmecilerin boş araziler üzerinde hak iddia edebilmek için buralara sunularda bulundukları belirtilir. Antonaccio, Carla, *An Archaeology of Ancestors: Tomb Cult and Hero Cult in Early Greece*, USA, 1995, s.142

geçmişle ideolojik bir bağ da kurmuşlardır.[141] Tüm bu territoryumun devamlılığı ve korunması artık kendilerine ait olmuştur.

Polis'in ortaya çıkış sürecindeki fiziksel izler araştırılırken kolonilerde öne çıkan kahraman kültleri de ele alınır[142] ve kutsal olmayan bölgelerde kurulan kahraman kültlerinin, bizzat *polis*'lerin icadı olduğu ileri sürülür.[143] Kahramanlara ait yeni mezarlar da ata kültleri gibi yerleşimin kırsalında konumlandırılmış ve artık *polis*'in territoryal iddialarını meşrulaştırmakta kullanılmıştır.[144] Şu halde tıpkı yerleşim sınırlarına yapılan tanrılara ait kutsal alanlar gibi, kahraman kültleri için inşa edilen mezarlar da kült alanına dönüştürülerek (*Heroon*[145]) *polis*'in bölgedeki hakimiyetinin sembolü olarak kabul görmüştür.

Diğer taraftan *polis*'in fiziksel göstergeleri olarak ele alınan bu öğelerden yola çıkılarak *polis*'lerin büyüklükleri de hesaplanmaya çalışılmış, ancak bunda çeşitli sorunlarla karşılaşılmıştır.[146] Örneğin bu hesaplama surlar kıstas alınarak yapılmaya çalışılmış ancak bunda doğal olarak surların tüm yerleşim alanını

---

[141] Whitley, James, "Early States and Hero Cults: A Re-Appraisal",173-182, *Journal of Hellenic Studies*, vol. 108, 1988, s. 181

[142] Whitley makalesinde konula ilgili olarak Bérard, Snodgrass ve Polignac'in görüşlerine yer verirken bunların konuyu *polis*'in gelişim sürecinin içsel ve ideolojik bir unsuru olarak ele aldıklarını belirtmiştir. Bkz. Whitley, James (1988), s. 175

[143] Antonaccio, Carla (1994), s. 92

[144] Polignac, François de (1995), s.140

[145] □ρ□ον, τό, anıt, abide, bir kahramanın tapınağı Çelgin, G. (2011), s.309

[146] Karanlık Çağ yerleşimlerinin nüfus hesapları üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Morris, Ian "Kent ve Devlet Olarak Erken *Polis*" 25-58, *Antik Dünyada Kırsal ve Kent*, John Rich A. Wallace-Hadrill (ed.), çev. Lale Özgenel, İstanbul, 2000. s. 29-34 arası.

kapsamıyor olması girişimi başarısız kılmıştır. Mesela Zagora'da, Larissa ve Megara'da sadece belirli yerlerde surlar vardır, tüm yerleşim alanını kapsamaz.[147] Aynı zamanda göreceli mekan ve büyüklükler konusunda yapılan tahmin ve öneriler bunları kullanan nüfusu da gündeme getirmiş, ancak bu tahminler de bağlantılı olarak havada kalmıştır.

[147] Hall, Jonathan, (2007), s.73

1.5 Askeri Gelişmeler

Klasik Hellen *polis*'inin oluşum sürecinde yaşanan askeri değişimler, politik açıdan önemle irdelenmelidir ve bu aşamada ilk adım, tarım ve buna bağlı *hoplit*[148] devrimini incelemektir. Her ne kadar bu konudaki gelişmeler daha çok İ.Ö. 7. yüzyıl içlerine işaret etse de Argos'ta bulunan, bilinen en eski *hoplit* zırhı İ.Ö. 725 yılına tarihlendirilir.[149]

Hoplit devrimi ile meydana gelen savaş düzenindeki değişikliğin temelinde artan nüfusla toprak mülkiyetindeki değişimler yatmaktadır. Artan nüfus karşısında tarımsal faaliyetler için kullanılan bu arazilerin sürekli olarak gözetilmesi, herhangi bir yağma olmadan ürünün kaldırılması kaygı sebebidir.[150] Bu doğrultuda çiftçiler topraklarını ortaklaşa savunmaya geçmişler ve önceden birbirinden bağımsız hareket eden yerel *basileus*'lar artık tek bir karar organı oluşturmuşlardır.[151]

Modern tarihçiler *polis*'in politik bir varlık olarak gelişiminde tarım toplumunun yapısını özellikle vurgularlar.[152] Öyle ki Klasik dönem Hellas toplumlarında yurttaşlık ile toprak sahibi olmak neredeyse birbirine paralel durumdaydı. Bir çiftçi için en temel sorun güvenliğin sağlanmasıydı. Bunun sağlanması içinse toplumun organize olması, beraber hareket edip ortak kararlar alması gerekiyordu. Bu noktada toplumların organize olarak kendi savunmalarını yapmaları *hoplit*'lerin ortaya çıkışında etkili olmuştur. Soylular güvenlik ve

[148] □πλι□της, ου, □, ağır teçhizatlı piyade askeri. Çelgin, G. (2011), s.474

[149] Freeman, Charles (1999), s.51

[150] Polignac, François de (1995), s.49

[151] Polignac, François de (1995), s.58

[152] Freeman, Charles (1999), s.50

rejimlerini sürdürebilmek için kendi askeri donanımını sağlayabilecek kadar varlıklı[153] olan çiftçilerin *hoplit* olmasını istemiş, böylece bir bakıma kendi sonlarını hazırlamışlardır.[154] Bu girişim zamanla politik bir devrimin temellerini atarken kendi zırhını edinen çiftçinin askeri eğitimini, nerede ve ne zaman savaşacağının kararını *polis*'in vermesi[155] *polis*'in yönetim yapısını ve otoritesini şekillendirmeye başlamıştır.

Hoplit sistemi hakkında bilgi veren Etruria Veii'de bulunmuş ve İ.Ö. 7. yüzyılın ortalarına tarihlenen ünlü Chigi vazosu önemli bir bulgudur. Vazo üzerinde *hoplit*'ler kıyafetleri ve savaş düzenleriyle resmedilmişlerdir. Burada, hepsi aynı kıyafet ve donanımda olan askerler sıralar halinde dizilmiştir. Bu dizelenme içinde, her bir asker bir diğerinin sağ yanını koruyacak, böylece tüm boşluklar kapatılacaktır.[156] Donanım ve tekniğiyle düzenli bir orduya işaret eden bu sistem sayesinde kazanılan başarılar bireylere değil topluma mal edilmiştir[157] ve bu savaş

---

[153] Klasik dönem için tam bir askeri zırhla donanmak, 75-100 drahma'ya geliyordu. Günlük ortalama ücretin 1 drahma olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu oldukça pahalı bir işti. Mee, Christopher (2011), s. 210

[154] Grant, Michael (1989), s. 14

[155] Wallace, Robert, "Solonian Democracy" *Democracy 2500; Questions and Challenges*, Ian Morris, Kurt Raaflaub (ed.), 11-29, Archaeological Institute of America, 1998, s.13

[156] Hoplit zırhının bir dezavantajı, çok ağır olmasıydı. Bu nedenle hoplitlerin uzun mesafeler yürümesi ya da koşması çok zordu. Ancak düz bir alanda en iyi biçimde savaşma olanakları vardı.

[157] Osborne, Robin, (1996), s. 176

düzeni, *polis*'in "*demokratia*" rejimine atılmış adımlarından biri olarak değerlendirilir.[158]

Savaş düzeninin değişmesiyle birlikte devletler arası dengeler de değişmiştir. Örneğin Euboia'da Khalkis ve Eretria'nın asker aristokratları Hellas'taki politik önemlerini yitirmişler, Thesalya'nın atlı sınıfı önemsenmez olmuştur.[159] Diğer taraftan özellikle Peloponnesos'ta yeni güçler belirmeye başlamıştır. Yeni savaş düzenini benimseyip bunun araçlarının seri üretimine geçen Korinthos ve Argos bunlardandır. Ancak Sparta bu anlamda tüm yerleşimleri geride bırakmıştır. *Hoplit* ordusunu genişletmek istediğinde yurttaşların yanı sıra yurttaş olmayan *perioikos* ya da *heilot*'ları da kullanmış, böylece tüm diğer *polis*'lerden daha büyük bir *hoplit* ordusuna sahip olmuştur.[160] Kolonizasyon süreci de askeri teknolojideki bu değişimlere hız kazandırmış,[161] İ.Ö. 7. yüzyılda pek çok Hellas *polis*'i *hoplit* savaş sistemini benimsemiştir. Hatta zaman içinde *hoplit* donanımı ve savaş biçimi öylesine standart hale gelmiş ve tüm Hellas'a yayılmıştır ki İ.Ö. 350 yılına ait olan

---

[158] Snodgrass, A. M. (1980), s. 107; Freeman, Charles (1999), s. 74; Snodgrass, A. M. (2001), s. 434; Aslında askeri organizasyona işaret eden izler Homeros destanlarında, o döneme iner şekilde karşımıza çıkmaktadır. Murray, Oswyn (1993), s.131; Ayrıca İ.Ö. 8. yüzyıl ortalarında Atina geç geometrik dönem seramiğinde de arabalarda grup halinde ilerleyen silahlı adamlar ve yine omuzlarında mızraklarıyla sıralar halinde ilerleyen yaya askerler görülmektedir. Osborne, Robin (1996), s. 171

[159] Snodgrass, A.M. (1980), s. 108

[160] Snodgrass, A.M. (1980), s. 110

[161] Shipley, Graham (2001), s.59

bir *hoplit* kalkanının 300 yıl önce Arkhilokhos'un savaş alanına bıraktığı ile aynı olduğu bilinir.[162]

Özetle, savaş düzeninin değişmesiyle birlikte *polis*'ler arası dengeler değişmeye başlamıştır. Hoplit olma ayrıcalığı beraberinde *polis* içinde statü ayrıcalığına ve gelişen bir yurttaşlık bilincine neden olacaktır.

[162] Freeman, Charles (1999), s. 92

2. *Polis*'in Doğuşuna İlişkin Tartışmalar

Polis'in doğuşuyla ilgili olarak zamansal sorgulamaların yanı sıra mekansal ve kavramsal sorgulamalar da yapılmaktadır. Mekansal yaklaşımlar açısından *polis*'in doğuşu, İ.Ö. *c.*850–750 arasına ve Hellenler'in Fenike alfabesini alıp geliştirmeleriyle aynı döneme yerleştirilir. Bu yaklaşıma göre ilk Hellas *polis*'leri Fenike yerleşimlerinin model alınmasıyla Kıbrıs adasında ortaya çıkmıştır.[163] Her biri diğerinden bağımsız olan Fenike yerleşimleri danışma kurulu olan bir monarkın yönetimindeydi ve yerleşimde yaşayan tüm kişiler aynı tanrıya tapınıyorlardı. Bu yerleşimler de ana yerleşim modelinde deniz aşırı koloniler kuruyorlardı ve bu yerleşim modelleri doğu örneklerinden çok farklıydı.[164] Söz konusu dönemlerde Hellen dünyasının Fenike ile oldukça yakın ilişkilerde bulunduğu Odysseia'da anlatılanlarla da desteklenmiş ve *polis*'in doğuşu açısından bu görüş destek bulmuştur.[165]

---

[163] Hansen, Mogens Herman (2006), s.45

[164] Burckhardt da Hellenlerden önce Fenikelilerin *polis*'lerde yaşadıklarını ileri sürmüş ve Fenike yerleşimleri ile doğu modellerinin ne türden farklılıklar sunduğunu ayrıntısıyla ele almıştır. Bkz. Burckhardt, Jacob (1998), s. 41.; Bir diğer kaynak ise Hellen halklarının hızlı nüfus artışına çare olarak gördükleri koloni hareketlerini de Fenike örneğini takip ederek gerekleştirdiklerini ileri sürmektedir. Blois, Lukas, R. van der Spek, *An Introduction to The Ancient World*, Routledge, London, 1997, s.74

[165] Snodgrass, A.M. (1980), s. 34; Whitley, Bernal'ın Hellen *polis*'leri ile Fenike örnekleri arasında yaptığı karşılaştırmaya değinmiştir. Buna göre, hem Hellen *polis*'lerinin hem de Tyre gibi Fenike yerleşimlerinin merkezleri, yerleşimin merkezinde tanrısına adanmış bir kutsal alanları ve dar da olsa hinterlandları bulunmaktadır. Ancak Hellen *polis*'leri ile bunlar arasındaki en büyük fark olarak yönetimleri gösterilmektedir. Hellen yönetimlerinde yurttaş gücü baskın görünürken Fenike

Polis teriminin etimolojik kökeni üzerinden de *polis*'in doğuşuna ilişkin yaklaşımlar ortaya konulmuş, bu bağlamda *polis*'in eski bir biçimi olan *ptolis'in* surlu yerleşim ifadesiyle Miken tabletlerinde kullanılma olasılığı değerlendirilmiştir.[166] Öyle ki *polis*'in Geometrik dönem ve hemen öncesi surlu yerleşimi ifade ediyor olması, erken *polis* örnekleri olarak ele alınan Embrio, Paros'da Koukounaris, Siphnos'da Agios Andreas, Girit'teki Vrokastro'nun tahkim edilmiş akropoleriyle desteklenebilir.[167]

Ancak aynı zamanda tüm bu fiziksel yapının içini dolduran halkların sosyal ve politik düzen vurgusu da söz konusudur ki bu politik içerik zaman içinde fiziksel vurgunun önüne geçmeye başlamış ve İ.Ö. 5. yüzyıla gelindiğinde yetişkin erkek yurttaşlarca yönetilen, adı *polis* olan bir devlet modelini tanımlar biçimde genişlemiştir.

---

modellerinde monarşik yapıların baskın geldiği ileri sürülür. Whitley, James,*The Archaeology of Ancient Greece*, Cambridge, 2001, s.166

[166] Hansen, Mogens Herman (2006) s.40; Sakellariou, M. (1989), s.155

[167] Hansen, Mogens Herman, "Introduction. The Polis as a Citizen State", *The Ancient Greek City-State*, s.7-29, Hansen, Mogens Herman (ed.), Copenhagen, 1993, s. 10

3. Erken Edebi Kaynaklarda *Polis* Olgusu

Polis'in doğuşu ve gelişimine ışık tutabilecek konulardan birisi de İ.Ö. 8. ve 6. yüzyıllara ait yazılı kaynaklarda *polis* kavramının geçiş şeklidir. Buna göre, yazılı kaynaklarda yerleşimler için Klasik dönemdeki anlamıyla *polis* kavramının kullanılması aşağı yukarı İ.Ö 7. yüzyılların ortalarına değin uzanır. Bu anlamda yazılı kaynaklarda karşılaşılan ilk *polis*'ler Arkhilokhos'un konu ettiği Thasos, Tyrtaios'un konu ettiği Sparta ve Girit'te Dreros yasalarında geçmektedir.[168] Bu üç metin grubunun her birinde kullanılan *polis* teriminin hem politik bir yurttaş topluluğunu barındıran devleti hem de fiziksel olarak yerleşim merkezini ifade ettiği ileri sürülür.[169] Buradan hareketle *polis* için *terminus ante quem c.*650 olarak belirlenir. Ancak yazılı değinmeler söz konusu olduğunda başlangıç olarak İ.Ö. 8. yüzyıla ait Homeros destanları incelenmelidir. Homeros'ta sözü edilen *polis*'ler her ne kadar Klasik dönem *polis*'leri niteliğinde olmasalar da modern araştırmacılar Homeros'ta anlatılan *polis*'lerin surlu yerleşimlerden öte oldukları konusunda fikir birliği gösterirler.[170] Homeros'un anlattıklarını irdelemeden önce *polis*'in doğuşu ile ilişkilendirilen dizeler ve bu konudaki tartışmaların üzerinde durmak önemlidir.

---

[168] Kaynaklarla ilgili ayrıntılar için bkz. Hansen, Mogens Herman (2006), s.155, dn.14,15,16

[169] Hansen, Mogens Herman (2006), s.41

[170] Hansen, Mogens Herman (2006), s.41

3.1 Homeros Dizelerinde *Polis*'in Doğuşuna İlişkin Unsurlar

İ.Ö. 11. yüzyılda "Kahramanlık Çağı" olarak adlandırılan dönem sona erdirilir, ancak dizelerde izlendiği kadarıyla bu çağın izleri sözlü gelenekle Homeros'a değin taşınmıştır. Örneğin Homeros'un *İlyada* ikinci kitapta yaptığı gemiler katalogu güney Hellas'da bulunan Miken yerleşimlerinin adlarını içermektedir.[171] Diğer taraftan Homeros'un epik dizelerinde sözü geçen bazı nesnelerin kökenleri Miken dönemine dek uzandırılır. Örneğin İlyada'da[172] konu edilen yapıda bir miğfer Miken döneminin ilk evrelerinden beri kullanımdaydı[173] ya da gümüş kakmalı kılıç[174] ve Aias tarafından taşınan "kule gibi kalkan"ın[175] geçmişi yine Miken dönemine uzanıyordu.[176] Aslında Homeros'un dizelerinde bahsedilen objeler bir bütün olarak doğrudan bir döneme işaret etmez. Örneğin anlattığı savaş sahnelerindeki silahların farklı dönemlere özgü olduğu izlenmiştir. Homeros genellikle bronz silahları konu ederken arkeolojik veriler İ.Ö. 1000'den itibaren demir çağının başladığını ve Girit dâhil tüm Hellas anakarasında silahların yapımında demirin kullanıldığını göstermiştir.[177] Ölü gömme adetleri de farklı dönemleri işaret eder. Bir sahnede ölü, toprağa gömülürken bir diğerinde ceset yakılmıştır. Ölüyü toprağa gömmek Miken dönemine özgü bir gelenek iken, yakmak

---

[171] Wardle, K.A &Wardle, Diana, *The Mycenaean World*, London, 1997, s. 15.

[172] Hom. *İl.* 10. 266-270

[173] Wardle, K.A &Wardle, Diana (1997), s. 131.

[174] Hom. *İl.*2.45

[175] Hom. *İl.*7.219; 11.485; 17.128'de

[176] Osborne, Robin (1996), s. 139

[177] Osborne, Robin (1996), s. 27

daha sonraki dönemlere özgü idi.[178] İşte bu gibi örneklerden yola çıkılarak Homeros'un dizelerinin uzun süren bir sözlü anlatım geleneği sonucu doğduğu ve Geç Miken dünyasını İ.Ö. 8. yüzyıla dek taşıdığı sonucuna varılmıştır.

Homeros'un eserleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde ise gündelik hayatı ilgilendiren pek çok faaliyetin İ.Ö. 8. yüzyıla ait olması eserlerin bu yüzyıla tarihlendirilmelerinin nedeni olarak gösterilmektedir.[179] Örneğin konu edilen toprağın sabanla sürülmesi, ekinlerin orakla biçilmesi, harmanlanması, öğütülmesi, sulanması gibi tarımsal faaliyetler; bunların yanı sıra büyük gemiler inşa etme, deniz aşırı ticarette bulunma, demirden başka altın ve gümüş gibi metal işçiliklerinde uygulanan ileri teknoloji işçilik gibi faaliyetler de İ.Ö. 8. yüzyıla aittir. Ayrıca Smyrnalı olduğu düşünülen Homeros'un dünyasından bize sunduğu yerleşimler; surları, tapınakları, limanı ve bir pazar alanı olan yerlerdir ve İ.Ö. 8. yüzyıl Smyrna yerleşimi de bu aynı modeldedir. Dahası Odysseus'un evinin iç avlusunda anlatılan *tholos* ile Smyrna'daki Geometrik dönem evlerinde de karşılaşılmıştır.[180]

Bunlardan başka Homeros'un dizelerinde yerleşim içinde dini alanların ayrılması ve nadiren de olsa rastlanan[181] tanrı ya da tanrıçalar adına tapınakların bina edilmesi yine İ.Ö. 8. yüzyılda izlenen gelişmelerdir. Bu dizelerden her yerleşimin kurucu ve koruyucu bir tanrısı olduğu anlaşılmaktadır ve tanrıya yapılan sunular tüm

[178] Freeman, Charles (1999), s. 45

[179] Snodgrass, A.M. (2001), s. 435

[180] Snodgrass, A.M. (2001), s. 435

[181] Hom. *İl.* 6. 297'de Troya'da akropolis üzerinde dikilmiş olan Athena tapınağı konu edilir.

toplum adına yapıldığından Homeros'ta adı geçen *polis*'lerin birer kült toplumu oldukları savunulmuştur.[182]

Bu yüzyılda oluşmaya başlayan ve *polis*'in doğuşuyla ilişkilendirilen Panhellenik merkezlere de Homeros dizelerinde değinmeler yapılmış; Delfoi, Delos ve Dodona'nın İ.Ö. 8. yüzyıldaki önemleri vurgulanmıştır.[183] Ayrıca Homeros dünyasında kehanet merkezleri de oldukça yaygındır.[184] Örneğin Dodona bu dönemde özellikte Batı Hellas için çok önemli bir kehanet merkezidir. Dizelerde doğrudan Olympia[185] adı geçmiş olmasa da, buraya gönderme yapar şekilde "kutsal Elis" konu edilmiştir.[186]

Miken döneminde olmayan[187] ve İ.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış olan "kahraman tapımı"nın Homeros dizelerinde de izlenmesi[188] Homeros'un tarihlendirilmesinde önemli bir çıkış noktası olarak değerlendirilmiştir. Bundan başka yine *polis*'in oluşumuyla ilişkilendirilen kolonizasyon döneminin yansımaları

---

[182] Crielaard, J.P. (1995), s.240

[183] Hom. *Od.* 8. 79-81, *İl.* 9.404-5, *Od.* 6. 162-7.

[184] Murray, Oswyn (1993), s. 67

[185] Olympiyat oyunlarının düzenlendiği Olympia, Peloponnesos'un Elis bölgesinde bulunmaktaydı. Tyrrell, William Blake , *The Smell of Sweat: Greek Athletics, Olympics, and Culture*, 1. cilt, 2004 s.31

[186] Crielaard, J.P. (1995), s.257

[187] Crielaard, J.P. (1995), s.267

[188] Ayrıntı için bkz. Price, Theodora Hadzisteliou, "Hero Cult in the Age of Homer and Earlier", 219-229, Glen Warren Bowersock, Arktouros (ed.): Hellenic Studies Presented to Bernard M. W. Knox on the Occasion of His 65th Birthday, 1979, s.219 vd.

Homeros'un özellikle *Odysseia* adlı eserinde izlenmiştir.[189] Dolayısıyla özellikle *Odysseia*'da konu edilen kimi yerleşimlerin ilk *polis* örnekleri arasında olma olasılığı kuvvetlidir.

Polis'in doğuşuyla *hoplit* reformu arasında kurulan bağlantının temelleri de Homeros destanlarında aranabilir ki irdelendiğinde *hoplit* savaş sisteminin temelinde bulunan *phalanks* düzeninin Homeros'a kadar uzandığı bugün kabul edilmektedir.[190]

---

[189] Powell, Barry, *Homer*, Oxford, 2007, s. 61-62

[190] Örneğin *İl.* 6. 6 ve 11.90'da *phalanks* düzeninin adının geçmiş olması ya da *İl.* 17.364-5, *İl.* 2.200-2, *İl.* 13.129-33 ve *İl.* 16. 215-7 numaralı dizelerde anlatılanlar *polis*'in gelişimi üzerine çalışan araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Raaflaub, K., "Soldiers, Citizens, and The Evolution of The Early Greek Polis", *The Development of The Polis in Archaic Greece*, L. Mitchell, P. Rhodes (ed.), London, 1997, s. 49-58; Powell, Barry (2007), s. 61; Örneğin *İl.* 6. 6 ve 11.90'da *phalanks* düzeninin adının geçmiş olması ya da *İl.* 17.364-5, *İl.* 2.200-2, *İl.* 13.

3.2 Homeros'ta *Polis* Organizasyonu

Karanlık Dönemin siyasal yapısı, *polis*'leri seçkin ailelerden gelen beylerin yönettiği ve bu beylerin de bağlı olduğu bir kralın (= *basileus*[191]) başı çektiği feodal bir beylik sistemini göstermektedir. Beylerin ortak kararıyla seçilen *basileus*'un, yani büyük beyin yanında diğer beylerden= *basileus*'lardan oluşan bir kurul mevcuttur ve burada kararlar ortak verilir. Bu nedenle büyük bey'in, yetkileri sınırsız değildir.[192] Ayrıca önde gelen *basileus*'un diğerleri karşısındaki üstünlüğü eşitler arasında[193] lider olmaya (*primus inter pares*) dayalı bir üstünlüktür. [194] Bu beylerin ortaklaşa hareket ettikleri kurullar ise Klasik dönem *polis*'lerinde bulunan kurulların başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir.[195]

Homeros'un dizelerinde *basileus*'ların toplandığı farklı yerlerdeki kurullara dolaylı ya da direkt olarak göndermeler yapılmıştır; örneğin Akha önderlerine ait olan[196] ya da Troya[197], Skheria[198] ve Syros[199] adasında bulunan yönetim

---

[191] *Basileus* kavramı hem beyleri/kabile başkanlarını hem de beyler arasında kral olarak öne çıkan kişiyi ifade ederken kullanılır. Bkz. Hom. *Od.*, 8.390-1. Raaflaub, K., "Poets, Lawgivers, and the Beginning of Political Reflection in Archaic Greece", *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought* , C. Rowe, M. Schofield (ed.), Cambridge, 2000, s.29.

[192] Örn. bkz. Hom. *İl.*, 2.188-278; 9.9-79; *Od.*, 8.4-45

[193] Örneğin bkz. *Od.* 8. 41, 47; karşılaştırmalı olarak bkz. *Od.* 8. 40-41- *Od.* 7. 54-55.

[194] Osborne, Robin, "The Polis and Its Culture", 9-47, *From The Begining to Plato: Routledge History of Philosophy vol.1*, C.C.W. Taylor (ed.), London, N.Y., 1997, s. 21

[195] Powell, Barry (2007), s. 60-61

[196] Hom. *İl.* 2.55; Ayrıca Agamemnon'dan "kurultayda öğüt veren, orduları yöneten" olarak bahsediliyor. Bkz. *İl.* 2.60-61

[197] Bkz. Hom. *İl.* 14.144

kurullarından kimi zaman doğrudan kimi zaman da dolaylı olarak bahsedilmektedir. Bu kurulları yöneten *basileus*'lar için kullanılan sıfatlar[200], onların başlıca görevinin savaşlarda önderlik, kurullarda ise liderlik yapmak olduğuna ve kurullarının bir tür danışma ve tartışma kurulu olduğuna işaret eder.

Basileus'ların paylaştıkları politik ve askeri görevler öncelikli görünse de[201] bunların dini ve adli görevleri de vardı. En önemli dini görevleri kamu adına tanrılara sunularda bulunmaktı. Ancak bu görevlerine rağmen rahip değillerdi.[202] Önde gelen *basileus*, Homeros dizelerinde *demos* tarafından tanrı gibi hediyelerle

---

[198]Σχερία, Skheria Phaiakların toprağı olarak geçmektedir. Bkz. Hom. *Od.*5.34-35; Odysseus burayı ziyaret ettiğinde Alkinoos'un sarayında diğer *basileus* grubu ile karşılaşmıştır. Bu karşılaşma sırasında Alkinoos Odysseus'a bunları, yönetim yetkisi bulunan 12 *basileus* olarak (*Od.* 8.390 "δώδεκα γ□ρ κατ□ δ□μον □ριπρεπέες βασιλ□ες"), kendisini ise bunların on üçüncüsü olarak tanıtmıştır. Bkz. *Od.* 8. 390-1; Bundan başka *Od.*, 7. 98, 136, 186; 8.11, 26, 97, 387, 536 numaralı dizelerde geçen " Φαιήκων □γήτορες □δ□ μέδοντες" ifadesinin savaşlarda önderlik, kurullarda ise liderlik yapan kişileri anlattığı belirtilmektedir. Bkz. TLG □γήτωρ maddesi.

[199] Σ□ρος, □, Syros, Kyklad adalarından biri, Strab.10.5.8'de geçer; ancak Hom. *Od.*15.403'te Συ□ρίη olarak geçmektedir. TLG ilgili madde; *Od.*, 15. 468 " □ς θ□κον πρόμολον δήμοτό τε φ□μιν", konseyde oturmak, burada βουλή türü bir toplantının konu edildiği belirtilmektedir. Bkz. TLG θ□κος maddesi.

[200] Özellikle yukarıda konu edilen □γήτορες □δ□ μέδοντες ve örn. Hom. *İl.*1.44, 10.414, *Od.*13.12'de geçen βουληφόρος, ον ifadeleri.

[201] *Basileus*'ların karar almadaki becerileri savaştaki beceriler kadar kıymet görmüş ve İlyada'da bu iki beceri beraber sunulmuştur. Bkz. Hom. *İl.* 2. 273, 18.105 ve 18. 252

[202] Pomeroy, S., Burstein, S. M., Donlan, W., Roberts, J.Tolbert, *Ancient Greece, A Political, Soial and Cultural History,* N.Y, Oxford, 1999, s.59

onurlandırılmaktaydı[203], çünkü *basileus*'ların tanrı soyundan olduklarına[204] ve görevin ona Zeus tarafından verildiğine inanılmaktaydı.[205] Ancak buna rağmen Doğu kralları gibi gücünü salt tanrıdan alan bir meşruiyet yerine topluluğun gözünde ortak yararı gözetmeleri ile desteklenirlerdi.[206]

Basileus'ların yargıçlık ederek anlaşmazlıkları çözümledikleri de olurdu.[207] Bu görevlerini yerine getirirken *themis*[208]'i gözetirler, koruyuculuğunu yaparlardı.[209] Öyle ki getirdikleri düzenlemeler zamanla Hellas'taki yasalara temel olacaktı.[210] Bu yetkileri dolayısıyla *basileus*'luk görevinin *eudikia*[211] ile birlikte kullanıldığı izlenmiştir.[212]

Basileus'ların yaptıkları bir diğer önemli bir iş, kurullarında aldıkları kararları halka duyurmaktı. Herkesin söz alıp düşüncesini açıkça dile getirdiği bir ortam olmasa da halkın tepkisi oluşan genel havadan sezilirdi.[213] Bu noktada "halk" tan

---

[203] Hom. *İl.* 9.154-6; *İl.* 5.78; 10.33; 11.58; 13.218;16.605; *Od.* 14.205

[204] Hom. *İl.* 6. 478. İlyada, 2.197

[205] Hom. *İl.* 2.205-6; 9.96-9

[206] Hom. *İl.* 12. 310-316 Bkz. Açık, Tansu, *Eski Yunan Siyasal İmgelemine Bir Bakış*, Ankara, 2004, s.9

[207] Örneğin *İl.* 18. 497-508 arası

[208] θέμις, □, Tanrısal veya ahlaki yasa. Çelgin,G. (2011), s.315

[209] Donlan, Walter, "The Relations of Power in the Pre-state and Early State Polities", 38-49 *The Development of Polis in Archaic Greece* , Lynette G. Mitchell, P.J. Rhodes (ed.), London, 1997, s.43; Tandy, D.W. (1997), s. 184

[210] Murray, Oswyn (1993), s. 58

[211] ε□δικία, -□η, □ (δίκη) doğruluk, dürüstlük.

[212] Örn. Hom. *Od.*19.109-111 " ... βασιλ□ος ... ε□δικίας ..." Bkz. Powell, Barry, (2007), s. 64

[213] Glotz, *The Greek City and Its Institutions*, çev. N. Mallinson, London, N.Y., 1996, s.53

bahsetmek yerinde olacaktır. Homeros ve aynı zamanda Hesiodos'un dizelerinde özellikle üç sosyal birlik konu edilmektedir; *demos*[214], *laos*[215] ve *oikos*[216].[217] *Oikos*'un tanımı fiziksel ya da sosyal olarak daha nettir. Ancak *demos* ile *laos*'un irdelenmesi gerekir. Bu dizelerde *demos*, hem araziyi hem de burada yaşayan özgür insanları ifade etmede kullanılmıştır. *Laos* da *demos* gibi insanları ifade etmekte kullanılsa da bu iki kavramın eş anlamlı olmadığı düşünülmüştür. Örneğin *laos* her zaman çoğul kullanılmış, bir yerleşim ifadesi olmamış ve çoğunlukla da farklı halklardan olan ve bir önderin maiyetinde bulunan kişileri ifade etmede kullanılmıştır.[218] Dolayısıyla bir bakıma erken dönem tımar sistemini ifade ettiği ileri sürülebilir. Bu kavramın özellikle asker grubuna işaret ettiği belirtilse de[219] zaman zaman *demos* ile eş değer olarak kullanıldığı da izlenmiştir.[220]

Homeros'un epik dizelerinde krallara ve soylulara ait pek çok durum ayrıntısıyla işlenmişken diğer halk sınıfları ile ilgili durumlar gölgede

---

[214] δ□μος, □,

[215] λα□ός, □,

[216] ο□κος, □,

[217] Donlan, Walter, The Social Groups of Dark Age, *Classical Philology*, vol.80, no.4, 1985, 293-308, s.298

[218] Örn. bkz. Hom. *İl.* 191, 243

[219] Pritchett, William Kendrick, *Studies in Ancient Greek Topography*, V, Berkeley, 1986, s. 18; Schuller, *Laendlische Siedlungen und Gemeiden im hellenistischen und römischen Kleinasien*, 183 vd., 1996

[220] Raaflaub, K..(1993), s.50; Aynı zamanda Homeros dizelerinde *polites* kavramı ile de karşılaşılmıştır. Bkz. Hom. *İl.*2.805. Ancak Scully, buradaki *polites* kavramının yurttaş anlamına gelmediğini, bu kişilerin politik olarak tanımlanmadığını daha çok *polis*'in yerleşimcileri olduklarını ileri sürmüştür. Scully, Stephen (1990), intro s.1

bırakılmıştır.[221] Bu sınıflara yaklaşımlar da farklıdır. Örneğin İlyada'da Odysseus soylu bir kimseye nezaketle karşılık verirken soylu olmayana hakaret boyutunda kelimelerle karşılık vermiştir.[222]

Her şeye rağmen bu dizelerde *demos*'un varlığı da izlenmiş; örneğin alınacak kararlara halkın olası tepkisi[223] de göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca güç, elit grubun elinde olmasına rağmen ordu komutanına çıkışan, liderlerle kimi zaman alay eden ve en önemlisi aristokratik bir liderin işlerine karşı duyulan memnuniyetsizliği dile getiren bir Thersites[224] karakteri ile de karşılaşılmaktadır. Ayrıca İlyada'da ganimetlerin savaşa katılanlar arasında eşit dağıtılması[225] da halkın önemine bir vurgu olarak değerlendirilmiştir.[226]

Hellas'taki erken politik organizasyonun temel taşlarını oluşturan *boule* ve bununla ilgili olarak *basileus* ve *demos* kavramlarının yanında diğer bir unsur olan *agora* da Homeros'un epik dizelerinde kendini göstermiştir. Örneğin Hephaistos Akhilleus'a üzerinde işlemeler olan bir kalkan hediye etmiştir.[227] Hephaistos bu işlemelerle o dönem insanlarının sosyal hayatlarına değinmelerde bulunurken içinde kalabalık bir *agora*'sı bulunan bir *polis* resmetmiştir.[228] Diğer *agora*'lar hakkında

---

[221] Sakellariou, M.B. (1989), s. 377

[222] Hom. *İl.*2.188-206.

[223] Hom. *İl.*16.371-82

[224] Hom. *İl.* 2.211'den

[225] Hom. *İl.* 9. 319-320

[226] Wallace, Robert (1998), s.13

[227] Hom. *İl.* 18

[228] Hom. *İl.*18.490-508 arası dizelerde Hephaistos içinde düğünler, şölenler, sokakta gezdirilen gelinler, dans edip kitara çalan erkekler ve kapı önlerinde bunları izleyen kadınların olduğu bir *polis*

böyle ayrıntılı bilgimiz yok. Örneğin Phaiakların *agora*'sının[229] sadece bahsi geçerken Skheria'da da bir *agora* olduğu anlatılır.[230]

Tüm bu anlatılanlara rağmen Homeros dizelerinde anlatılan *polis* kavramının devlet olarak adlandırılabilecek bir organizasyonu içermediği görüşü yaygındır. Öyle ki bu görüş; Homeros'un konu ettiği kurulların belirli tarihlerde düzenli olarak toplandıklarına ya da belirli sayıda oturum yaptıklarına dair bir bilgi olmamasına[231], toplantılar karara bağlanırken son hükümün krala ait olmasına[232], soylu olsun olmasın halkların krala karşı yükümlü oldukları bir ödemeden ya da vergiden bahsedilmemiş olunmasına[233] ve yönetim organları, gelir kaynakları, askerlik ya da yurttaşlıkla ilgili cevapsız kalan sorulara dayandırılmaktadır.

Diğer taraftan Homeros'un çizdiği özellikle Troya *polis*'inin portresinde *polis*'in gelişimini izlemenin mümkün olduğu düşünülmektedir.[234] Buna göre, dizelerde anlatılan Troya toplumunun sahip olduğu kimi unsurlar; kurulu, yargısal

---

resmetmiştir. Bu *polis*'in içinde kalabalık bir *agora* da var. *İl.*18.497. "λαο□ δ□ ε□ν □γορ□ □σαν □θρόοι:"*Polis*'te yargıçlık görevini yaşlılar üstleniyorlar. Kutsal bir yerde cilalı taşlar üzerine çepeçevre oturmuş hüküm veriyorlar. "ο□ δ□ γέροντες ... □ερ□ □ν□ κύκλ□, ... δίκαζον."

[229] Hom. *Od.* 8.6.

[230] Hom. *Od.* 6.262-72

[231] Finley, M. I. (1979), s. 80

[232] Finley, M. I. (1979), s. 80; Carlier, Pierre, "Anaks and Basileus in the Homeric Poems", 101-110, *Ancient Greece From the Mycenaean Palaces to the Age of Homer*, Sigrid Deger Jalkotzy, Irene S. Lemnos (ed.), Edinburgh, 2006, s. 106 ; Bu durumu Hom. *İl.* 2. 786-810, 7. 345-379 numaralı dizelerden de izleyebiliriz.

[232] Hom. *İl.* 7. 345-379.

[233] Finley, M. I. (1979), s. 96

[234]Foley, Helene P., *The Homeric Hymn to Demeter,* Princeton, 1994, s. 142, dipnot 94

otoritesi, toplu ritüelleri, kamu binalarının bulunduğu bir yerleşim merkezi[235] ve bir *polis*'e aidiyet duygusu daha sonra model olarak sunulan İ.Ö. 5. yüzyıl *polis*'inin de temel özellikleri arasında sayılabilir.

Ayrıca konuya Hellas'daki politik organizasyonunun temel taşlarını oluşturan *boule* ya da *agora* gibi politik alanların yanı sıra *polis*'in önde gelen fiziksel unsurları açısından yaklaşacak olursak;[236] yerleşim surları, tapınaklar, anıtsal kapılar, sokaklar, su kuyuları, yıkama alanları dizelerde konu edilen ve kamu adına yapılan hizmetlerdendir. Bunlar da kamusal bir organizasyona ve aktif bir toplumsal hayata işaret etmektedir.[237]

Modern yaklaşımlara göre[238] Homeros'ta izlediğimiz *polis*, Klasik anlamda bir yurttaşlar topluluğu (*koinonia politōn*) değildir. Ancak *polis* yapısının başlıca özellikleri Homeros'un dizerinde tümüyle kendini göstermektedir.[239] Dolayısıyla

---

[235] Homeros'un anlattıklarından yola çıkılarak Troya için çizilen tabloya göre tüm yapılar, tapınaklar, *agora* ve bunun hemen karşısında olan Priamos'un sarayı da *acropolis* üzerindedir. Yani yerleşim merkezi burasıdır. Scully, Stephen (1990), s. 6; Bazı yaklaşımlara göre Troya, söz konusu dönem için 50. 000'den fazla sakini barındırabilecek bir *polis*'di. Blegen, C., *Troy And The Troians*, N. Y., 1963, s. 13

[236] Crielaard, J.P. (1995), s.242

[237] Crielaard, J.P. (1995), s.243

[238] Murray, Oswyn (1993), s. 62

[239] Cartledge, Paul,"Greek Political Thouht: the historical context", 12-59, *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*,. C. Rowe, M. Schofield (ed.), 2000, s.24; Bu yönde fikir belirten diğer kaynaklar Crielaard, J.P. (1995), s.247; Raaflaub, K. (1993), s.52; Raaflaub, K., "Homeric Society", 624-48, *A New companion to Homer*, I. Morris and B. Powell (ed.), Brill, Leiden, 1997

Homerik dizelerde konu edilen *polis*, bir *oikoi* kümesi[240] olmayıp insanlar arası politik ve sosyal bir organizasyon olarak görünmektedir.

[240] Finley, M. I. (1979), s. 34

3.3 Hesiodos'ta *Polis* Olgusu

Homeros ve Hesiodos dizelerinde geçen *polis* kavramları üzerine yapılan irdelemeler, ozanların kullanımlarıyla paralel olarak farklılık göstermektedir. Buna göre Homeros dizeleri için pek çok bakımdan ele alınan *polis* kavramının Hesiodos dizeleri için daha çok sosyal değerler açısından ele alındığı izlenmiştir.

Örneğin Homeros, toplumu ve liderleri için *timē*[241]'yi en temel değer olarak gösterirken Hesiodos toplumu ve liderleri için *dikē*[242] kavramının öne çıktığına dikkat çekilir.[243] Diğer taraftan Homeros dizeleri aristokrat tabaka üzerinde odaklanırken Hesiodos'un soylu olmayan çiftçilerin durumunu anlatması ve sosyal sorunlara *dikē* odaklı olarak vurgu yapması dikkat çeken bir diğer noktadır.[244] Hesiodos için önemli olan kuralların ne olduğu değil, ne kadar adil olduğu; gücün kimde olduğu değil, nasıl kullanıldığıdır.[245] Dolayısıyla Hesiodos için temel sorun *dikē* olmuştur.[246] *Basileus* ve *polis* kavramları da aynı odaklı işlenince[247] Hesiodos'da *polis,* adil ve dürüst bir toplum olarak yorumlanmıştır.[248]

---

[241] τι□μή, □ onur. Çelgin, G., (2011), s.658

[242] δίκη, □, kural, kaide, adalet, hukuk. Çelgin, G., (2011), s.170

[243] Murray, Oswyn (1993), s.61

[244] Raaflaub, K. (1993), s.60

[245] Osborne, Robin (1996), s. 145

[246] Öyle ki ozan, sosyal yapıda ya da çiftçilik esnasında yaşanılan en ufak haksızlıklara bile takılmıştır. Murray, Oswyn (1993), s.37

[247] Örn. bkz. Hes. *Erg.* 225-47, Raaflaub, K. (1993), s. 59-64

[248] Hesiodos'un anlattıklarına dayanılarak, İ.Ö. 8. yüzyılın erken dönemlerinden itibaren Hellen *polis*'inin artık bir yurttaş topluluğu olduğu da düşünülmüştür. Tendy, D.W., Neale, W. C, (1998), s. 21

Şu halde *polis*'in doğuşuyla ilişkili olarak, Hesiodos'un anlattıkları sosyal düzen ve adalet bakımından öne çıkmaktadır. Özellikle Hesiodos'un □ργα κα□ □μέραι[249] adlı eseri söz konusu değinmeleri içerir. Bu eserde *basileus*'ların, adil ve hak yolunda ilerlemektense aşırı davranışlarda bulunarak kötü bir yönetime neden olmalarından dolayı ozan tarafından uyarıldıklarını görürüz.[250]

Hesiodos, konu edilen eserinde çizdiği Arkhaik dünyada, İ.Ö. 7. yüzyılda Boiotia'da değişen şartları yansıtmaktadır.[251] Bu dünyada türlü adaletsizlik ve kusurlarla dolu, aristokratların tekelinde olan bir siyasal düzen gözlenir. Burada Homeros'un soylu beylerinin değil, bu beylerin altında sıradan halkın içinden bir çiftçinin sesi yankılanır, bir anlamda bu dizelerin aristokrat düzene tepki olduğu söylenebilir. Hesiodos dünyasındaki aristokratlar, askeri önderliğin yanında sorunları, davaları çözüme bağlamada karar alma yetkesini paylaşmakta ve çoğu kere bu yetkeyi adaletsizce kullanmaktadır.[252] İşte bu aristokratların aşırı davranışları tüm *polis* yaşamını da kötü yönde etkileyecek yeni bir düzenin işaretini taşır.[253]

Hesiodos'un temsil ettiği, daha sonra *zeugites*[254] olarak adlandırılacak olan küçük toprak sahibi çiftçinin ilgisi, aristokratların katıldığı ve ortak işlerin görüşüldüğü kuruldan ve kamusal alan olarak niteleyebileceğimiz *agora*'dan uzaktır. Borçlanma ve yoksul düşme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu için çok çalışmak

---

[249] *İşler ve Günler*

[250] Hes. *Erg.* 248-264

[251] Foley, Helene P. (1994), s. 148

[252] Hes. *Erg.* 27-39, 219-264

[253] Hes. *Erg.* 238-47

[254] ζευγίτης, ου, □, zeugit'ler. Solon yasalarına göre üçüncü sınıf Atina vatandaşı.

zorunda olan[255] çiftçinin sözcüsü Hesiodos, *agora*'daki tartışmalara kapılıp işinden olmaması için kardeşi Perses'i uyarır:[256]

Ozan, tanrıların doğumu ile evrenin doğumunun birlikte anlatıldığı θεογονία[257] adlı yapıtında Zeus'un diğer tanrılar arasında adil bir önder olarak hükmettiği ideal bir düzen tasarlar. Zeus'un örnek bir bey (*basileus*) olarak sunulduğu bu düzen içinde Hesiodos bir yandan da tanrı soy kütüğü yoluyla toplumsal ve siyasal değerleri kişileştirir. Bununla, Zeus'un eşlerinden biri olan *Themis*'ten (geleneksel hak anlayışı) türeyen *Eunomia* (dirlik düzen), *Dike* (hak, adalet) ve *Eirene* (barış) gibi daha sonra toplumsal ve siyasal alanda sıkça adı geçecek kavramlar ilkin burada tanımlanır.[258]

[255] Hes. *Erg.* 298-316, 361-364, 393-413

[256] Hes. *Erg.* 27-32

[257] *Tanrıların Doğuşu*

[258] Açık, Tansu (2004), s.12

4. Erken Edebi Kaynaklarda *Polis* Terimi

4.1 Homeros Dizelerinde Geçen *Polis* Terimi ve İlişkili Diğer Terimler

Polis teriminin *İlyada* ve *Odysseia* boyunca kullanılış sıklıkları karşılıklı olarak irdelendiğinde, Odysseia'da *polis* ve bunu ifade etmede kullanılan *ptolis*[259], *ptoliethron*[260], *asty*[261] terimleri 160 defa kullanılırken İlyada'da bunların 242 defa kullanıldığı görülür.[262] Dolayısıyla *polis* ve ilişkili terimler bakımından İlyada öne çıkmaktadır.

İlyada'da Homeros'un *polis* ve buna paralel olarak *ptolis, ptoliethron* ve *asty'yü* en sık kullandığı yer ikinci kitaptır. Homeros savaşa katılacak olan gemileri ve komutanları saymaya başladığında[263] bunların geldikleri yerlerin ya doğrudan yerleşim adlarını kullanır ya da buralardan *ptoliethron* olarak bahseder. Örneğin: "Öfke soluyan Abantlar, Euboia, Khalkis, Eretria, bol salkımlı Histaia, deniz kıyısındaki Kerinthos ve kayalık Dion *ptoliethron'u*nu ellerinde bulunduruyorlardı

---

[259] πτόλις

[260] πτολίεθρον, τό, *Polis'in* Kıbrıs ile Miken kullanımlarındaki şekliyle uzatılmış biçimi olarak kabul edilmektedir. Scully, Stephen (1990), s.8

[261] □στυ, τό.

[262] Scully, Stephen (1990), s. 105.; Sakellariou ise dizelerde sadece *polis* kavramının 235 defa kullanıldığını belirtir. Sakellariou, M.B. (1989), s.155; Hansen *polis* ya da *ptolis*'in Homeros'un dizelerinde 250 defa geçtiğini yazar. Hansen, Mogens Herman (1993), s. 10

[263] Hom. *İl.* 2. 496'dan itibaren

…"[264] Atina için de *ptoliethron* der: "İyi yapılandırılmış bir *ptoliethron* olan Atina'ya sahip olan o kişiler, …".[265]

Homeros, savaşa katılan yerleri *polis* olarak da konu etmiştir: "Kargısıyla ün salmış Idomenos Giritliler'in lideri. Knossos, surlarla çevrili Gortyn, Lyktos, Miletos, bembeyaz Lykastos onların. Phaistos ve Rytios en iyi biçimde konumlanmış *polis*'leri …"[266]; "Argissa'ya hükmedenler ve Gyrtone, Orthe, Elone ile aydınlık Oloosson *polis*'inde oturanlar …".[267]

Gemiler kataloğunda *polis* olarak belirtilen yerlerin özellikle surlu yerleşimler olarak vurgulandığı görülür ki buralar *polis*'in Miken dönemindeki görünümü olarak değerlendirilebilir.[268] Ancak yöneticinin oturduğu bir kale olan akropolün aynı

---

[264]Hom. *Il.* 2.536 "o□ δ□ E□βοιαν □χον μένεα πνείοντες □βαντες Χαλκίδα τ□ E□ρέτριάν τε πολυστάφυλόν θ□ □στίαιαν Κήρινθόν τ□ □φαλον Δίου τ□ α□π□ πτολίεθρον,…".; diğer örnekler Hom. *Il.* 2. 501 ve 505

[265] Hom. *Il.* 2.546 "o□ δ□ □ρ□ □θήνας ε□χον □ϋκτίμενον πτολίεθρον…".

[266] Hom. *Il.* 2.654 "Κρητ□ν δ□ □δομενε□ς δουρ□ κλυτ□ς □γεμόνευεν, o□ Κνωσόν τ□ ε□χον Γόρτυνά τε τειχιόεσσαν, Λύκτον Μίλητόν τε κα□ □ργινόεντα Λύκαστον Φαιστόν τε □ύτιόν τε, πόλεις ε□ ναιετοώσας, □λλοι θ□ o□ Κρήτην □κατόμπολιν □μφενέμοντο.".

[267] Hom. *Il.* 2.739 "o□ δ□ □ργισσαν □χον κα□ Γυρτώνην □νέμοντο, □ρθην □λώνην τε πόλιν τ□ □λοοσσόνα λευκήν, …". Hom. *Il.* 2.648, 677 ve 2. 730'da da benzer biçimde *polis* ifadeleri kullanılmıştır.

[268]Modern araştırmalar da buraların Geometrik ya da Arkhaik değil çoğunlukla Miken dönemine ait *polis*'ler olduğu yönünde görüş sunmaktadır. Hansen, Mogens Herman (2006), s.43; Ayrıca Hansen'e göre bu gemiler kataloğu, söz konusu dönemde temel politik birimin *polis* değil, *ethnos* olduğunu ortaya koymaktadır. Öyle ki örneğin Boiotia bölgesi komutanları *Boiotioi* olarak bölgesel *ethnikon*'ları ile tanımlanmaktadırlar. Ayrıntı için bkz. Hansen, Mogens Herman, "Boiotian Poleis - a Test Case"

zamanda, eteklerindeki yerleşimin yönetildiği bir merkez olması ona politik bir içerik de yükler. Burada, monarşik bir siyasi bir yapı söz konusudur ve yönetim şekli değiştikçe bu çekirdekten dışarı *polis* genişlemeye başlayacaktır.

Homeros, *ptolis*'i[269] ve *asty*'yü de *polis* ve *ptoliethron* ile eş anlamlı kullanır.[270] Örneğin *"ptolis'* te oturan Troyalılar"[271], "... tam *ptolis*'e ve yüksek surlara varılacağı sırada ..."[272], "... geniş sokaklı *ptolis*"[273], "Priamos'un *polis*'i"[274], "Priamos'un *asty*'sü"[275] , "... ovada savaşarak *asty*'ye doğru ilerlerler."[276] "*Asty*'nün önünde çarpışan uğursuz Akhaoğulları çok mu yoruyorlar?" [277]. "*asty*'yü yüksek duvarlar ve geniş kapılar korur."[278] "elleriniz açık tutsun kapıları ardına kadar, kaçan

---

13-64, *Sources for the Ancient Greek City-State*, Mogens Herman Hansen (ed.), Copenhagen 1995, s.30

[269] *Polis*'in erken dönemde kullanılan bir biçimi olduğu ileri sürülür. Hansen, Mogens Herman (1993), Copenhagen, s.9

[270] Hall, Jonathan M. (2007), s.41; Starr, Chester G., *The Origins of Greek Civilization*, N.Y, London, 1991, s. 124

[271] Hom. *İl.* 2.130 "Τρώων, οᾱ ναίουσι κατᾱ πτόλιν:" *polis'* te oturan Troyalılar"

[272] Hom. *İl.*.11.181 "...ᾱτε δᾱ τάχᾱ ᾱμελλεν ᾱπᾱ πτόλιν αᾱπύ τε τεᾱχος ᾱξεσθαι, ..." "... tam *ptolis*'e ve yüksek surlara varılacağı sırada ..."

[273] Hom. *Od.*15.384 "...πτόλις ᾱνδρᾱν εᾱρυάγυια"

[274] Hom. *Od.* 3.130.'da "Πριάμοιο πόλιν"

[275] Hom. *Od.* 3.107.'te "ᾱστυ μέγα Πριάμοιο"; Hom. *İl.*2.803 "πολλοᾱ γᾱρ κατᾱ ᾱστυ μέγα Πριάμου ᾱπίκουροι, ..."

[276] Hom. *İl.* 2.801 "... ᾱρχονται πεδίοιο μαχησόμενοι προτᾱ ᾱστυ.".

[277] Hom. *İl.* 6.255"ᾱ μάλα δᾱ τείρουσι δυσώνυμοι υᾱες ᾱχαιᾱν μαρνάμενοι περᾱ ᾱστυ:".

[278] Hom. *İl.* 18.275 "ᾱστυ δᾱ πύργοι ᾱψηλαί τε πύλαι σανίδες ... εᾱρύσσονται:".

adamlarımız *asty*'ye gelsinler." [279] Bu dizelerdeki ifadeler yerleşimin fiziksel vurgusunu öne çıkarır.

Polis terimini anlamak için bunu nitelemede kullanılan sıfatlar da irdelenmelidir. Bu bakımdan öne çıkan sıfat güzel surlu anlamına gelen *euteikhos*[280] tur. Thebai'ı yağmaladıktan sonra Akhilleus'un onur payı olarak kazandığı Briseis'i Agamemnon alınca Akhilleus annesi Thetis'e dertlenir ve şöyle der: "Akha oğulları onur payı olarak bana o kızı seçmişlerdi, "güzel surlu" *polis*'i yıkıp, kargımla kazanmıştım kendime, ..."[281]. Yine *polis*'in bir diğer fiziksel öğesine yapılan vurgu şu cümlede izlenebilir: "Çünkü şimdi Troyalıların "geniş sokaklı" *polis*'ini alabilir".[282] *Polis*'in fiziksel vurgusuna ait sıfatlar *ptoliethron* terimine yüklenenler ile de çoğaltılabilir. *Ptoliethron* çoğunlukla[283] "iyi yapılandırılmış, düzenli" anlamına gelen *euktimenos*[284] sıfatıyla birlikte kullanılmıştır. Bu sıfat da doğrudan yerleşimin fiziksel özelliğini niteler. Ayrıca *polis*'leri niteleyen sıfatlar genellikle yerleşimin fiziksel özelliklerine vurgu yaparken yerleşimin kutsallığı da sıfatlarla

---

[279] Hom. *Il.* 21.532 "πεπταμένας □ν χερσ□ πύλας □χετ□ ε□ς □ κε λαο□ □λθωσι προτ□ □στυ πεφυζότες:".

[280] ε□τείχεος, ον, (τε□χος) güzel sulu

[281] Hom. *Il.* 16.57 "κούρην □ν □ρα μοι γέρας □ξελον υ□ες □χαι□ν, δουρ□ δ□ □μ□ κτεάτισσα πόλιν ε□τείχεα πέρσας, ...".

[282] Hom. *Il.* 2.12 " ν□ν γάρ κεν □λοι πόλιν ε□ρυάγυιαν Τρώων·"

[283] Hom. *Il.* 2.505 "...Μεδε□νά τ□ □ϋκτίμενον πτολίεθρον, ..."; 1.4.33 "□λίου □ξαλαπάξαι □ϋκτίμενον πτολίεθρον ..."; Hom. *Il.* 9.149 "□πτ□ δέ ο□ δώσω ε□ ναιόμενα πτολίεθρα ..." "ona yedi tane de bakımlı *ptoliethron* vereceğim, ..."Hom. *Od.* 3. 4 "...Νηλ□ος □υκτίμενον πτολίεθρον ..."

[284] □ϋκτίμενος, □, □ν,

desteklenmiştir. Örneğin: "Thebai'a gittik, Eetion'un kutsal *polis*'ine..."[285]; "kutsal Troya *ptoliethron*'u"[286].

Homeros'un anlattığı *polis* terimlerinin içerdiği fiziksel imalardan *polis*'ler için fiziksel sınırlar çizilebilir. Örneğin Menelaos ile Andrestos ovada[287] çarpışırlarken koşuşturan atlar πρ□ς πόλιν, yani *polis*'e doğru ilerler.[288] Şu örnekler de bu düşünceyi destekler: "Kuretler ve savaşa dayanıklı Aitolialılar Kalydon *polis*'inin etrafında savaşa tutuşmuşlardı ve birbirlerini öldürüyorlardı, ..."[289]; "Arkamızda destekçilerimiz olduğunu mu söylüyoruz yoksa güçlü bir duvar mı var, adamları beladan uzak tutacak? Etrafımızda hisarlarla çevrili bir *polis* yok ki, ..."[290]. Homeros'un anlattığı *polis*'in kesin sınırlarının olduğu altıncı kitabın son kısımlarında Hektor ve karısı Andromakhe arasındaki konuşmalarla daha da netleşir. Burada Andromakhe Hektor'u surların içinde kalmaya ikna etmeye çalışır: "İncir ağacının önünde tut adamlarını, *polis*'e en kolay buradan girilir ve burada duvar kolayca aşılır." [291] Belli ki Homeros burada *polis* derken surlar içindeki yerleşimi ifade etmiştir.

---

[285] Hom. *Il.*1.366 "□χόμεθ□ □ς Θήβην □ερ□ν πόλιν □ετίωνος,...".

[286] Hom. *Od.* 1.2 "□ερ□ν πτολίεθρον"

[287] Πέδιον, τό

[288] Hom. *Il.* 6.41.

[289]Hom. *Il.* 9.530"Κουρ□τές τ□ □μάχοντο κα□ Α□τωλο□ μενεχάρμαι □μφ□ πόλιν Καλυδ□να κα□ □λλήλους □νάριζον, ...".

[290]Hom. *Il.*15.737 "□έ τινάς φαμεν ε□ναι □οσσητ□ρας □πίσσω, □έ τι τε□χος □ρειον, □ κ□ □νδράσι λοιγ□ν □μύναι; ο□ μέν τι σχεδόν □στι πόλις πύργοις □ραρυ□α, ... ".

[291] *Il.*6.433 "λα□ν δ□ στ□σον παρ□ □ρινεόν, □νθα μάλιστα □μβατός □στι πόλις κα□ □πίδρομον □πλετο τε□χος.".

Diğer taraftan *polis*'in surlarına ve bunların içine yapılan vurgular, *polis*'in kırsalının olmadığı gibi bir sonuca da işaret eder görünmektedir. Ancak bir başka değinme bu dönem *polis*'lerinin de faal bir kırsal alanlarının olduğunu düşündürür. Akhilleus yapılan bir yarışmada şöyle konuşur: "Kalksın ayağa bu yarışmaya kim girecekse. Bu külçeyi kazanacak olanın bereketli tarlaları ne kadar uzanırsa uzansın, beş dolu yıl boyunca kullanacak bu demiri, gitmeyecek *polis*'e demir kalmadı diye çobanı, çiftçisi, bu demir ona yeter de artar bile."[292]. Bu cümleden surların dışında tarımın yapıldığı geniş topraklar olduğu ve burada çalışanların alışveriş için merkeze gittikleri, dolayısıyla ticari sirkülasyonun *polis* tarafından organize edildiği sonucuna ulaşılabilir. Bu durumda *polis* kırsadaki üretimi organize eden bürokratik merkezi ifade eder. Yerleşimin kırsalı üzerine yapılan değerlendirmeler bu cümle üzerinde yoğunlaşırken İlyada boyunca konu edilen savaş şartları dolayısıyla anlatımın yerleşim merkezinde odaklandığı, surların dışında işlenen topraklara neredeyse hiç değinilmediği ve üstelik daha sakin bir dönem olmasına rağmen Odysseus'ta bile *polis*'in kırsalının çok az konu edildiği belirtilir.[293]

Yerleşim merkezi ve kırsalı konusuna *polis*'in diğer terimlerle beraber kullanımından yola çıkılarak da yaklaşımlarda bulunulur.[294] Örneğin "Mademki bizim *polis*'imize ve toprağımıza geldin, ..."[295]; "anlat bana toprağını/*ge*,

[292] Hom. *Il*..23.832 "□ρνυσθ□ο□ κα□ τούτου □έθλου πειρήσεσθε. ε□ ο□ κα□ μάλα πολλ□ν □πόπροθι πίονες □γροί, □ξει μιν κα□ πέντε περιπλομένους □νιαυτο□ς χρεώμενος: ο□ μ□ν γάρ ο□ □τεμβόμενός γε σιδήρου ποιμ□ν ο□δ□ □ροτ□ρ ε□σ□ □ς πόλιν, □λλ□ παρέξει.". Homeros, *İlyada*, Azra Erhat (çev.), 1998, s. 507-8

[293] Scully, Stephen (1990), s. 10

[294] Scully, Stephen (1990), s. 10; Hall, Jonathan M. (2007), s.41

[295] Hom. *Od.* 6.191 "□πε□ □μετέρην τε πόλιν κα□ γα□αν □κάνεις, ..."

demos'unu[296] *polis*'ini".[297] Bu cümlelerde *polis* ile beraber kullanılan *ge*'nin *polis*'in kırsalını ifade etme olasılığı değerlendirilmiştir.[298]

Diğer taraftan özellikle *demos* teriminin *ge* ve *polis* ile bir arada kullanımı *polis*'e politik bir anlam yüklendiğini de akla getirir. Bu durumda *polis*, aynı zamanda yerleşimin çekirdeği olarak siyasi yönetim merkezine ve siyasi topluma; *ge* kırsala, *demos* ise halka, sivil topluma işaret eder. Şu halde *polis*'in, devlet olarak halk ve üstünde yaşadığı toprağını kapsar biçimde kullanıldığı sonucu çıkartılabilir.

Demos ile *polis*'in diğer beraber kullanımları yine politik ifadeler barındırmaktadır. Hektor kız kaçırmasından dolayı Paris'i azarlarken ona şöyle seslenir: "kendi babana, *polis*'ine ve bütün *demos*'una büyük bir baş belası yaptın" [299]. Bir başka yerde Kassandra Hektor'un cansız bedeni yanında ağıt yakarken şöyle der: "*polis* ve bütün *demos*'un ışığıydın" [300]. Bu ifadelerde *polis*, merkezdeki siyasi toplumu; *demos* ise tüm sivil toplumu ifade eder.[301] Glaukos, Sarpedon'un cesedini koruyamadı diye Hektor'a kızarken şöyle der "(...) oysa Sarpedon çok yararlılık göstermişti sana da, *polis*'ine de..."[302] Burada "sivil bir kişi olarak sana da senin devletine de" ifadesi vardır. Dolayısıyla bu cümlede *polis*'in tüm Troialılardan

---

[296] δ□μος, ό, ülke, halk, nüfus, vatandaş, yurttaş. Çelgin, G. (2011), s.146

[297] Hom. *Od.* 8.555 "ε□π□ δέ μοι γα□άν τε: τε□ν δ□μόν τε πόλιν τε, ..."

[298]Homeros dönemi için yerleşimin merkezi ve kırsalı konusuna diğer yaklaşımlar için bkz. Hansen, Mogens Herman (1993), s. 10; Starr, Chester G. (1991) s. 306; Pomeroy, S., Burstein, S. M., Donlan, W., Roberts, J.Tolbert, s.84

[299] Hom. *Il.* 3.50 "πατρί τε σ□ μέγα π□μα πόληΐ τε παντί τε δήμ□".

[300] Hom.*Il.* 24.706 "χάρμα πόλει τ□ □ν παντί τε δήμ□.

[301] Tartışmalar için bkz. Sakellariou, M.B. (1989), s.185; Hall, Jonathan, M. (2007) s.70

[302] Hom. *Il.*17.152-153 "(...) □πε□ Σαρπηδόν' □μα (...) □ς τοι πόλλ' □φελος γένετο πτόλεΐ τε (...)

oluşan devlete karşılık gelmesi söz konusudur. Aynı vurgu bir diğer cümlede daha karşımıza çıkar: "yiğitçe ayaklandı, Troyalıların tüm polis'i"[303]. Burada *polis*, siyasi toplum olarak halk ifadesiyle kullanılır.[304]

Homeros dizelerinde *polis* ve *asty* terimlerinin aynı cümle içinde kullanımlarından da siyasi ifadeler çıkarılabilir. Örneğin Glaukos Hektor'a şöyle seslenir: "Göster bakalım şimdi *polis*'i ve *asty*'yü nasıl kurtaracaksın, İlion'da yetiştirdiğin o adamlarla tek başına."[305] Burada kullanılan *asty* teriminin yönetim binası ve yöneticinin olduğu kesim ile aynı zamanda krallık yönetimini, *polis* teriminin ise bu krallar tarafından yönetilen surların içindeki halkı kastettiği ileri sürülebilir.[306] Ayrıca "Troyalıların *asty*'süne, kadınlarına, bebeklerine, çocuklarına acır da ..."[307] ifadesinde kullanılan *asty*'nün de yönetimde bulunan krallık ailesine işaret ettiği savunulabilir.[308]

Polis ve *asty*'ye yüklenen anlamların netleştiği bir diğer cümlede Odysseus Nausikaa'ya şöyle seslenir: " bu *polis*'ten bu *gaia*'dan[309] hiç kimseyi tanımam,

---

[303] Hom. *İl.*16.69-70 "Τρώων δ□ πόλις □π□ π□σα βέβηκε □ θάρσυνος:"

[304] Tartışmalar için bkz. M Sakellariou, M.B. (1989), s.186; Hansen, Mogens Herman (1993), s.10, dipnot 39

[305] Hom.*İl.*17.144"φράζεο ν□ν □ππως κε πόλιν κα□ □στυ σαώσ□ς ο□ος σ□ν λαο□ς το□ □λί□ □γγεγάασιν:".

[306] Buradaki ifadenin politik olduğu yönünde görüşler için bkz. Scully, Stephen (1990), s. 9; Crielaard, J.P. (1995), s.246

[307] Hom. *İl.*6.95 "α□ κ□ □λεήσ□ □στύ τε κα□ Τρώων □λόχους κα□ νήπια τέκνα, ...".

[308]Tartışmalar için bkz. Hansen, Mogens Herman (1993), s. 13.

[309] γα□α, □, poet. for γ□, land, country. (TLG γα□α, □ maddesi)

göster bana *asty*'nün yolunu."[310] Odysseus burada merkezde ya da kırsalda bu devletten bu halktan hiçkimseyi tanımadığını söyledikten sonra, "göster bana *asty*'nün yolunu" diyerek bir bakıma sivil halkla işinin olmadığını, gidip kralla, devlet yöneticileri ile görüşmek istediğini ifade eder.[311]

Dizelerde kullanılan *polis* terimlerinin politik anlam barındırdığı görülse de Homeros dönemi için *polis*'in politik yapısı yeterince açık değildir. Öyle ki dizelerde bazı *polis*'leri yöneten krala bağlı olan başka *polis*'lerin varlığı da konu edilir. Örneğin Syros adasındaki *polis*'lere tek bir kral hüküm sürer.[312]; Argos kralına bağlı olan başka *polis*'ler de vardır."[313] ve Girit,"yüz *polis*'li[314] Girit"olarak nitelenir ve buradaki tüm *polis*'lere Idomeneus krallık etmektedir.[315] Bu anlatımlar *synoikismos*'ları akla getirirken Homeros'un eserlerinde fiziksel olarak neredeyse tüm yerleşim tiplerine *polis* denildiği görülüyor.[316] Ayrıca *polis*'in politik içeriği yeterince açık olmadığı gibi farklı toplulukların *demos*'larının da zaman zaman *polis* yerine kullanıldığı, *demos*'ları da *polis* olarak nitelediği düşünülebilir.

---

[310] Hom. *Od.* 6.176-7-8 "τ□ν δ□ □λλων ο□ τινα ο□δα □ □νθρώπων, ο□ τήνδε πόλιν κα□ γα□αν □χουσιν. □ □στυ δέ μοι δε□ξον,"

[311] Tartışmalar için bkz. Sakellariou, M.B. (1989), s.159

[312] Hom. *Od.*15.412

[313] Hom. *Od.* 4.174

[314] □κατόμπολιν

[315] Hom. *Il.*2.645-52, Konu üzerine yorumlar için bkz.. Hansen, Mogens Herman, "Poets" 253-259, *The Return of the Polis: The Use and Meanings of the Word Polis in Archaic and Classical Sources*, M. H. Hansen (ed.), Stuttgart, 2007, s.253

[316] Modern değerlendirmeler bu konuda fikir birliği göstermektedir. Bkz. Scully, Stephen (1990), s. 8; Glotz (1996), s.33; Raaflaub, K. (1993), s.50

4.2 Hesiodos Dizelerinde Geçen *Polis* Terimi ve İlişkili Diğer Terimler

Homeros'unkilerin aksine apolitik olarak değerlendirilen[317] Hesiodos'un eserlerinde kullandığı *polis* terimi sayıca Homeros'un eserlerinde geçenlerle kıyaslanamayacak kadar azdır.[318]

Örneğin Hesiodos'un *Kadınlar Kataloğu ve Eoiae* adlı eserinde *polis* terimi 4 kez geçer ve Homeros'taki kullanımlarla benzerlik gösterir: "Pallantium, Arkadia'nın bir *polis*'i,"[319] "iyi yapılandırılmış, güçlü *polis*,"[320] "Tyndareos'un görkemli *polis*'i," "*polis*'in sağlam surları..."[321] Bu değinmeler *polis*'in daha çok fiziksel varlığını ve ögelerini vurgular. Aynı vurgu *İşler ve Günler* ve *Herakles'in Kalkanı* adlı eserlerde de söz konusudur: "Biri diğerinin *polis*'ini talan edecek" [322], "sonra hızlı ayaklı atlarıyla doğruca Trakhis *polis*'ine gittiler."[323], "yakın bir yerde adamların güzel hisarlı bir *polis*'i vardı." [324].

Hesiodos'un eserlerinde *polis*'in fiziksel varlığının yanı sıra sosyo-politik vurgusu da söz konusudur. Örneğin: "...bazıları kendi *polis*'ini ve anne-babasını

---

[317] Cartledge, Paul (2000), s. 26

[318] Hesiodos'un eserlerinde *asty* ya da *ptolis*'e rastlanmamıştır.

[319] Hes. *Eoiae.* Fr.32

[320] Hes. *Eoiae.* Fr.58

[321] Hes. *Eoiae.* Fr. 83

[322] Hes. *Erga.* 189" □τερος δ□ □τέρου πόλιν □ξαλαπάξει."

[323] Hes.*Scut.* 470 "α□ψα δ□ □πειτα πόλιν Τρηχ□νος □κοντο □πποις □κυπόδεσσιν."

[324] Hes.*Scut.* 270 "παρ□ δ□ ε□πυργος πόλις □νδρ□ν"

yıkımdan kurtarmak uğruna bazılarıysa ganimet arzusuyla savaşıyordu."[325], "Myrmidonların bütün *polis*'i, ünlü Iolkos, Arne, Helike ve yeşil Anthea ikisinin güçlü sesleriyle inledi. [326]", "... Myrmidonların *polis*'i, ünlü İolkos, Arne ve Helike'de oturan sonsuz sayıda adam, Keuks'u onurlandırmak adına bir araya toplandı." [327] Buradaki ifadelerde *polis*, öylesine bir topluluk değil, bir ülkenin halkı olarak siyasi toplum ifadesini barındırır.

Günlük yaşama ilişkin aktarımlarda da *polis*'in halk ögesi ön plana çıkartılır. Öyle ki; *polis*'in içindeki festivaller[328] anlatıldıktan sonra ve cümle şöyle devam eder: "... neşe, dans ve eğlence bütün *polis*'i sarmıştı". Burada da bir devletin nüfusu, dolayısıyla politize olmuş bir toplum söz konusudur ve *polis*'in "devlet toplumu" ifadesi şu cümlede de izlenebilir: "Genellikle günahlar işleyip küstahça davranan kötü bir adamın sıkıntısını tüm *polis* çeker. Kronos oğlu bunların başına belalar salar, adamları açlık ve hastalık salgını nedeniyle ölürler, kadınları çocuk doğuramaz olur, *oikos*'larının güç kaybetmesi de Olymposlu Zeus'un planlarıyla

---

[325]Hes. *Scut.* 239 "□μαρνάσθην, το□ μ□ν □π□ρ σφετέρης πόλιος σφετέρων τε τοκήων λοιγ□ν □μύνοντες, το□ δ□ πραθέειν μεμα□τες.

[326] Hes. *Scut.* 380 "π□σα δ□ Μυρμιδόνων τε πόλις κλειτή τ□ □αωλκ□ς □ρνη τ□ □δ□ □λίκη □νθειά τε ποιήεσσα φων□ □π□ □μφοτέρων μεγάλ□ □αχον:"

[327] Hes. *Scut.* 472-5 "κύκνον δ□ α□ K□υξ θάπτεν κα□ λα□ς □πείρων, ο□ □□ □γγ□ς να□ον πόλιας κλειτο□ βασιλ□ος □νθην Μυρμιδόνων τε πόλιν κλειτήν τ□ □αωλκ□ν □ρνην τ□ □δ□ □λίκην: πολλ□ς δ□ □γείρετο λαός, τιμ□ντες Κήυκα, ... "

[328] Hes. *Scut.* 270'in devamında

olur. Kronos oğlu başka bir zaman da ya onların geniş ordularını talan eder ya da surlarını veya limandaki gemilerini ortadan kaldırır." [329]

Polis'in sosyo-politik yönünü yansıtan dizelerin yanı sıra sadece devlet yapısını içerir kullanımları da vardır.[330] Örneğin: " Yerli ve yabancılara adaletle hüküm veren ve adaletten şaşmayan o adamların *polis*'i gelişir, içinde yaşayan adamlar zenginleşir." [331] Bu cümlede doğrudan devlet işleyişinden söz edilmektedir.

---

[329] Hes. *Erga.* 240-247 "πολλάκι καῖ ξύμπασα πόλις κακοῖ ἀνδρῶς ἀπηύρα, ὅς κεν ἀλιτραίνῃ καῖ ἀτάσθαλα μηχανάαται. τοῖσιν δῖ οὐρανόθεν μέγᾶ ἄπήγαγε πῦμα Κρονίων λιμῶν ὁμοῖ καῖ λοιμόν: ἀποφθινύθουσι δῖ λαοί. οὐδῖ γυναῖκες τίκτουσιν, μινύθουσι δῖ οἴκοι Ζηνῶς φραδμοσύνῃσιν Ὀλυμπίου: ἄλλοτε δῖ αῦτε ἡ τῶν γε στρατῶν εὐρῶν ἀπώλεσεν ἡ ἡ γε τεῖχος ἡ νέας ἂν πόντῖ Κρονίδης ἀποαίνυται αῦτῶν."

[330] Sakellariou, M.B. (1989), s.161

[331] Hes. *Erga.* 225-7 "Οῖ δῖ δίκας ξείνοισι καῖ ἐνδήμοισι διδοῖσιν ἀθείας καῖ μή τι παρεκβαίνουσι δικαίου, τοῖσι τέθηλε πόλις, λαοῖ δῖ ἀνθεῖσιν ἂν αῦτῶ:"

II. BÖLÜM: Arkhaik Dönemde *Polis*

1. Arkhaik Dönemde *Polis*'in Politik ve Fiziksel Gelişimi

1.1 Tiranlar

İÖ. 8. yüzyıl ile birlikte *basileus*'ların güç ve etkinlikleri artarken İ.Ö. 8. yüzyılın sonu ve 7. yüzyıl başında yaşanan gelişmelerde *polis*'lerde önde gelen grup aristokratlar olmuştur. Aristokrat aileler *demos* ile aralarına sınırlar çekmeye çalışsalar da özgür çiftçilerle aralarında soy dışında büyük farklılıklar yoktur ve halk, *hoplit falanks* savaş düzeni sayesinde hızla güç kazanmaya başlamıştır.[332] Bu gelişmelerin devamında tabanında toplumsal dayanışma, iş birliği ve eşitlik olan, doğum, zenginlik ya da diğer sosyal ayrıcalıkların gözetilmediği bir toplum bilinci gelişmeye başlamıştır.[333]

Dönem, borçlanıp yoksullaşan küçük çiftçilerin belirdiği ve ticaretin büyümesiyle yeni çıkar gruplarının doğduğu, bunların eşit haklar ve yönetimde önde gelebilmek adına güçlü ailelerle çatışma içinde olduğu bir dönemdir.[334] İç politikalar gergin olsa da, dış dengeler kısmen durgundur ve *polis*'ler üzerinde yoğun dış baskılar yoktur. Bu ortamda aristokratlar ortak bir güç oluşturmak yerine kendi

---

[332] Murray, Oswyn (1993), s.144; Wallace, R., "Solonian Democracy" (1998), s.21

[333] Raaflaub, K., Wallace, R., "People's Power" and Egalitarian Trends in Archaic Greece" 22-49, *Origins of Democracy in Ancient Greece,* Raaflaub, K.., Ober, V., Wallace, R. (ed.), Berkeley, L.A., London, 2007, s.35

[334] Bu dönemin şahidi olarak değerlendirilen Hesiodos'un, rüşvet yiyen *basileus*'lara karşı çıkışı ve adalet çağrısı politik huzursuzluğun yansımaları olarak değerlendirilmektedir. Starr, Chester G. (1991), s.268.

aralarında çekişmeye girişince, *demos* politikada etkinliğini göstermiş, henüz yönetim gücünü kullanmaya hazır olmasa da kendi aralarında yarışan ailelerden çıkma birisini tiran ilan ederek kendisini kimin yöneteceği ile ilgili söz söylemeye başlamıştır.

İ.Ö. 7 ve 6. yüzyıl boyunca pek çok Hellas *polis*'i gerilimlere çare olarak aristokratlara karşı *demos*'ların desteklediği tiranlık yönetimine girmiştir. İ.Ö. 7 yüzyılın ilk yarısında Korinthos tiranlıkla yönetilen ilk *polis* olurken onu komşuları Sikyon ve Megara izlemiştir.[335] Lirik dizeler, İ.Ö. 650'den itibaren Küçük Asya kıyılarında ve bu civardaki adalarda tiranlık yönetim biçiminin hakim olduğunu gösterir.

Gerek iç gerek dış faktörlerin etkileriyle tiranlar birbirlerini yönetimi ele geçirme ve sürdürme konusunda sürekli desteklemiş ve tiranlığı yaymaya çalışmışlardır.[336] Tiranların birbirlerini destekleme politikaları, bireysel durumlarının güvensizliğine bağlanır. Çünkü hem hiçbir tiranın düzenli bir orduyu besleyebilecek kaynağı yoktur,[337] hem de görevi yasal destekli değildir. İ.Ö. 546'dan sonra Pers egemenliğine giren Batı Anadolu'daki Hellas yerleşimlerinde ise Persler, Sardes ve Daskileion'da kurdukları iki satraplık sayesinde buradaki yerleşimlerde tiranları destekliyorlardı.

---

[335] Gehrke, H. J. (1986), 138 vd. ve 140 vd.

[336] Örneğin Polykrates göreve gelirken Naksos tiranı Lygdamis'in desteğini almıştır. Atina'da ise İÖ. 632 yılında Kylon, Megara tiranı, Theagenes'in desteği ile tiran olmuştur. Ancak Atina'da duruma henüz hazır olmayan *demos* bunu engellemiştir. Murray, Oswyn (1993), s.138

[337] Freeman, Charles, *Mısır, Yunan ve Roma*, çev. Suat Kemal Angı, Ankara, 2003, s. 143

Bu ilk tiranlar modern anlamda diktatör değildirler.[338] Hatta Megaralı Theognis'e göre *tiran*, *polis* için adaleti getiren kimsedir.[339] Bunlar, kendi destekçilerini artırmak için *polis*'lerini kültürel, politik ve mimari anlamda hızla geliştirmek yolunu izlemişler ve ticareti desteklemişlerdir. Örneğin ilk tiranlık olan Korinthos'ta İÖ. 655-585 arası önce Kypselos'un, ardından oğlu Periandros'un hüküm sürdüğü yıllarda Korinthos'un Bakkhiad soyu ile başlayan ticari ve sanatsal bakımdan Hellas'taki üstün konumu devam etmiştir. Yeni kurduğu koloniler sayesinde ticareti kalkınırken, tapınak mimarisi de hızla gelişmiştir.[340] Samos'ta da tiran Polykrates (İ.Ö. c. 550-522) başka yerleşimlerin zenginliklerini kendi *polis*'ine taşımak için savaş gemilerini kargo aracı olarak kullanmış, kendi yurdunu farklı sanatçıların uğrak noktası yapmaya çalışarak *polis*'inin zenginleşip gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Tiranlar izledikleri iç politikalarla üzerindeki maddi baskıları azaltarak ve kamu yararına işler yaparak halkı tarafında tutmaya çalışmışlardır.[341] Tiranlar döneminde kamu yararına en çok tapınak, su kaynağı tesis etme ve yol yapımı önem kazanmıştır. İzlenen politikaların maddi dayanağı vergiler değil, liman ya da pazar gelirleri olmuş, aynı zamanda bu sayede halka yeni iş alanları sunulmuştur. Görülüyor ki İ.Ö. 7. ve 6. yüzyıllar süresince kurulan tiranlıklar, izledikleri

[338] Shipley, Graham (2001), s. 60

[339] Theogn. II/ 11. 39-52 W; τύραννος [υ□], □,: mutlak yönetici, tiran, zorba, despot. Çelgin, G. (2011), s.667; İÖ. 5. yüzyılda Elisli Hippias Homeros'un tiran kelimesini bilmediğini, bu kelimenin Arkhilokhos döneminde Hellen diline girdiğini anlatır. Murray bu aktarımından sonra tiran kelimesinin Fenike kökenli olabileceğini savunur. Murray, Oswyn (1993), s.137

[340] Murray, Oswyn (1993), s.150

[341] Glotz (1996), s. 114

politikalar aracılığıyla *polis* içi dengeleri sabit tutmaya çalışırlarken sürekli yeni yapılar inşa etme politikasını izlemişler ve bu sayede *polis*'in fiziksel gelişim sürecine de katkıda bulunmuşlardır.

1.2 Yazılı Yasalar

İ.Ö. 7. yüzyılda yasal reformlar da Hellas *polis*'lerindeki huzursuzluklara bir çözüm olarak görülmüştür. Örneğin Sparta'da 2. Messenia savaşında kendi cebinden hoplit donanımını sağlayarak, *polis*'in savunmasına katılan ve en az soylular kadar yararlılık gösteren halk, daha fazla hak talep etmiş, bunu da Lykurgos'un yasaları izlemiştir. Böylece Sparta'da politik, ekonomik ve sosyal bakımdan yeni bir düzen başlamıştır. Tyrtaios'un şiirleri boyunca konu edilen Spartalıların yeni anayasası[342] yurttaşları kabile ve köylere bölmüş ve oturdukları yerler ve zenginliklerine göre yurttaşları askeri birimler olarak organize etmiştir. Bu şekilde olası tüm tehlikelere karşı yeni bir *hoplit* düzeni kurmuş ve mevcut askeri gücünü sürekli olarak denetiminde tutmuştur.

Sparta'nın İÖ. 650 yılında *hoplit* sistemini tamamen benimsediği düşünülür.[343] Aristokrasi kalkmış, *polis*'in yönetimi iki kral arasında paylaştırılmış ve yeni oluşturulan halk meclisi *apella*, oylama ile 28 kişiden oluşan *gerousia* adında bir yaşlılar kurulu oluşturmuştur. Krallardan biri kamusal işlerle ilgilenirken diğeri orduya komutanlık ediyordu. Aynı zamanda krallar hukuki sorumluluklarını *gerousia* üyeleri ile paylaşıyorlardı. 60 yaşını dolduran her Sparta yurttaşı *gerousia* üyeliğine seçilebilecekken genellikle üyelerini zengin ve toplum içinde etkin konumdaki yaşlılar oluşturmuştur.[344] Dolayısıyla *gerousia*'nın aristokratik ve oligarşik bir yapıya sahip olduğu düşünülür. *Apella,* kralları denetlemeleri için *ephoros*'ları göreve getirmiştir. Bu noktada *demos*'u temsil eden *ephoros*'lar bir anlamda aristokratları

[342] *Büyük Rhetra* Tyrt. 4.3-10 West

[343] Murray, Oswyn (1993), s.165

[344]Pomeroy, S., Burstein, S. M., Donlan, W., Roberts, J.Tolbert (1999), s.151

temsil edilen *gerousia* üyelerine karşılık geliyorlardı.[345] Her yıl için beş *ephor* görev yapmış, bunlardan biri *ephor* "*eponymus*" olarak bulunduğu yıla adını vermiştir.

Sparta'nın yönetiminde iki kral olmasına rağmen, yurttaşlar arasında ekonomik eşitliği hedefleyen bir ideolojisi de vardı. Örneğin, Sparta toprakları Spartiatlar arasında bölünmüştü ve sınıf ayrılıklarının ve toplum içi rekabetin önüne geçmek için Sparta yurttaşlarının para dahil hiçbir özel mülkiyet hakkı yoktu.[346] Ancak Sparta'da güç, *gerousia* yapısı dolayısıyla öncelikli olarak *oligarkhia*'nın elindeydi.[347] İşte bu yapıdan dolayı Sparta *polis*'inin yönetim yapısının *monarkhia*[348], *oligarkhia*[349] ve *demokratia*[350] rejimlerine ait ögeleri bir arada barındırdığı düşünülmüştür.

Sparta'da *demos*, yönetimde etkin konuma getirilmesine rağmen egemenlik tekelinde değildir. Ayrıca meclisin toplanma yeri ve zamanı sabitken ve tüm halk sınıfları toplantılara katılma hakkına sahipken, hiçbir yazılı belge Sparta'daki bireysel özgürlükten, söz söyleme özgürlüğünden bahsetmez.[351] Ancak hoplit düzeninin getirdiği sistem içerisinde Spartiatlar kendilerini *homoioi* yani "eşitler", "benzerler" olarak nitelendirmeye başlamışlardır. Spartalılar, kurdukları bu düzen sayesinde farklı sosyal grupları denetim altında tutmuşlar ve bir tirana teslim

---

[345] Raaflaub, K., Wallace, R. (2007), s.40

[346] Pomeroy, S., Burstein, S. M., Donlan, W., Roberts, J.Tolbert (1999), s.157

[347] Pomeroy, S., Burstein, S. M., Donlan, W., Roberts, J.Tolbert (1999), s.152

[348] μοναρχία, □

[349] □λιγαρχία, □

[350] δημοκρατία, □

[351] Raaflaub, K., Wallace, R. (2007), s.41

olmamıştır.[352] Bu yasalarla birlikte halk yönetimde söz sahibi olmuş, aristokrasi kalkmıştır.

Yasalar yapmasının yanı sıra Sparta'nın izlediği tiranlık karşıtı bir politika vardı. Bu süreçte hem Peloponnesos'un hem tüm Hellas'ın en etkin gücü olan Sparta önderliğinde Peloponnesos'ta tiranlık karşısında kendi düzenlerinin güvenliğini sağlamak için Peloponnesos Birliği kurulmuştu.[353] Birliğe katılmayan tek *polis* Argos'tu. Bu Birlik, tiranlıklara son verip *oligarkhia* düzeninin hakim olması yönünde uzlaşmaya varmıştır. İÖ. 6. yüzyılda Peloponnesos'ta tiranlık ortadan kalkarken, Sparta Peloponnesos dışında da tiranlık karşıtı girişimlerde bulunmuştur; örneğin Polykrates'i tiranlıktan etmek için Samos'a sefer düzenlemiş ve sonucu başarısız da olsa Atina'da kendi taraftarı olan bir hükümet kurulması için girişimlerde bulunmuştur. Tiranlığın en uzun ömürlü olduğu yer Sikyon *polis*'i[354] bile, yaklaşık İÖ. 620/10 – 520/510 arası, yani 100 yıl kadar bir süre ile tiranlık

---

[352] Sadece Sparta ve Aigina *polis*'lerinin tiranlık düzeninden uzak durdukları anlatılır. Murray, Oswyn (1993), s.138

[353] Murray, Oswyn (1993), s.263; İ.Ö. 6. yüzyıl ile tarihlenen Peloponnesos Birliği, politik bir organizasyon, bir tür askeri ittifak olan ilk *symmakhia* örneğini sunmaktadır. Bunu takip eden ikinci *Symmakhia* olarak ise Atina'nın liderliğini yaptığı Delos Deniz Birliği olacaktır. Konuya giriş açısından *Symmakhia*'ların ortak bir konseylerinin olduğunu ve buna bağlı devletlerin delegeleri aracılığıyla burada temsil edildiklerini belirtmek gerekir.

[354] Legon, R. P. "Megaris, Corinthia, and Sikyonia", 462-472, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Mogens Herman Hansen, Thomas Heine Nielsen (ed.), 2004, s.468

görevini yürütmüş olan Orthagoras ailesinin tiranlık serüveni Sparta eliyle son bulmuştur.[355]

Yasalar açısından, Girit, Dreros'ta bulunan ve İ.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bir yazıtın[356] bilinen en eski kanunları içerdiği belirtilir.[357] Bu yazıt *polis* halkının, değişen ve gelişen koşullarda artık değişken olmayan yasalara ihtiyaç duyduğunun bir ifadesi olarak değerlendirilir. İçerdiği yasalarda, aynı kişinin[358] on yıl içerisinde ikinci bir kez daha yönetici olamayacağının belirtilmesi[359] bir tür kontrol mekanizması olarak yorumlanmış ve bu yasaların, yöneticilerini ya da liderlerini kontrol altında tutmaya çalışan topluma işaret ettiği düşünülmüştür.[360] Aynı zamanda *agora*'da, olasılıkla *bouleterion* duvarlarına ilan edilmiş olan ve İ.Ö. 6. yüzyıl ile tarihlenen Girit Gortyn yazıtları da önemli medeni yasalar içerir. İ.Ö. 7. yüzyılda Tiryns ve İ.Ö. 600-550 arası Khios için resmi görevliler söz konusu

---

[355] Parker, Victor, "Tyrants and Lawgivers", 13-39, *The Cambridge Companion to Archaic Greece*, Shapiro H.A. (ed.), Cambridge, 2007, s. 21

[356] SGHI I no. 2

[357] Sakellariou, M.B. (1989), s.198

[358] Bu kişi yazıtta *kosmos* olarak geçer. Sakellariou, M.B. (1989), s.198

[359] Foxhall, Lin, "A View From the Top: Evaluating the Solonian Property Classes", 113-136, *The Development of the Polis in Archaic Greece*, L.G. Mitchell, P.H. Rhodes (ed.), London, N.Y., 1997, s. 121

[360] Raaflaub, K., Wallace, R. (2007), s.23

görünürken *demos*'un yönetimde söz sahibi olmaya başladığını gösterir.[361] Yapılan yasalar aynı zamanda *polis* bireylerinin toplum olma bilincinde olduklarının kanıtı olarak değerlendirilebilir. Bu yasalar sayesinde devlet otoritesi ile bireyler arasında doğrudan bir ilişki kurularak birey hukuksal bir kişilik kazanmıştır.

[361] Ayrıntı için bkz. Wallace, R., "Revolutions and a New Order in Solonian Athens and Archaic Greece", 49-83, *Origins of Democracy in Ancient Greece*, Raaflaub, K.., Ober, V., Wallace, R. (ed.), Berkeley, L.A., London, 2007, s.54

1.3 Tiranlık ve Yazılı Yasaların Gelişimi Açısından Atina

İ.Ö. 632 yılında Atina'da Kylon tarafından tiranlık girişiminde bulunulmuş, henüz bir tiranı kabul etmeyen Atinalılar ise İ.Ö. 621 yılında Drakon'u yasa koyucu olarak seçmiştir. Atina kanunlarını ilk kez bir sisteme bağlayan Drakon, adam öldürme ve tecavüz suçlarına ağır cezalar yüklemiştir. Ancak neredeyse tamamen adli sistem üzerine odaklanmış olan Drakon yasaları Atina'da yaşanan ekonomik ve politik huzursuzlukları dindirmede yeterli olamasa da *polis* otoritesinin güç kazanması yönünde önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir.[362] Aristokratların güçlerinin sınırlarını belirleyen bu yasalar sayesinde yurttaşlık kavramı gelişmeye başlar.[363]

Drakon yasalarının ardından tekrar iç savaşın eşiğine gelen Atina'da *demos* tekrar duruma müdahale etmiştir. Bu sıralarda aristokratların desteğini alan Solon, komşuları Megara'ya karşı başarılı bir savaş yürüterek Salamis adasını kazanmış[364] ve bu sayede halkın desteğini de arkasına alarak yaşanan toplumsal çatışmaları çözmek ve idari reformlar yapmak üzere İÖ. 594 yılında *arkhon eponymous*[365] olarak tam yetkiyle göreve getirilmiştir.

---

[362] Pomeroy, S., Burstein, S. M., Donlan, W., Roberts, J.Tolbert (1999), s.164

[363] Starr, Chester (1991), s. 330

[364] Freeman, Charles (1999), s. 103; Atina ticareti için Salamis adasının stratejik önemi çok fazlaydı. Bkz. Owens, Ron, *Solon of Athens: Poet, Philosopher, Soldier, Statesman*, Sussex, 2010, s.43

[365] Bu noktada Atina'daki *arkhon*'luk kurumunun Solon döneminde kadar gösterdiği gelişmeleri özetlemek yerinde olacaktır. İ.Ö. 8. yüzyılın ortalarına dek görevi ömür boyu sürdüren *arkhon*'un görevi 10 yıllık bir süreye düşürülmüştür. (Michael Grant (1989), s. 41); İ.Ö. geç 8. yüzyıldan itibaren, zaman içinde tüm yetkilerin *arkhon*'da toplanmasıyla beraber Atina'da başlıca üç *arkhon*

Atina kanunlarını ilk kez bir sisteme bağlayan Drakon (İ.Ö. 624/21) olsa da Atina'daki *demokratia* düzeninin kurucusu olarak Solon gösterilir.[366] Olasılıkla bunun temel nedeni Solon'un dizelerinde konu ettiği, halklara eşit yaklaşımıdır. Plutharkos zamanında bile kısmen okunabilen Solon yasaları sadece idari değil, aynı zamanda ceza hukuku, vatana ihanet, yurttaşların ticareti ile ilgili yasalar da içermekteydi.[367]

Solon, aristokratik ayrıcalıklara son vermek için öncelikle politik yetke biçimini değiştirdi ve yaptığı düzenleme ile[368], halkı soyluluk değil, servetlerine göre dört sınıfa ayırdı; *pentakosiomedimnoi* (500 kile ve üstü), *hippeis* (süvariler 300-500 kile), *zeugitai* (küçük çiftçiler 200-300 kile), *thetes*[369] (işçiler 200 kile'den az). Bu

---

oluşmuştu; *arkhon eponymous*, *arkhon polemarkhos*, *arkhon basileus*. Bunlar, on yılda bir, daha önce *arkhon*'luk yapmış kişilerden oluşan Areopagos meclisindeki aristokratlarca seçilen, soylu kişilerdi. Baş görevli *arkhon eponymous*, tüm kamu işlerinden sorumlu idi. *Boule* ya da halk meclislerine başkanlık eder, din dışı olan davalara bakardı. Tüm Attika'daki ordu kuvvetlerinin yöneticisi *polemarkhos*, dini düzenlemelerden ve davalardan sorumlu yönetici ise *arkhon basileus* idi. Pomeroy, S., Burstein, S. M., Donlan, W., Roberts, J.Tolbert (1999), s.161; İ.Ö. erken 7. yüzyılda mahkemelerden sorumlu 6 kamu görevlisi daha *arkhon*'luk görevini üstlenince *arkhon* sayısı 9'a yükselmiştir. İ.Ö. c. 682 yılında *arkhon*'lar yıllık olarak seçilmeye başlanmıştır. İ.Ö. 508'den itibaren, Kleisthenes döneminde her yıl, *arkhon*'unun, *arkhon eponymous*'un adı ile anılmaya başlanacaktır. (Pomeroy, S., Burstein, S. M., Donlan, W., Roberts, J.Tolbert (1999), s.162; Murray, Oswyn, Sacks, D., *Encyclopedia of the Ancient Greek World,* Oxford, 1995, s. 30

[366] Murray, Oswyn (1993), s.183

[367] Freeman, Charles (1999), s. 104; Solon'un dizeleri konumuz açısından ayrıca ele alınacaktır.

[368] Solon Fr. 13.43-71=23D

[369] Köleler bile bir *oikos*'a bağlıyken *thetes* en aşağı sınıf halk tabakası olarak hiçbir yere ait değildir. Kendini kiralayan *oikos*'un içinde kalabiliyorlarken işleri bitince burada kalma süreleri de doluyor.(

son sınıf, Attika nüfusunun yarısını oluşturuyordu.[370] Bunların kürekçilik dışında askeri yükümlülükleri yoktu, kamu görevlisi olamıyorlardı.

Bu dönemde tarım, ticari faaliyetlerin temel dayanağı idi ve Solon, Atina yurttaşlarını gelirlerine göre bu şekilde sınıflandırırken onların buğday, zeytinyağı ve şarap bütçelerini göz önünde bulundurmuştu.[371] Bu son gelişmelerle halkın siyasi ve askeri konumları ile ödeyecekleri vergiler ait oldukları sınıflara göre hesaplanmış, bir bakıma politik güç, arazi mülkiyeti ve gelirleri ile doğru orantılı duruma gelmişti.

Buna göre 9 *arkhon*'luk ve hazine memurluğu gibi önemli memurluklar üst sınıfın elindeydi. Önceden bu memurlukların atanmasını Areopagosos meclisi yapıyordu. Kendi uygun gördükleri adayı 1 yıllığına memur olarak atıyorlardı. Ancak artık seçimler kuraya bağlanmıştı. Önce her *phyle* kendi adamlarını seçiyor, sonra bunların konumu kura ile belirleniyordu. İlk 3 gruptakiler kamu görevliliği yapıp, *hoplit* olabiliyordu. Areopagos meclisi yasaların ve *arkhon*'ların denetçileri konumundaydılar. Sonraları Atina devletinin başlıca yönetim organı durumuna gelecek olan[372] *boule* her kabileden 100 kişinin katıldığı Dört yüzler meclisi konumundaydı ve burada sadece *thetes* sınıfından olanlar yer alamıyordu.

Tüm halkın katılabileceği bir meclis (*ekklesia*) de kurulmuştu. Artık *thetes* sınıfı dahil her Atinalı'nın halk meclisine katılma ve oy kullanma hakkı vardı. Bu yapılan değişimlerle birlikte Atina, geleneksel ve kalıtsal temellere dayanan gayri

---

Hes. *Erga.* 600-603 arası); Hesiodos da tarlasında çalıştırmak üzere *oikos*'u dışından bir *thes* (çoğ. *thetes*) tutuyor. Tendy, D.W., Neale, W. C, (1998), s.29

[370] Hammond, N.G.L (1982), s.423

[371] Hammond, N.G.L (1982), s.422

[372] Murray, Oswyn (1993), s.196

resmi *oligarkhia* yönetiminden çıkmış ve artık yönetim görevi, tüm Atinalılar için güvencesi yasalarla sağlanmış, ekonomik statünün belirleyici olduğu resmi, politik bir görev haline gelmiştir. Solon'un çıkardığı *atimia,* politik hakların kaybedilmesi yasası da siyasal egemenliğin tabanını genişletirken siyasete katılımı teşvik etmiştir.

Dönemin bir diğer yeniliği, *thetes* sınıfındakiler dahil tüm halkın katılabildiği bir mahkemenin kurulmasıdır. "*Heliaia*" adını taşıyan jürili halk mahkemesine 30 yaşını dolduran her yurttaş, hangi sınıftan olursa olsun, jüri üyesi seçilebiliyordu. Bu suretle hükümetin en önemli üç fonksiyonu; memur seçimi, kanun çıkarma ve adalet alanında söz söyleme hakkı tüm Attika yurttaşlarına, sınıf farkı gözetilmeksizin verilmiş oluyordu.[373] *Heliaia* halkı yargının egemeni durumuna getiriyordu ve böylece Solon siyasal alana hukuk egemenliği getirmiş oluyordu.[374]

Solon'un getirdiği yeni politik düzenin yanı sıra yaptığı en önemli işlerden biri toprakları ipotekten kurtarmak olmuştur.[375] *Seisakhtheia*[376] olarak bilinen bu reformlar aristokratik toplum yapısından demokratik toplum yapısına geçiş için önemli bir adım olarak kabul edilir ki topraklar üzerindeki ipoteklerin kaldırılmasının

---

[373] Mansel, A. M., *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, 1999, s.190

[374]Solon zamanında bir memurun verdiği karar karşısında yurttaşa yargıya başvurabilme hakkı tanınmıştı. Aristoteles tanınan bu hakkın, toplumun gücünü arttırdığına ve mahkemede oyu elinde tutan halkın devleti de elinde tuttuğunu söyleyecek kadar etkili olduğuna inanmaktadır. Bkz. Aristot. *Ath. Pol.* 9.1).

[375]Sol. 36W. 1-15

[376] σεισάχθεια, □, Solon'un borçları ve köleliği kaldıran kanunu. Çelgin, G. (2011), s.592; Konuyla ilgili olarak bkz. Harris, Edward M., "A New Solution to the Riddle of the Seisachtheia", 49-82, *The Development of the Polis in Archaic Greece*, L.G. Mitchell, P.H. Rhodes (ed.) London, N.Y., 1997

Atina'daki *demokratia* rejiminin çekirdeğini oluşturacak olan özgür çiftçilerin doğuşuna olanak sağladığı düşünülür.[377]

Bu toprak reformları sosyal bir devrim olarak değerlendirilse de[378] Solon, tamamen *demos*'tan yana bir tavırla *isomoiria*[379]'yı savunmamıştır; *seisakhtheia* yasalarında arazilerin eşit dağılımı söz konusu değildir. Temel amaç, *polis* halkının özgürlüğü, yasalarının en önemli yanı ise politik adalet, *polis* halkı için *dike* sağlanması olarak görülür. *Isomoiria*, gerçekleşmeyince Solon, halkın olumsuz tepkisini alır.[380]

Aynı zamanda yurttaşlıkla ilgili radikal düzenlemeler yapmıştır. Önceleri yurttaşlık *phratria* üyeliği ile doğrudan ilişkiliyken[381], Solon, Attika'ya ailesiyle birlikte yerleşip burada çalışacak olan zanaatkârlara yurttaşlık vaadinde bulunmuştur. Mevcut düzen içinde kazancın sadece topraktan gelecek olana bağlı olması sıkıntılar doğuruyordu. Bunun önüne geçmek için yapılan bu yasa sayesinde halka para kazanmanın farklı yollarını öğretmek hedeflenmişti. Aynı zamanda babaların çocuklarına ticaret eğitimi vermeleri yasalarla da desteklenmişti.[382]

Her ne kadar Solon'un bu yaptıklarıyla *demos*'un haklarını genişleterek Atina'daki *demokratia* düzeninin temellerini attığı görülse de soylular, kontrolü

---

[377] Freeman, Charles (1999), s. 105

[378] Murray, Oswyn (1993), s.192

[379] □σομοιρία, □, eşit pay, özellikle hak eşitliği Çelgin, G. (2011), s.333

[380] Bkz. Mitchell, L.G, "New Vine in Old Wineskins: Solon, Arete and Agathos", 75-82, *The Development of The Polis in Archaic Greece*, L. Mitchell, P. Rhodes (ed.), London, 1997

[381] Buckley, T. J., *Aspects of Greek History 750-323 BC: A Source-Based Approach*, N. Y., 1996, s.99

[382] Plut. *Sol.* 22. 1

kaybetmemek için sakin durmamışlar, özellikle *arkhon*'luk üzerine büyük çekişmeler yapmışlardır. Bu kurum büyük düşmanlıklar doğurmuş, İ.Ö. 590 ve 586 yıllarında hiç *arkhon* atanamamış, İ.Ö. 582 yılı *arkhon*'u ise görevden atılana dek gitmemiştir. *Demos* henüz tüm yetkiyi almaya hazır değildir ki yapılan politik değişimler zamanla bu tür sorunlar yaratmış ya da sorunları çözmede yeterli olamamıştır. Geniş haklar tanıyarak Solon onları politikaya teşvik etse de Atinalılar kalıtsal aristokrasi hakimiyetinin dışına çıkmakta zorlanmışlar[383] ve sonunda *demos* aristokratlarla mücadele ve *stasis* durumuna son verme işini İ.Ö. 561 yılında Peisistratos'a, bir tirana bırakmıştır. Solon'un reformları bu şekilde sonuçlansa da bu reformlarla beraber yurttaşların politik bilinci oluşmaya başlamıştır.

Atina'ya en parlak dönemlerinden birini yaşatan Peisistratos, kesintilerle ara verdiği görevine İ.Ö. 546 yılında tam olarak başlamış, Solon yasalarını yürürlükte bırakarak[384] önceden konulmuş olan yasaları kullanmıştır.[385] Tarım ürünlerinden yüzde on vergi almaya başlamış ve bununla ilgili vergi toplama sistemini düzene sokmak için gezici yargıçlık görevini başlatmıştır.[386] Bu yaptıklarıyla yerel aristokratik kontrolün önüne geçmeye çalışmıştır.[387]

---

[383] Wallace, R. (2007), s.71

[384] Aristot. *Ath. Pol.* 16.8

[385]Thuk. 6.54.6.2 "(...) □ πόλις το□ς πρ□ν κειμένοις νόμοις □χρ□το, (...)"

[386]Budin, Stephanie Lynn, The Ancient Greeks: New Perspectives, California, 2004, s.199; Peisistratos'un koyduğu bu yüzde onluk vergi, büyük sermaye ile tarım yapan çiftçilerin işletmeciliğe yönelmelerini sağlamıştır. Dolayısıyla bu olay, küçük çiftçilerin önünü açmıştır. Öyle ki İ.Ö. 499-400 yılları arasında Atina'da küçük çiftçilerin kalkınması Peisistratos'un getirdiği bu vergi sistemine bağlanmıştır. Terrek History 750- 323BC: A Source-Based Approach, London, 2004, s.114

[387] Murray, Oswyn (1993), s.269

Peisistratos'un yetersiz tarım alanlarına bir çare olarak başka topraklara yöneldiği de izlenir. Örneğin Sigeion'u ele geçirip buraya oğlunu tiran olarak yerleştirmesi ve Hellespontos'un diğer tarafındaki Trakya Khersonesos'una, yöredeki halkı koruma göstermelik amacıyla Militiades'i ve başka gönüllü Atinalıları kolonistler olarak yollaması bu yönde hareketler olarak değerlendirilir.[388] Ayrıca bu hareketler Atina emperyalizminin başlangıcı olarak da değerlendirilir.[389]

İ.Ö. 6. yüzyıl Hellas dünyası sosyal, politik ve ekonomik gelişmelerin hız kazandığı, yapıların daha karmaşık hale geldiği, dolayısıyla net ve sabit değer birimlerine ihtiyaç duyulan bir dönemdir. Kamu çalışanlarının maaşları, asker ödemeleri, mimari faaliyetler için kullanılan malzeme ve iş gücü ödemeleri, vergi ve ceza ödemeleri için sabit değer birimlerine ihtiyaç vardı. Bu süreçte ihtiyacı karşılamak üzere Atina'da ilk madeni para basılmıştır. Bu olayın doğurduğu en önemli sonuç ise aristokratların değerli madenler üzerindeki ayrıcalıklarının son bulmasıdır.[390] Kamusal bir otoritenin bu madenlere el koyup kendi mührü ile para basması sayesinde *polis* otoritesi güçlenmiştir. Böylece değiş tokuşa ortak ölçüler gelmiş, sosyal bir denge sağlanmıştır. Ayrıca madeni paranın belirmesiyle ağırlık

---

[388] Tiverios, Michalis, "Greek Colonization of the Northern Aegean" 1-154, vol. 2: *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other* Settlements Overseas, Gocha R. Tsetskhladze (ed.), Leiden, 2006, s.123; Cargill, Jack, *Athenian Settlements of the Fourth Century B.C.*, Brill, 1995, s. 2.

[389] Rose, Peter W, "Theorizing Athenian Imperializm and the Athenian State", 1-40, *Contextualizing Classics: Ideology, Performance, Dialogue*, John J Peradotto, Thomas Michael Falkner, Nancy Felson, David Konstan (ed.), Oxford, 1999, s. 30; Miltiades'in Khersonesos'a gidiş macerasını Herodotos da anlatmıştır. Hdt. 6.35-36.

[390] Vernant, J.P. (1982), s. 95

ölçülerine de standart getirilmeye başlanmıştır. Bu gelişmeler, gücün merkezde toplanmasına destek olmuştur.

Peisistratos yine yönetim gücünü merkezde toplamak amacıyla soylu ailelerle dostça ilişkiler sağlama yönünde bir politika izler.[391] Örneğin Atina *agora*'sından çıkarılan "*arkhonlar* listesi" İ.Ö. 525/4 yılına kadar tiran aileleri ile rakip aileler Kimonidler ve Alkmaeonidler arasında bir uzlaşma sağlandığını gösterir.[392]

Peisistratos'un ardından oğlu görevi sürdürmüş ve tiranlık İ.Ö. 510 yılına kadar bunlarda kalmıştır.[393] Oğulları döneminde de *polis*, önceki yasaları kullanmıştır.[394] Atina kesintilerle yaklaşık 40 yıl süren Peisistratos ailesi döneminde mimari ve sanatsal anlamda hızla gelişim göstermiş, neredeyse tüm önemli kamu yapıları tiranlar döneminde ortaya çıkmıştır.[395]

Atina *polis* yapısının yerleşimdeki yansımaları açıkça izlenir: Dönemin en önemli yapısı Zeus Olympios tapınağı olarak gösterilirken[396] *agora* da büyük değişime uğramış, bu alandaki evler ve su kuyuları kaybolmuş, yerini kamu binaları

---

[391] Lewis, D.M., "The Tyranny of The Peisistratidae", 287-303, *The Cambridge Ancient History*, vol. 4, C 1, John Boardman, N.G.L. Hammond, D.M. Lewis, M. Ostwald (ed.), Cambridge, 1982, s. 288

[392] Lévêque, P., Vidal-Naquet, P., *Cleisthenes The Athenian*, David Ames Curtis (çev. ve ed.), New Jersey, 1996, s. 25

[393] Aristoteles, Peisistratos ile oğullarının tiranlık sürelerinin toplamını en uzun üçüncü tiranlık olarak göstermiştir. Aristot. *Pol.* 1315b30

[394] Thuk.6.54.6

[395] Boardman, John, "Material Culture", 414-430, *The Cambridge Ancient History*, vol. 4, C. 1, John Boardman, N.G.L. Hammond, D.M. Lewis, M. Ostwald (ed.), Cambridge, 1982, s. 415

[396] Lewis, D.M.(1982), s. 295

almaya başlamıştır. İ.Ö. 522-521 yıllarında *agora*'nın en hareketli yerine 12 *Olympos* tanrısı adına sunak yapılmış ve *agora* sınırları belirlenmiştir. *Agora* sınırlarının taşlarla belirlenmesi ile resmi kamusal bir alan oluşturulmuştur.[397] Ayrıca sokaklar taşlarla döşenmiş, su kemerleri, çeşmeler yapılmıştır. Politik süreç ve uygulamalar her yerleşimde aynı olmasa da bu gelişmelerle birlikte Atina *polis*'i için kentsel yaşamın fiziki görüntüsü ortaya çıkmış ve bir *polis* kent planı oluşmaya başlamıştır. Bunlar dışında Attika yol ağları oluşturulmuş, Hipparkhos *asty* ile çeşitli *demos*'lar arasındaki sınırlara Hermes'li mil taşları diktirmiştir.[398]

Bu dönemde *agora* ve *akropolis* Hellas politik iletişim ağının merkezi durumuna gelmiştir. [399] Ancak her ikisinin de kutsal alanlara sahip olmaları politik düzen üzerinde etkili olmamıştır; hiçbir Hellas *polis*'i rahipler ya da diğer din adamları tarafından yönetilmemiştir[400] ya da örneğin Apollon rahipleri gibi ileri gelen din adamlarının politik güçleri yoktur[401]. Tanrılar adına yapılan festivaller de dini değil politik çıkarlara hizmet etmiştir.

İlk kuşak tiranları aristokrasinin karşısında halktan yana olurken ikinci kuşak tiranları aynı içimde yönetim sergilememiştir. Örneğin Periandros ya da Peisistratos oğlu Hippias despotluklarıyla ün salmışlardır. Bunlar, yönetimi zorla ele

---

[397] Morgan, Catherine (1995), s.67

[398] Lewis, D.M.(1982), s. 292

[399] Lévêque, P., Vidal-Naquet, P. (1996), s. 49

[400] Davies, J. K., "Religion and the State", 368-388, *The Cambridge Ancient History*, Vol. IV, C 1, John Boardman, N.G.L. Hammond, D.M. Lewis, M. Ostwald (ed.), Cambridge, 1982, s. 369

[401] Murray, Oswyn, "The Ionian Revolt", 461-490 *The Cambridge Ancient History*, Vol. IV, C 1, John Boardman, N.G.L. Hammond, D.M. Lewis, M. Ostwald (ed.), Cambridge, 1982, s. 476

geçirmelerinin verdiği hoşnutsuzluk ve diktatör tavırları nedeniyle zaman içinde halkın desteğini yitirmeye başlamışlar ve tiranlık İ.Ö.6. yüzyılın sonlarında ortadan kalkmıştır.

Hellas'ta tiranlık rejiminin son bulması ve son tiranın Korinthos'tan kovulmasının ardından tanrılara duyulan minnettin ifadesi olarak İ.Ö. 582 yılında Apollo adına düzenlenen Pythia ve İ.Ö. 573 yılında Argos'ta Zeus adına düzenlenen Nemea Oyunları başlatılmıştır. Farklı *polis* halklarının bir araya geldikleri Olympia, Pythia, Isthmia, Nemea gibi tapım merkezleri düzenli olarak Panhellenik festivaller düzenlenmişler[402] ve bu merkezler Hellas'ta ortak kimlik bilincinin oluşmasında etkili bulunmuştur.[403]

Batı Anadolu kıyılarında tiranlık rejimlerine başkaldırı ise İ.Ö. 6. yüzyılın sonlarında Perslerin Karadeniz'den Ege'ye akan buğday trafiğini ele geçirmesiyle Miletos öncülüğünde başlatılır. Miletos tiranı Aristagoras, Hellas anakarasındaki politik gelişmeleri örnek alarak[404] tiranlığına son verir ve diğer batı Anadolu *polis*'leri onu izler. Batı Anadolu devletlerinin Pers yönetimine ve onların destekledikleri tiranlara karşı ayaklanmaları Antik Ege havzası tarihi için bir dönüm noktasıdır ve bu tarihten sonra Hellen politik kimliği üzerine yapılan propagandaların yoğunlaştığı görülür.

---

[402] Grant, Michael (1989), s. 18

[403] Thomas, Carol G., Conant, G. (1999), s. 125

[404] Murray, Oswyn (1982), s. 474

2. Arkhaik Dönem Yazılı Kaynaklarında bir "Kavram" Olarak *Polis*

2.1 *Homerik Hymnos*'lar

Homerik Hymnos'lar, adına şenlik düzenlenen tanrıyı övüp onurlandırmak için okunan ve bu tanrıyı anlatan şarkılardır.[405] Homeros zamanından Pers savaşları zamanına kadar yayılan uzun bir periyoda tarihlendirilirler.[406]

Homerik Hymnos'larda kullanılan *polis* terimlerinin hem fiziksel hem politik ifadeleri izlenebilir. Örneğin şu cümlelerde *polis* ülke sınırlarını ifade eder: "Miletos, bir sahil *polis*'i"[407], "küstah Phlegyai[408] halkının *polis*'ine geldin ..."[409], "Ey yaşlı kadın, kimsin sen, neden ayrıldın *polis*'inden?"[410], "insanların güzel yerleşilmiş

---

[405] Rayor, Diane, *The Homeric Hymns*, A Translat. with Intro and Notes, London, 2004, intro s. 1.

[406] Tarihlendirilme üzerine ayrıntı için bkz. Evelyn-White, Hugh E., *Hesiod, Homeric Hymns, Epic Cycle, Homerica*, Loeb Classical Library, Cambridge, 1998, intro. s. xxxiv; Foley, Helene P., (1994), s. 142-145.

[407] Hom. Hymn. 3. 180 "Μίλητον..., □ναλον πόλιν"

[408] Thesalia bölgesinde yaşayan bir halk

[409] Hom. Hymn. 3. 278 " □ξες δ' □ς Φλεγύων □νδρ□ν πόλιν □βριστάων, ..."

[410] Hom. Hymn. 2. 113-4 " Τίς πόθεν □σσ□ γρη□ παλαιγενέων □νθρώπων; τίπτε δ□ νόσφι πόληος □πέστιχες, ..."

polis'lerini dolaştığımız sürece senin ününü yayacağız"[411]. Ayrıca *ptoliethron* terimi için de bu anlama rastlanır: "Mis kokulu Eleusis *ptoliethron*'una vardı."[412]

Polis'in devlet anlamı ise şu cümlelerde karşımıza çıkar: "Kos, Meros adamlarının *polis*'i' ...".[413], "Selam sana tanrıça, bu *polis*'i koru ve şarkımı yönet".[414] "Bu insanlar *polis*'i uyum içinde yönetirler"[415], "Sana bunları açık açık gösterip burada saygınlığın büyük gücüne sahip ve halkın liderleri konumunda olan, fikirleri ve doğru yargılarıyla *polis*'in burç duvarlarını savunan o adamların adlarını da sayacağım."[416]

---

[411]Hom. Hymn. 3. 174-5 " □με□ς δ' □μέτερον κλέος ο□σομεν □σσον □π' α□αν □νθρώπων στρεφόμεσθα πόλεις ε□ ναιεταώσας·"

[412]Hom. Hymn. 2. 318 "□κετο δ□ πτολίεθρον □λευσ□νος θυοέσσης,..."

[413]Hom. Hymn. 3. 42 " Κόως τε, πόλις Μερόπων □νθρώπων..."

[414] Hom. Hymn. 13. 3 " Χα□ρε θε□ κα□ τήνδε σάου πόλιν, □ρχε δ' □οιδ□ς."

[415] Hom. Hymn. 30. 11."α□το□ δ' ε□νομί□σι πόλιν ... κοιρανέουσ', ..."

[416] Hom. Hymn. 2. 149-152 "τα□τα δέ τοι σαφέως □ποθήσομαι □δ' □νομήνω /□νέρας ο□σιν □πεστι μέγα κράτος □νθάδε τιμ□ς, /δήμου τε προ□χουσιν, □δ□ κρήδεμνα πόληος/ ε□ρύαται βουλ□σι κα□ □θεί□σι δίκ□σιν."

2.2 Erken Lirik Dizeler

İ.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda yaşanan sosyo-ekonomik ve siyasi çalkantılar Arkhaik şiirlerde konu edilmiştir. Dolayısıyla Arkhaik şiir, *polis* yapısının politik gelişiminin izlenmesi açısından önemlidir.

Kronolojik olarak diğerlerinden önde gelen ozan Arkhilokhos, hız kazanan kolonizasyon sürecinde Kuzey Ege'de Thasos'un kolonizasyonuna bizzat katılmış ve bir *hoplit* olarak yaşadıklarını anlatmıştır. Dizelerinde az rastlanan *polis* kavramının hem fiziksel hem politik ifadesi açıktır. Örneğin "Hırsız gece boyu *polis*'i gezer/etrafı kolaçan eder.[417] derken *polis*'in fiziksel sınırlarını işaret eder[418]; "... ne bir *asty*'lü ziyafetten memnun kalır ne de *polis*"[419] derken ise yönetici/soylu sınıf ile halk arasınadaki ayrıma işaret ettiği görülür. Bu durumda *polis*, bir devletin halkı, siyasi toplum olarak *demos* ifadesini verir.[420]

İ.Ö. 7. yüzyılın ortalarında yazmış olan Tyrtaios'un şiirleri de özellikle dönemin askeri gelişmelerine tanıklık ederken toplum içindeki değişime; bireysel

---

[417] Archil. Fr. 49.7 "φιλ□τα ν[ύκτωρ περ□ πόλιν πωλ<εο>μένωι·" "Hırsız gece boyu *polis*'i gezer/etrafı kolaçan eder.

[418] Aynen böyle bir fiziksel ima Arkhilokhos ile çağdaş olan Semonides'in kalan fragmanlarında izlenmiştir. Semon. Fr. 7.74 "τοιαύτη γυν□ ε□σιν δι' □στ<εο>ς π□σιν □νθρώποις γέλως·" "Herkese gülünç gelen böylesi bir kadın *asty* boyunca ilerler". Ancak görüldüğü gibi burada fiziksel iması olan ve aynı Homeros'taki kullanımıyla karşılaşılan kavram *asty*'dür. Semonides fragmanlarında *polis* kavramına rastlanmamıştır.

[419] Archil. Fr. 13.1-2 "... o□τέ τις □στ□ν ... θαλίης τέρψεται o□δ□ πόλις·"

[420] *Polis* teriminin Arkhilokhos'ta kullanımları üzerine değerlendirmeler için bkz. Reger, G., "Islands with One Polis versus Islands with Several Poleis" 450- 493, *The Polis as an Urban Centre and as a Political Community*, Mogens Herman Hansen (ed.), Copenhagen, 1997, s.468

değerlerden, *polis*'in ortak değerlerine geçişe işaret eder. Tyrtaios'a göre "genç bir adamın ölümlüler arasında kazanabileceği en iyi ödül erdemdir"[421]. Erdem ise bütün halkın ve *polis*'in ortak iyiliği[422] (*ksunon esthlon*) ile ilişki içindedir. Çünkü ancak ön saflarda savaşarak ölen kişi[423] erdemlidir ve bu kişi böylesi bir ölümle ortak iyiye hizmet etmiş olur.[424] Bu ifadelerde, bütün halkın ve *polis*'in ortak iyiliği için kullanılan *demos* ve *polis* terimleri, halk ve yöneticilerden oluşan devlete, halkın devletine işaret eder. Ayrıca bu dizelerde özendirilen *"polis uğruna savaşarak ortak iyiliğe hizmet etme"*, halkın *hoplit* ordusu içinde görev almasıyla sağlanan bir katılıma ve dayanışmaya işaret eder ve bu katılım, ilerleyen dönemde Solon ile sosyo-politik bir atmosfer kazanır.

Tyrtaios'un bir diğer dizesinde konu edilen asker, cesurca savaşırken ölse bile "*asty*'sünü, insanlarını ve babasını onurlandırmış olur"[425]. "Göz yaşları içinde, yaşlısıyla genciyle tüm *polis* onun yasını tutar.[426] Bu asker ölümüyle yöneticilerini, halkını ve ailesini onurlandırırken onun yasını tutan *polis*; siyasi bir toplum, devletin halkı ifadesini verir. Dolayısıyla ozan, yurdu uğruna savaşma ve bu uğurda ölmenin

---

[421] Tyrt. Fr. 12.13-14

[422] Tyrt. Fr.12.15 "ξυν□ν δ' □σθλ□ν το□το πόληΐ τε παντί τε δήμωι, (...)"

[423] Tyrt. Fr. 12.16

[424] İ.Ö. 7. yüzyıl ortalarında yaşamış olan Ephesoslu Kallinos için de askeri *arete* (erdem) bireysel değil topluma mal olmuş bir kahramanlık onuru olarak kabul edilir. Bkz. Kallinos Fr. 1.6-7. Konu üzerine tartışmalar için bkz. Hall, Jonathan M. (2007), s. 41

[425] Tyrt. Fr.12.24 "(...) □στυ τε κα□ λαο□ς κα□ πατέρ' ε□κλεΐσας, (...)"

[426] Tyrt. Fr. 12.27-28 "τ□ν δ' □λοφύρονται μ□ν □μ□ς νέοι □δ□ γέροντες,/ □ργαλέωι δ□ πόθωι π□σα κέκηδε πόλις, (...)

kazanabilecek en büyük erdem olarak görüldüğü bir yurttaşlık bilincinin oluşmaya başladığına da tanıklık etmiş olur.

Sosyal bakımdan oldukça hareketli olan bu dönemde ozanların şiiri eskiden olduğu gibi tanrıları ya da kahramanları övmek için değil, *polis*'leri uğruna politik amaçlarla kullandıkları açıktır. Bu bakımdan Solon ve Theognis'in yazdıkları da öne çıkar.

Atinalı Solon'un dizeleri[427] özellikle Hellen politik fikirlerinin gelişimi açısından önemle irdelenmiştir.[428] Bu dizelerin genelinde *polis'i* ile ilgili düşüncelerini aktaran Solon, kaygılarını anlatırken "*polis*'imizin sonunu getirecek olan şey Zeus'un yazgısı değil"[429](...) "ancak gözünü para hırsı bürümüş *asty*'lüler kendileri *polis*'in sonunu getirmeye niyetliler"[430] der. Adaletin hiçe sayılıp çalıp çırpmanın yayıldığını ise şöyle ifade eder: "bu yara kaçınılmaz bir biçimde tüm *polis*'e yayıldı."[431] Bu ifadelerde *polis*, siyasi toplum olarak bir devletin halkına işaret eder.

---

[427] Özellikle 4 numaralı fragmanın önemi vurgulanmaktadır.

[428] Vlastos, Gregory, *Studies in Greek Philosophy: The Presocratics* vol 1, Priceton Univ. Press, 1995, s.32

[429] Sol. Fr. 4.1 "□μετέρη δ□ πόλις κατ□ μ□ν Δι□ς ο□ποτ' □λε□ται α□σαν (...)" Fr. 4.5 "α□το□ δ□ φθείρειν μεγάλην πόλιν □φραδίησιν □στο□ βούλονται χρήμασι πειθόμενοι, (...)"

[430] Sol.Fr. 4.5 "α□το□ δ□ φθείρειν μεγάλην πόλιν □φραδίησιν □στο□ βούλονται χρήμασι πειθόμενοι, (...)";Diodoros Siculos'un Solon'un dizelerinden yaptığı benzer bir aktarım, Sol. Fr. 9.3 "(...)□νδρ□ν δ' □κ μεγάλων πόλις □λλυται, (...)" bir *polis*'in sonunu güçlü adamların getireceğinden bahsediyor.

[431] Sol. Fr. 4. 17 " (...) το□τ' □δη πάσηι πόλει □ρχεται □λκος □φυκτον,

Solon, İÖ. 6. yüzyılda yaşanan ekonomik krizin sonucunda ortaya çıkan toprak ipoteğinin ve borca bağlı kölelik uygulamasının kaldırılması için çıkardığı yasalar üzerine ise şunları söylemektedir: "Eğer doğru öğütlerde bulunmayan aç gözlü bir insan da tıpkı benim gibi bu işe heveslenseydi, halkı dizginleyemezdi. Nitekim ben, eğer ki o zamanlar muhalifleri memnun edecek işler yapmaya niyetlenseydim, bu *polis* pek çok adamından olurdu. İşte bu yüzden her iki tarafı da korudum."[432] Bu ifadelerde *polis* yine siyasi toplumu, devlet nüfusunu ifade eder, ancak aynı zamanda *polis*'in artık herkesi; aristokratları, yöneticileri ve sıradan halkı da kapsadığının ilan edildiği görülür.

Bir diğer Arkhaik ozan Theognis ise dizelerinde Megara'da yaşanan sosyo-politik değişimleri yansıtır. Ozanın tiran Theagenes'den önce Megara'da yaşanan siyasal değişimlere tanıklık ettiği düşünülür[433] ve tiranlığın gelmek üzere olduğu şu cümlelerinde izlenebilir: "Kurnos, bu *polis* gebe ve korkarım bizim aleyhimizde hareket edecek bir adam doğuracak."[434], " Kurnos, *polis* tümüyle ele geçirilmek

---

[432] Sol. Fr.36.20-25 "κέντρον δ' □λλος □ς □γ□ λαβών, /κακοφραδής τε κα□ φιλοκτήμων □νήρ,/ ο□κ □ν κατέσχε δ□μον· ε□ γ□ρ □θελον / □ το□ς □ναντίοισιν □νδανεν τότε, /α□τις δ' □ το□σιν ο□τεροι φρασαίατο,/ πολλ□ν □ν □νδρ□ν □δ' □χηρώθη πόλις./ τ□ν ο□νεκ' □λκ□ν πάντοθεν ποι<εό>μενος"(...)"

[433] Fox, Robin Lane, "Theognis: An Alternative to Democracy", 35-51, *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organization and Community in Ancient Greece*, Roger Brock,Stephen Hodkinson (ed.), Oxford, 2002, s.41

[434] Theogn. Fr.1.39-40 "Κύρνε, κύει πόλις □δε, δέδοικα δ□ μ□ τέκηι □νδρα/ ε□θυντ□ρα κακ□ς □βριος □μετέρης."

üzere"[435], "Soylu adamlar kaçtı, *polis*'i yönetmek soysuzlara kaldı"[436], "Soylular kaçarken/sürgün olurken aşağı tabaka *polis*'i yönetiyor."[437] Bu cümlelerde *polis*, birebir "devlet"i karşılar.

Ayrıca bu ifadelerde Theognis'in güçlenip yönetimde söz sahibi olmaya başlayan halk için söylediği sözler dikkat çeker ve şu ifadeleri de ozanın aristokrat sınıfı temsil ettiğini gösterir. "Kurnos, bu *polis*, bildiğimiz *polis*, ama artık başka insanlar var. Önceleri adalet, yasa nedir bilmeyen, eski keçi derisi giyinip geyikler gibi *polis* dışında oturan insanlar, şimdi makbul oldular. Önceleri soylu olanlarsa şimdi değersiz oldular."[438]

Polis'in sosyal yapısına ilişkin bu cümlelerde merkezdeki ve kırsaldakilerin ayrıştırılarak sunulması ve sonradan zenginleşenlerin merkezin nezih yaşamını bozduğundan dem vurulması *polis*'in değişmeye başlayan sosyal yapısına işaret eder. Ayrıca Theognis'in genel olarak halkı varsıl sınıf ile yoksul ya da eskiden yoksul olan sınıf olarak ayrıştırması ve bunları *agathoi*[439], *esthloi*[440] ve *kakoi*[441], *deiloi*[442]

---

[435] Theogn. Fr.1.236 "(...) □λλ' □ς πάγχυ πόλει, Κύρνε, □λωσομένηι." Ancak, Kurnos, *polis* tümüyle ele geçirilmek üzere"

[436] Theogn. Fr. 1.893 "o□ δ' □γαθο□ φεύγουσι, πόλιν δ□ κακο□ διέπουσιν." Soylu adamlar kaçtı, *polis*'i yönetmek soysuzlara kaldı"

[437] Theogn. Fr.1.893 "o□ δ' □γαθο□ φεύγουσι, πόλιν δ□ κακο□ διέπουσιν." "Soylular kaçarken/sürgün olurken aşağı tabaka *polis*'i yönetiyor."

[438] Theogn. Fr.1. 53-58 "Κύρνε, πόλις μ□ν □θ' □δε πόλις, λαο□ δ□ δ□ □λλοι,/o□ πρόσθ' o□τε δίκας □ιδεσαν o□τε νόμους, /□λλ' □μφ□ πλευρα□σι δορ□ς α□γ□ν κατέτριβον,/ □ξω δ' □στ' □λαφοι τ□σδ' □νέμοντο πόλεος./ κα□ ν□ν ε□σ' □γαθοί, Πολυπαΐδη· o□ δ□ πρ□ν □σθλοί / ν□ν δειλοί."

[439] □γαθός, ή, όν, iyi, soylu. Çelgin, G. (2011), s.12

sıfatlarıyla sunması toplumun sınıflara ayrılmasının göstergesi olarak değerlendirilmiştir.[443] *Polis*'in değişen yapısı ve her sınıfı kapsaması söz konusudur. Theognis'in aristokratlar karşısında her bakımdan şiddetle güçlenen halka *kakoi* olarak yüklenmesinin nedeni aristokratların önem kaybetmelerine karşı duyulan bir tepki olarak değerlendirilir.[444] Ayrıca *kakoi* sıfatının, bu sınıfı sadece ekonomik değil, ahlak, akıl ve soy bakımından da nitelediği düşünülür.[445] Dolayısıyla bunların, şehirli olmayan kaba saba köylüler olarak kabul edildiği görülür.

Politik vurguların yanı sıra Theognis'in dizeleri *polis*'in fiziksel yapılanmasına da işaret eder. Bu konuyu şu cümleler örneklendirir: "ülkenin sınırları *agora*'dan tamamen görülür"[446], "Yüksek duvarları aşmama rağmen *polis*'i yağmalamadım"[447]. Bu ifadelerde *polis* ile merkezden bahsederken *ge*' den de bahsetmesi *polis*'i bütün olarak algıladığını, devletin sınırlarının kırsalı da kapsadığını gösterir.

Mytileneli Alkaios'un dizeleri de politik yakınmalarla doludur. Onun yakınmalarının odağında ise İ.Ö.640-568 yılları arasında burada yaşamış, on yıl kadar tiranlık yaptıktan sonra görevi bırakmış olan Pittakos bulunur. Alkaios

---

[440] □σθλός, ή, όν, iyi, asili soylu. Çelgin, G. (2011), s.277

[441] κακός, ή, όν, kötü,çirkin, fena, kusurlu. Çelgin, G. (2011), s.343

[442] δειλός, ή, όν, kötü, kaba, bayağı, aşağılık. Çelgin, G. (2011), s.142

[443] West, M.L., *Greek Lyric Poetry*, Oxford, 1999, s. intro xxii

[444] Pomeroy, S., Burstein, S. M., Donlan, W., Roberts, J.Tolbert (1999), s.121

[445] Donlan, Walter (1997), s.45

[446] Theogn. Fr.1.826 "γ□ς δ' ο□ρος φαίνεται □ξ □γορ□ς, (...)

[447] Theogn. Fr.1.951 "τειχέων δ' □ψηλ□ν □πιβ□ς πόλιν ο□κ □λάπαξα·"

Pittakos'tan "*polis*'imizi sömüren adam"[448] diye bahseder ve "soysuz Pittakos'u bahtsız *polis*'imize tiran yaptılar"[449] der. Bu aktarımlarda *polis*'in devleti, devletin ise halkı, *demos*'u kapsadığı ettiği görülür. *Demos* terimi üzerine yapılan değerlendirmeler de Alkaios'un *demos*'u Mytilene *polis*'inin tüm halkını ifade etmek için kullandığını göstermiştir.[450] Örneğin "*demos*'u çöküşe sürükleyen adam"[451] ve "*polis*'imizi sömüren adam" olarak Pittakos'u eleştirdiği ifadelerinde *demos*'u *polis*'in temeli olarak gördüğü ortadadır. Üstelik *polis* için halk ögesinin vurgularına da rastlanır. Örneğin Alkaios "adamlar, *polis*'in kuleleri/hisarlarıdır" [452] derken *polis*'i ayakta tutan halktır ifadesini vermektedir.[453]

---

[448] Alk. Fr.129.23 "(...)δάπτει τ□ν πόλιν (..)"

[449] Alk. Fr. 348.1 "τ□ν κακοπατρίδαν/Φίττακον πόλιος τ□ς □χόλω κα□ βαρυδαίμονος/ □στάσαντο τύραννον, (...)

[450] Donlan, Walter, *The Aristocratic Ideal and Selected Papers*, Chicago, 1998, s. 60; *Demos* kavramının Arkhaik dizelerdeki kullanımı da oldukça irdelenen bir konu olmuştur. Örn. bkz. Foxhall, Lin (1997), s.122,142; Wallace, R. (1998), s.21

[451] Alk. Fr. 70.12 "(...)δ□μον μ□ν ε□ς □υάταν □γων (...)"

[452]Alk. Fr. 112.10 "□νδρες γ□ρ πόλι]ος πύργος "

[453] Crielaard, bu metafora ilk kez Alkaios'un dizelerinde rastlanmadığını, daha Homeros'un dizelerinde Troyalı ve Akhalı adamların *purgos*'la paralel kullanıldığını anlatır. Ayrıntı için bkz. Crielaard, J. P., "Cities" 349-372, *A Companion to Archaic Greece*, Raaflaub, K., Wees, H. V. (ed.), 2009, s.356

2.3 Arkhaik Epigrafik Kayıtlar

İ.Ö 7. ve 6. yüzyıllara ait Lirik dizelerindeki ifadeler, aynı dönem için epigrafik verilerle de desteklenebilir. Örneğin İ.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısına ait olan ve içerdiği yasalar bakımından söz konusu ettiğimiz Dreros dekreti[454] bu yönde değerlendirilmektedir.[455] Burada konu edilen *polis* teriminin *demos*'a işaret eden politik bir vurgu barındırdığı ileri sürülürken, bunun gibi İ.Ö. 6. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen bir Lokris yasasında[456] geçen *polis* kavramının da *demos*'u ifade ettiği düşünülür.[457]

Bunlardan başka İ.Ö. 6. yüzyıla ait Kyzikos dekretinde[458] *polis*, bir grup insana ayrıcalık sunmaktadır ve bu durum *demos*'un yemini ile onaylanmaktadır. Burada *demos* teriminin *polis*'in bir organı olan halk meclisine işaret ettiği düşünülür. Yine İ.Ö. 6. yüzyılda Sybarislilerle Serdaialılar arasında yapılan bir anlaşma metni[459], yapılan anlaşmanın Poseidonia *polis*'inin himayesi altında

---

[454] SGHI I no.2

[455] Sakellariou, M.B. (1989), s.198

[456] SGDI I. no. 13. 10-11

[457] Konu üzerine değerlendirmeler için bkz. Sakellariou, M.B. (1989), s. 199

[458] SIG no. 4

[459] SGHI I 10, 5-8

gerçekleştirildiğini gösterir.[460] Dolayısıyla Poseidonia *polis*'inin devlet otoritesi vurgulanmaktadır.

Arkhaik epigrafik kayıtlarda geçen *polis ethnikon*'ları da benzer bir sonuca işaret eder.[461] Örneğin İ.Ö. 6. yüzyıla ait bir Olympia adak yazıtında geçen "o□ Θηβα□οι τον hυετίον"[462] kayıtlarının olasılıkla Thebai'ın Hyettialılar üzerindeki galibiyetine ve her iki toplumun da *polis* statülerine işaret ettiği düşünülmüştür.[463] Olympia'da bulunan yine İ.Ö. 6. yüzyıla ait benzer bir yazıtta geçen "□ρχομένιοι" ve "Ταναγρα□οι"[464] *ethnikon*'ları da kayıtlara geçmiştir. Bunun gibi Ptoion'da bulunan Apollon kutsal alanının erken adak yazıtlarının da □κραιφιεύς[465] gibi pek çok farklı *ethnikon* adını barındırdığı belirtilmektedir.

---

[460] Sakellariou, M.B. (1989), s. 161

[461] Çalışmalar, bir yer adından (*toponym*'den) türemiş olan *ethnikon*'un bir toplumun *polis* statüsü için en önemli belirteçler arasında olduğunu göstermektedir. Ayrıntı için bkz. Hansen, Mogens Herman (1995), s.32.

[462] *SEG* 24 300

[463] Hansen, Mogens Herman (1995), s.32

[464] LSAG 95 nos. 11 ve 12

[465] LSAG 95 nos 13 ve 15; 60 no 13

2.4 Geç Arkhaik Dönem Dizeleri

Geç Lirik dizeler, Panhellenik oyunlarda yarışarak kendini gösterme fırsatı bulan aristokratlar üzerine yoğunluk kazanmaktadır. Bu oyunlarda galip gelmenin sağladığı politik prestij öyle önemlidir ki örneğin, Peisistratos tarafından Atina'dan gönderilen Kylon'un, İ.Ö. 536 ve İ.Ö. 532 yıllarında ardı ardı sıra Olympia yarışlarında galip gelince Atina'ya geri çağırıldığı anlatılır.[466] Bu yarışlarda galip gelmenin önemi, zaferle dönenlerin anısını yaşatmak için yazılan ısmarlama şiirler, *epinikion*'lar[467] ile pekişir. *Epinikion*'lar ozanların kendi politik görüşlerinin ya da duygularının ifadesi olarak görülmese de[468] konumuz açısından önemlidir. Öyle ki burada asıl övülenin yarışın galibi değil, galip gelenin *polis*'i olduğu düşünülmüş[469] ve *polis*'i tümüyle metheden ısmarlama bu yapıtlar için ücret ödemenin bir onur olarak kabul edildiğine değinilmiştir.[470]

---

[466] Murray, Oswyn (1993), s.204

[467] □πινίκιον, τό, zafer şarkısı, Çelgin, G. (2011), s.262

[468]Robbins, Emmet, "Public Poetry", 221-278, *A Companion to Greek Lyric Poets*, Gerber, D. (ed.), Brill, N.Y., 1997, s.252

[469] Pindaros'un yazdıkları üzerinden bu yaklaşımda bulunuluyor. Bkz. Hornblower, Simon, *The Greek World 479-323*, London, N.Y., 2007, s.133

[470] Kurk, Leslie, "The Cultural Imact of (on) Democracy: Decentering Tragedy", 155-169, *Democracy 2500? Questions and Challenges*,. Ian Morris, Kurt A. Raaflaub (ed.), Archaeolojical Institute of America, Colloquia and Conference Papers, No.2, 1997. s.163

Epinikion'ların girişinde galip gelen kişinin ve babasının adı, hangi *polis*'ten olduğu ve hangi branşta yarıştığına yer verilir.[471] Ancak bu dizeler, onurlandırmak için yazıldıklarından sıklıkla tanrısal öğeleri de içerirler ve yerleşimin fiziksel ifadelerini taşıdıkları da görülür. Örneğin, "Mağrur Kykloplar gelin, nam salmış bu *polis* için en güzel surları inşa edin"[472]. Akhalıların yüksek tepelerdeki *polis*'ler"[473].

Diğer taraftan, "*polis*, adamı eğitir"[474] ifadesinden yola çıkılarak terimin sosyo-politik ifadesinin vurgulandığı da söylenebilir ki bu cümlede insanı eğiten şey olarak gösterilen *polis*'in, yerleşim içindeki günlük hayata, yani yapılan gösterilere, yarışmalara ya da belki de *agora*'da yapılan tartışmalara vurgu yaptığı düşünülmektedir.[475] *Polis* yaşamı kendi içinde kültürel ögeler taşır ve şehir yaşamı insanı sosyalleştirir.

Arkhaik şiirler çoğunlukla aristokratların düzenlendiği yemekli toplantılar olan *symposion*'larda[476] söylenilmek üzere yazıldığından çoğu aristokratik bakış açısı

---

[471] Miller, A.M., *Greek Lyric, Anthology in Translation*, Cambridge, 1996, s. 125; Örneğin; Pindaros Olympian Ode 5 Line 3-4 "Ψαύμιός .../ □ς τ□ν σ□ν πόλιν α□ξων, Καμάρινα, (...)" "Psaumis, senin *polis*'ini yücelten adam" dedikten sonra polis'in adını " Kamarin" olarak veriyor ve bu polis'i övmeye başlıyor. Bundan sonra babasının adını 5.8'de "κα□ □ν πατέρ' □κ□ρων'" Akron olarak veriyor. 20. dizede "□λυμπιόνικε," Olympiyat fatihi" diye sesleniyor.; Benzer bir örnek için bkz. Bakchyl. ode 2. 10-20

[472] Bakchyl. *ode* 11.77-78"Τε□ χος δ□ Κύκλωπες κάμον/ □λθόντες □περφίαλοι κλειν□ π[όλ]ει/ κάλλιστον, (...)"

[473] Pind. Nem. 10.47 "(...) □χαι□ν □ψίβατοι πόλιες (...)"

[474] Simon. Fr. 15 "πόλις □νδρα διδάσκει"

[475] Pomeroy, S., Burstein, S. M., Donlan, W., Roberts, J.Tolbert (2004), s.191

[476] συμπόσιον, τό, şölen, ziyafet. Çelgin, G. (2011), s.627

içerse de ilerleyen dönemde yazılmış geç Arkhaik dönem şiirinde aristokratların atletizm yarışmaları ile onur ve güç gösterisine girmelerinin hicvedildiği, spor ve siyaset arasındaki bu bağlantının eleştirildiği de olmuştur. Örneğin Kolophonlu Ksenophanes (İ.Ö. c.570-475), "bu oyunlarda galip gelen yarışmacının *polis*'i daha fazla dirlik düzen (*eunomia*) içinde olmuyor[477] ya da bunlar *polis*'in ambarlarına zenginlik katmıyor[478]" diyerek düşüncelerini dile getirmiştir.[479]

[477] Ksenoph. Fr. 2.19 " (...)μ□λλον □ν ε□νομίηι πόλις ε□η·"

[478] Ksenoph. Fr. 2.22 "ο□ γ□ρ πιαίνει τα□τα μυχο□ς πόλεως."

[479]Yorumlar için bkz. Gerber, D. E., "Elegy", 89-132, *A Companion to the Greek Lyrics*, Gerber, D. E. (ed.), Brill, Leiden, N.Y., Köln, 1997 s.131

2.5 Presokratik Felsefe

İ.Ö. 6. yüzyıl felsefesinde doğa, tanısal olandan bağımsız olarak mantık çerçevesinde açıklanmaya başlanmış, doğa ve toplumun aynı yasalar ile devindiği savunulmuştur.[480] Bu süreçte *polis*'in sosyal ve politik açıdan bir devlet modeli olarak sorgulanmaya başlandığı[481] ve yeni düşünce tekniklerinin gelişmesinin *polis* yapısı içerisinde sosyal ve politik değişimlere öncülük ettiği ileri sürülür.[482] Bu bağlamda felsefi düşünceler ile dönem politikaları arasındaki ilişkiler sıklıkla konu edilmiştir. Ancak doğa filozoflarının felsefeleri *kosmos* ideali üzerine sürdürüldüğünden toplumsal yasalar ve evrensel yasa bu çerçevede sorgulanmış[483] ve *polis* terimi nadiren kullanılmıştır.[484]

---

[480] Wolin, Sheldon S., *Politics and Vision: Continuity and Innovation in Western Political Thought,* Princeton, Oxford, 2006, s.28.

[481]Finley, M. I., (1981), s.138.

[482]Nightingale, A., "The Philosophers in Archaic Greek Culture", 169-198, *The Cambridge Companion to Archaic Greece,* H.A. Shapiro (ed.), Cambridge, 2007, s. 170

[483] Doğa felsefecilerinin kullandıkları *kosmos* teriminin politik ifadelerine başka yerlerde de sıklıkla rastlanır. Örneğin Dor *polis*'lerinde *kosmos*'un "*devlet*" ve "*hükümet*" anlamında kullanıldığı belirtilir. Raaflaub, K. (2000), s.50; Ayrıca Sol. Fr. 1.11'de ya da Theogn. Fr. 677'de *kosmos* "düzen" anlamında kullanılmıştır. Vlastos, Gregory (1995), s.57; İ.Ö. 5. yüzyılda Alkibiades Atina *polis*'inin yönetim biçimini *demokratia*'dan *oligarkhia*'ya çevirmek için girişimlerde bulunurken düzen için *kosmos*'u kullanmıştır. Thuk.8.48.4.6 "(...) κόσμου τ□ν πόλιν μεταστήσας (...)"

Presokratiklere ait kayıtlarda nadiren karşılaşılan *polis* terimlerinin politik ifadeler barındırdığı görülür. Örneğin ilk doğa filozoflarından Thales'in (İÖ.624-546) Herodotos'ta[485] da izlenen İyonya hakkındaki politik düşüncesi şöyle anlatılır: "O, İonia'nın orta yerlerine düşen Teos'ta bir tek yürütme kurulu (*bouleutērion*) kurulmasını, diğer *polis*'lerin buradan daha önemsiz görülmemesini ve bu *polis*'lerin gene özgür halklar olarak kendi kendilerini yönetmelerini buyurdu." [486] Yine Thales üzerine bir diğer aktarma Diogenes Laertios'un yazdıklarında karşımıza çıkmaktadır. "Thales politika konusunda da eşsiz bir yol gösterici olmalıdır. Kroisos ittifak yapmak için Miletoslulara adam göndermiş, ama o buna engel olmuştur: böylece Kyros egemen olduğunda *polis*'ini kurtarmıştır[487]."[488] Thales üzerine aktarılan bu fragmanlarda kullanılan *polis* terimleri, devlet ifadesini verir.

Ephesoslu Herakleitos[489] da *polis*'i aynı anlamda kullanmış, örneğin arkadaşı Hermodoros'u sürgüne yolladıkları için Ephesos'lulara şöyle demiştir: "Bütün

---

[484] Fragmanlarla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Cohen, S. M., Curd, P., Reeve, C. D. C., *Readings In Ancient Greek Philosophy: From Thales To Aristotle,* Indianapolis, 2011, s.7;. McKirahan, R. D., *Philosophy Before Socrates, "An İntroduction with texts and Commentary*, Indianapolis, 2011, s. xviii vd.

[485] Hdt. 1.170

[486] Thal. Fr.4.4 "□ς □κέλευε □ν βουλευτήριον □ωνας □κτ□σθαι, τ□ δ□ ε□ναι □ν Τέωι (Τέων γ□ρ μέσον ε□ναι □ωνίης), τ□ς δ□ □λλας πόλιας **ο□κεομένας** μηδ□ν □σσον νομίζεσθαι κατάπερ ε□ δ□μοι ε□εν."

[487] Diog. Laert.1.25.8""□περ Κύρου κρατήσαντος □σωσε τ□ν πόλιν."

[488] Bkz. Diogenes Laertios "*Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*", Candan Şentuna (çev.), İstanbul, 2002, s. 398

[489] Hekataios, yurdunun sosyo-politik durumundan memnun olmadığı için politikanın dışında durmuştur. Robinson, T.M., *Heraclitus: Fagments*, Toronto, 1991, s.3

yetişkin Ephesoslular kendilerini asıp polis'i çocuklara bıraksalar iyi olur; çünkü onlar 'Hiç kimse bizden değerli olmamalı; böyle biri varsa gitsin, başka yerde, başkalarının arasında yaşasın!' diyerek Hermodors'u[490] sürgüne yolladılar."[491] Burada kullandığı *polis* terimi devlet yönetimine karşılık gelir.

Milet okulunun Pers istilası nedeniyle sona ermesinin ardından İyonyadaki felsefe akımı varlığını Güney İtalya ve Sicilya'da sürdürmeye başlar. Pythagoras Samos'tan despot Polykrates'in baskısı yüzünden kaçıp (İ.Ö. 580-500), Güney İtalya'da Kroton'a yerleşir. *Polis*'i içeren bir ifadesi şöyle anlatılır: "Son derece yararlı olan sizler, eğer *polis*'lerinizi bırakacak olursanız, *polis*'lerde düzen kalmayacak ve Med tehlikesi artacak"[492] Ayrıca Pythagorasçıların *polis*'in düzeni ve yasalarına verdikleri önem de izlenir: "Pytagorasçı Ksenophilon, "İnsan, oğlunu en iyi nasıl eğitebilir?" sorusuna, "Onu iyi yönetilen bir *polis*'e üye yaparak " diye karşılık verir."[493]

Doğa düşünürleri *kozmos*'tan, başka bir deyişle doğadan (*physis*) hareket ederek hem *polis*'i hem de onun içinde yer alan birey insanı anlamaya çalışmıştır. Buradan kaynakla zaman içinde, bireyin iyi bir hayatı ve mutluluğu ancak toplum ve

---

[490] Burada konu edilen Hermodoros'un sürgün edilmesi olayının Ephesos halen Perslere vergi öderken, Dareios zamanında gerçekleştiği düşünülmüştür. Yasa koyucu olarak geçen Hermodoros'un Perslerin desteklediği bir partinin lideri olduğu ve onu sürgün ederek Ephesosluların Pers egemenliğine ilk başkaldırıyı yaptıkları savunulmuştur. Burnet, J., *Early Greek Philosophy*, London, 2003, s.131

[491] Diog. Laert. 9.2

[492] Diog. Laert. 8.49

[493] Diog. Laert..8.16 " πόλεως ε□νομουμένης γενηθείη"

polis içinde elde edebileceği şeklindeki düşünme sistemi gelişmiş; birey, toplum ve *polis* arasındaki sıkı bağlarlar, ileride irdeleneceği üzere Platon ve Aristoteles felsefelerinde kendini iyice göstermiştir.

III. Klasik Dönemde *Polis*

1. Kleisthenes Dönemi

Polis'in yapılanması ve fiziki görünümü açısından yeni bir dönem Kleisthenes ile başlar. Bu dönem gelişmeleriyle birlikte daha sonra Klasik Dönem olarak anılacak olan dönemin politik ve toplumsal temelleri atılır. Öyle ki bu süreçte *polis*, yapısal olarak şekil değiştirmiş ve bunun fiziksel yansımaları da Atina *polis*'inin kimliğinde *polis*'in bir şehir planı olarak fiziksel formunu belirlemiştir.

Peisistratos'un ardından yaşanan çekişmeler[494] sonucunda *demos*'un müdahalesiyle İ.Ö. 508/7 yılında Kleisthenes yönetim için görevlendirilmiştir. Kleisthenes, politik reformları ile halkı coğrafi temellere göre örgütler ki bu yeni örgütleniş Attika'nın ikinci *synoikismos*'u olarak da değerlendirilir.[495] Örgütlenmenin ilk adımını dört geleneksel Atina *phyle*'sini, kabile sistemini değiştirerek yapar. Dört Atina *phyle*'sinin adları İon oğullarından gelirken[496] Kleisthenes, bunların yerine oluşturduğu on yeni *phyle*'ye yerel kahramanlardan

---

[494] Ostwald, Martin "The Reform of he Athenian State by Cleisthenes", 303-347, *The Cambridge Ancient History*, Vol. IV, C 1, John Boardman, N.G.L. Hammond, D.M. Lewis, M. Ostwald (ed.), Cambridge, 1982, s. 303; Starr, Chester G., *The Birth of Athenian Democracy*, N.Y, Oxford, 1990, s.11; Freeman, Charles (2003), s. 158

[495] Ostwald, Martin (1982), s. 325

[496] Attika'nın dört *phyle*'si: Geleontes, Argadeis, Aigicoreis ve Hopletes olarak adlandırılmakta ve bu kabileler adlarını İon oğullarından almaktaydı. Ancak antik dönemde bile bu kabile adlarının farklı yaşam tarzlarının göstergesi olduğu düşünülmüştür: Toprak sahipleri, zanaatkarlar, hayvan güdücüler, askerler. Burckhardt, Jacob, *The Greeks and Greek Civilization*, London, 1998, s. 38-9.

esinlenerek isimler koyar.[497] İkinci olarak Attika bu dönemde kıyı, dağ ve ova olmak üzere üç bölgeye ayrılmış ve daha sonra kabileler *trittys* adı verilen üç parçaya bölünerek toplam 30 *trittys* elde edilmiş ve bu parçalar kura ile her bir bölgeye 10 *trittys* gelecek şekilde paylaştırılmıştır. Böylece 10 kabilenin de her üç bölgede birer parçası olması sağlanıyordu.

Bu sayede bütün Attika birbirinden ayrı sosyal sınıfların içinde temsil edildiği on *phyle*'ye ayrılmıştır. Bunlar içinde ise *demos* adını taşıyan yönetim birlikleri bulunuyordu ve Attika toprakları 100'den fazla *demos*'a bölünmüş oluyordu. *Demos*'lar artık doğal halk topluluğu ve gücü değil, kurumlaştırılmış yerel yönetim birimleriydi ve Atina siyasal toplumunun temellerini oluşturuyorlardı. *Demos*'larda oluşturulan yerel yönetimler içinde yaşayan yurttaşlar birbirine eşitti[498] ve her *demos*'un meclisi ve bunlara başkanlık eden *demarkhos*'u bulunmaktaydı.[499] Bunlar kendi yurttaşlarının kayıtlarını tutarlardı, bu kayıtlar daha sonra *boule* tarafından tekrar incelenirdi. Siyasal düzen içinde yapılandırılıp kurumlaşması sonucunda politik görevleriyle tanımlı hale gelen *demos*'lar artık yapay halk grupları haline gelmişti. Kleisthenes'in bu yeni örgütlemesi ile *demos*'lar yeni adlar da almıştı.[500] Ayrıca bu dönemde Atinalıların yurttaşlık belirtisi olarak eskiden olduğu gibi

[497]Bu yeni isimler için bkz. Schiller, Alex K., *Political Territoriality of the Classical Athenians*, 508-338 BC, 1. cilt, Wisconsin, 1996, s.200.

[498] Wallace, R. (2007), s.77

[499] Bu noktada yazıtlardan gelen bilgiler, sadece merkezde yani Atina'da *boule* ve *ekklesia* bulunduğunu, yerel yönetimler olan *demos*'ların *boule*'lerinin bulunmadığını göstermektedir. Örnek olarak bkz. Aexone *demos*'una ait bir dekret: IG II² 1202. Rhodes, P.J., "Epigraphical Evidence: Laws and Decrees" 91-112, *Sources for the Ancient Greek City-State*, ed. Hansen, Copenhagen 1995, s.94

[500] Ostwald, Martin (1982), s. 310

babalarının isimlerini kullanmaları yerine, bulundukları *demos*'un adını soyadı olarak kullanmaları yasalaştırılmıştı.

Kleisthenes'in bu örgütlemesinin bir sonucu; bölgeler arasında işbirliği, siyasal ve sosyal eşitlik sağlanmasıdır. Bu yolla coğrafi örgütlenmelerin, kült gruplaşmalarının, zenginlerin yerel hakimiyetlerinin önüne geçilmiştir.[501] Köleler ve *metoikos*[502]'lar dışında her yurttaş doğrudan yönetime katıldığından ve gerçek egemen olduklarından, bu gelişmeler, *demokratia* yapısının kurulması yönünde değerlendirilir.[503] Yapılan tüm reformlar yurttaşlık kavramını geliştirmiştir.[504]

Kleisthenes döneminde ordunun 10 *phyle* temeline göre düzenlenmesiyle her birinde görev alacak bir *taksiarkhos*[505], *hipparkhos*[506] ve en önemlisi bir *strategos*[507] seçmiştir. *Strategos*'lar *arkhon*'lardan farklı olarak istedikleri kadar görevde kalabilmişler, zaman içinde 10 kişilik bu *strategos* kurulu Atina'nın en prestijli yönetim organı haline gelmiştir.[508] Yine 10 *phyle* temeline bağlı olarak, Solon'un

---

[501] Starr, Chester G. (1990), s.14

[502] μέτοικος, □, □, bir kente dışarıdan gelen, yabancı. Çelgin, G. (2011), s.430

[503] Ancak İ.Ö. 5. yüzyılda *demokratia* ya da *oligarkhia* gibi politik ideolojilerin modelleri belirlenene dek Hellenlerin farklı yasal düzenleri anlatmak için kullandıkları kavramlar yoktu. Bkz. Wallace, R. (2007), s.54

[504] Murray, Oswyn (1993), s.279

[505] ταξίαρχος, □, bölük komutanı, bölük kumandanı, Çelgin, G. (2011), s.648

[506] □ππαρχος, □, süvari birliği kumandanı, Çelgin, G. (2011), s.330

[507] στρατηγός, □, komutan, kumandan (başkomutan), Çelgin, G. (2011), s. 610

[508] Pomeroy, S., Burstein, S. M., Donlan, W., Roberts, J.Tolbert (1999), s.178

kurduğu 400'ler meclisi (*boule*) genişletilip, her *tritty*'den 50 kişinin kura ile seçilmesiyle 500 kişiden oluşmaya başlamıştır.[509]

Gelişen politik yapının yerleşimdeki yansımaları da görülür: O tarihe kadar 400'lerin toplantısı açık havada yapılıyorken Kleisthenes İÖ. c. 500 yılında *agora* içinde bir alana toplantı salonu yaptırmıştır. Bunun hemen yakınına da Demeter'e adanmış olduğu düşünülen bir tapınak dikilmiştir.[510] Kleisthenes'in ilk *bouleuterion* olarak kabul edilen bu toplantı salonu, din ve kamu işlerinin birbirinden ayrılmasının ilk göstergesi olarak değerlendirilir.[511] Kleisthenes döneminde *agora* dışında da bir toplantı alanı daha belirmiştir; *Pnyx*. Politik gücün yurttaşlara verilmesinin ardından Pnyx tepesinde *ekklesia*'nın toplantıları yapılmaya başlanmıştır.[512]

Kleisthenes reformları aristokratların nüfuzunu tamamen yok ederken doğuş ya da servet farkı olmaksızın bütün yurttaşların temsili yoldan yönetime katılmasını sağlayacak bir yönetim sistemi kurulmasını öngörür. Dönemin gelişmeleri sonucunda arkhon'luk kurumu da sarsılmaya başlamıştır. İ.Ö. 492/1 yılında *strategos* seçilen

---

[509] Bu 500'ler meclisinin üyelerinin ilk kez İÖ. 501/0 Hermokreon'un *arkhon*'luk dönemi ile birlikte göreve bir yemin ile başladıkları anlatılır. Bu yemin, devam eden 200 yıl boyunca kullanılmıştır. Starr, Chester G. (1990), s.16

[510] Lévêque, P., Vidal-Naquet, P. (1996), s. 12

[511] Lévêque, P., Vidal-Naquet, P. (1996), s. 13

[512] Burası aynı zamanda *isēgoria, isonomia* ve *isopoliteia*'nın doğuşunun izlendiği alan olarak kabul edilir. Lévêque, P., Vidal-Naquet, P. (1996), s. 109 (□σηγορία, □, konuşma özgürlüğü, eşit söz hakkı, hak eşitliği. Çelgin, G. (2011), s.332; □σονομία, □, yasalar önünde eşitlik, siyasal haklarda eşitlik. Çelgin, G. (2011), s. 333; □σοπολιτεία, □, Diogenes Laertios 1.67.3 'te geçen bu kavram, eşit yurttaşlık hakkı olarak Türkçeye çevrilmiştir. Bkz. Diogenes Laertios "Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri", Candan Şentuna (çev.) İstanbul, 2002, s.398

Miltiades'in Marathon galibiyetinin ardından İ.Ö. 487/6 yıllarında *arkhon'l*uk kurumu değer kaybederken Kleisthenes'in oluşturduğu *strategos* kurulu en prestijli yönetim organı haline gelmiştir. Bu olaydan sonra görevini tamamlayan *arkhon*'lardan oluşan Areopagos meclisinin prestij kaybettiği düşünülür.[513]

Kleisthenes, düzenin devamlılığı ve tiranlığın Atina'ya geri gelmemesi için *ostrakismos* yasasını çıkarmıştır. Halk meclisi yılda bir kez uyguladığı bu yasa ile tiranlığa eğilimi olduğu düşünülen kişileri sürgün ediyordu. Bu kişi 10 yıllığına sürgün ediliyor, ancak yurttaşlık hakları elinden alınmıyordu. Klesithenes'in oluşturduğu bu yönetim yapısı, değiştirilmeden yaklaşık 300 yıl yürürlükte kalmıştır.[514]

Bu yıllar aynı zamanda Atina'da *ostrakismos* yasasının ilk kez uygulandığı yıllardır[515] ve İ.Ö. 488-482 yılları arasında yapılan *ostrakismos* uygulamalarına ait *ostrakon*'lar üzerinde 30 farklı kişinin isimlerine rastlanmıştır. Bu, o dönemde politik görüşlerin farklılığının sergilenmesi bakımından özgür bir ortam olduğunu gösterirken Kleisthenes'in oluşturduğu köklü yönetim modeli içinde konulmuş olan yasaların, zamanı geldiğinde etkin biçimde kullanıldığını da göstermektedir.

---

[513] Starr, Chester G. (1990), s. 18

[514] Ostwald, Martin, "The Reform of he Athenian State by Cleisthenes", 303-347, *The Cambridge Ancient History*, vol. 4, C 1, John Boardman, N.G.L. Hammond, D.M. Lewis, M. Ostwald (ed.), 1982, Cambridge s. 309

[515] Ostwald, Martin (1982), s. 327; İlk olarak İ.Ö. 487'de tiran Peisistratos'un bir akrabasına karşı kullanılan bu yasa, zamanla politikacıların halkı kışkırtarak siyasal karşıtlarını sürgüne yollayabilmek için kullandıkları bir araç haline gelmiştir. Örneğin İ.Ö. 472'de Kimon, Themistokles'i *ostrakismos*'a çarptırmış, ancak kendisi de on bir yıl sonra Ephialtes'in yandaşları tarafından aynı şekilde sürgün edilmiştir.

Bu arada İ.Ö. 481 yılında Sparta'da toplanan 30'dan fazla *polis*, Atina'nın da onayıyla Perslere karşı Sparta'yı karada ve denizde başkomutan olarak kabul etmişlerdi.[516] Ancak Persler Hellas'daki çekişmelerin farkındaydılar ve özellikle Thesalya, Lokris ve Plataea ile Thespiae dışında tüm Boiotia'nın desteğini almışlardı.[517] Kserkses'e karşı İ.Ö. 480 yılında Thermopylai ve Artemision'da kaybeden Hellas güçleri Salamis'de Pers donanmasını, Palataia'da ise kara birliklerini dağıtarak Pers tehlikesini savmışlardı. Ancak ilk yenilgiden sona Atina'ya giren Persler, akropolis'i tüm tapınakları ve diğer yapılarıyla talan etmişlerdi.[518]

Atina'nın İ.Ö. 480 yılında Persler tarafından talan edilmesi, ilerideki Makedon hareketleri de göz önünde bulundurulduğunda bir dönüm noktası olarak görülür. Öyle ki bu tarihten sonra Hellas, Atina'nın öncülüğünde hızlı bir yükselişe geçecek ve Makedon liderliğine girene dek "*polis*" yapısı olgunlaşacak ve özgürlük propagandalarında kullanılacaktır.

Perslere karşı Salamis'te gösterdiği başarının ardından Atina'da Kimon, *strategos* olarak görev yapmaya başlamış ve İ.Ö. 478-77 yıllarında Atinalılar ve İyonyalılar arasında Perslere karşı Attik- Delos Deniz Birliği kurulmuştur.[519] Kimon

---

[516] Ege çevresindeki 700 kadar Hellen *polis*'inden yalnızca 30-40'ının bu direnişe katıldığı biliniyor. Freeman, Charles (1999), s. 183

[517] Pomeroy, S., Burstein, S. M., Donlan, W., Roberts, J.Tolbert (1999), s.192

[518] Freeman, Charles (1999), s. 179

[519] Bu noktada Themistokles'in katkısı önemlidir. Öyle ki İÖ. 482 yılında Laurion'da yeni keşfedilen gümüş yatağı madenleri onun sayesinde sadece Pire'de yeni, sığınaklı bir liman yapılması için kullanılmıştı. Atina bunun meyvelerini ileride alacaktı.

Ephialtes'e dek Atina'da en önde gelen politik figür olur.[520] Bunun ardından Ephialtes, Perikles ve taraftarları bir hükümet darbesiyle Atina'da liderliği ele geçirdikten sonra yaptıkları en önemli iş olarak İ.Ö 462 yılında Areopagos meclisinin yetkilerini sınırlandırmaları gösterilir.[521] Bu gelişmelerin ardından Areopagos meclisinin adam öldürme ve bazı dini konulardaki yargısal yetkileri dışında diğer bütün yetkileri ellerinden alınıp *boule, ekklesia* ve *heliaia*'ya teslim edilmişti.[522] Aynı zamanda *arkhon*'ların *dokimasia*[523] süreçlerinin kontrolü Areopagos meclisinin elinden alınmıştı.[524] Ayrıca birçok meclis üyesi görevini kötüye kullandıklarından dolayı görevinden uzaklaştırılmıştı ve bununla ilgili *eisangelia* yasasının uygulanması da *Areopagos* meclisinin elinden alınan haklar arasındaydı.

Bu gelişmelerin ardından Areopagos meclisi artık yasaların koruyucusu durumunda değildir. Bunu takiben Atina'da *graphe paranomon* yasası yürürlüğe girer. Bu yasayla her yurttaşa, meclis toplantılarında mevcut sistemi ortadan

---

[520] İ.Ö. 487 yılında kuraya bağlanan *arkhon*'luk seçimleri ve bu görevin bir yıllık süre ile sınırlandırılmış olması o zamana dek önem arz eden *arkhon*'luk kurumunun nüfuzunun azalmasına neden olmuştu. Her yıl üst üste seçilebilmenin mümkün olduğu *strategos*'luk kurumu ise politikacılara Atina politik hayatını kontrolde tutabilme olanağını sunuyordu.

[521] Murray, Oswyn, Sacks, D. (2005), s.122

[522] Pomeroy, S., Burstein, S. M., Donlan, W., Roberts, J.Tolbert (2004), s. 143; Buckley, T. J. (2004), s.179; Areopagos meclisinden diğer meclislere aktarılan yetkilerle ilgili tartışmalar için bkz. Sealey, Raphael, "Ephialtes, Eisangelia and the Council", *Athenian Democracy*,. P.J. Rhodes (ed.), Oxford, 2004, s. 310-324.

[523] δοκιμασία, □, *Dokimasia*, kamu görevlilerinin resmi göreve seçilmeleri sürecinde tabi tutuldukları sorgulama. Dynneson, Thomas L., *City-State Civism in Ancient Athens: Its Real and Ideal Expressions*, New York, 2008, s.53.

[524] Buckley, T. J. (2004), s.182

kaldırmak isteyen veya yasalara aykırı teklifte bulunan başka bir yurttaşa karşı suç duyurusunda bulunma hakkı veriliyordu.[525]

İ.Ö. 5. yüzyılın ortalarında Atina'da başka önemli siyasi gelişmeler de yaşanır. Örneğin birlik sayesinde Atina'nın topladığı vergiler kamu hizmeti yapanlara devlet ödemesi yapılmasını olanaklı kıldığından kamuda görev alanların sayısı hızla artmıştır.[526] Bir de deniz kuvvetlerinin öneminin artmaya başlaması, Atina sosyal hayatının en alt tabakasını oluşturan ve gemi inşasında, ayrıca kürekçilikte görev alan *thetes* sınıfını ön plana çıkarır. Kalabalık *thetes* sınıfı artık devletin savunulmasında kullanılmaktadır ve Atina'nın zenginliğinin yolu donanmasından geçtiği için de donanmada görev alan kürekçiler politik güç kazanırlar. Bu tabakanın, devletin savunmasına ve dolayısıyla zenginliğine olan katkıları, halkın gücünü etkinleştirecek boyuttadır. Bu sayede mecliste yoksullar da söz sahibi olmaya başlar.[527]

---

[525] Thorley, John, *Athenian Democracy*, Routledge, New York, 2012, s.57; Yine aynı kaynak ve sayfada verilen bilgiye göre bu yasanın ilk kez uygulanışı Ephialtes reformundan 45 yıl sonra, İ.Ö. 415 yılında olmuştur.

[526] Pomeroy, S., Burstein, S. M., Donlan, W., Roberts, J.Tolbert (2004), s.138.

[527] Yoksulların politikada güç göstermesiyle *demokratia* rejiminin tam anlamıyla uygulanabildiği düşünülür. Aritoteles'in bu yöndeki düşünceleri için bkz. Aristot. *Pol.* 1304a 20; *Demokratia* kavramının, Atina'da ilk belirmesi ise İ.Ö. 460'lı yıllarda olmuş, Aiskhylos'un bir oyununda kullanılmıştır. Bu kavrama dair en önemli kaynak olarak ise Thukydides'in aktardıkları gösterilir. Ayrıntı için bkz. Açık, Tansu (2004), s.33; Wallace, R. (1998), s.26

2. Perikles Dönemi

Ephialtes'in öldürülmesinin ardından Perikles, Atina içindeki *demokratia* yanlısı grubun lideri olarak ortaya çıkmış ve İ.Ö. 461'den 429'daki ölümüne dek 15 yıl üst üste *strategos* seçilerek Atina'nın politik hayatına yön vermiştir.[528]

Perikles dönemi, iç ve dış politikalar açısından farklı önemlere sahiptir. Atina'da demokrasinin gelişmesi ve dolayısıyla *polis*'in politik gelişimi açısından Atina'nın iç politikaları önemlidir. Öyle ki Perikles, bu dönemde gerçekleştirdiği yeniliklerle Atina'yı özgün bir *polis* modeli olarak yapılandırmıştır. Yürüttüğü dış politika ile de oluşturduğu bu modeli desteklemek ve yaymak üzere farklı girişimlerde bulunmuştur.

[528] Pomeroy, S., Burstein, S. M., Donlan, W., Roberts, J.Tolbert (2004), s.144

2.1 Perikles Dönemi Atina İç Politikası:

Perikles, İ.Ö. 457 yılında çıkarılan bir yasa ile artık sadece üst iki sınıftan olan kişiler değil orta gelirli, çiftçilikle uğraşan ve hoplitlik görevini üstlenen *zeugitai* sınıfının da *arkhon* olarak seçilebilmesinin önünü açtı.[529] Bu gelişme, Areopagos meclisinin aristokratların egemenliğinden kurtulmasını sağladı.

Ardından İ.Ö. 451 yılında yurttaşlık hakkı kazanmak da koşullara bağlandı. İ.Ö. 5. yüzyılın ilk yarısında anne ya da babasından sadece birisi Atina yurttaşı olsa bile kişi, on sekiz yaşına geldiğinde bağlı bulunduğu *demos*'a yurttaş olarak kaydını yaptırabiliyordu. Ancak bu yeni yasaya göre kişinin doğuştan yurttaşlık haklarına sahip olabilmesi için hem anne hem de babasının Atina yurttaşı olması gerekiyordu. Kadının halen kamuda görev alama ya da oy kullanama hakkı olmasa da erkek çocuğu Atinalı meşru yurttaş kılmak için kadına bu hak verilmişti.[530]

Ephialtes dönemindeki gelişmelerle mahkemelerin önemi iyice artmıştı. Hukukun uygulanmasında yurttaşlar yargıç ya da jüri olarak sorumluluk üstlenirdi. Atina'daki sistem yurttaşlar arasından bir memur grubu oluşturularak bunların maaşa bağlanmasını sağlamıştı.[531] Devlet görevi karşılığında yurttaşın ücret alması *demokratia* ile *oligarkhia* yönetimleri arasındaki önemli bir ayrım olarak

---

[529] Aristot. *Ath. Pol.* 26. 2-3, Roisman, J., *Ancient Greece From Homer to Alexander: The Evidence*, 2011, s. 274; Kagan, Donald, *Perikles of Athens and The Birth of Democracy*, New York, 1991, s.47

[530] Pomeroy, S., Burstein, S. M., Donlan, W., Roberts, J.Tolbert (2004), s.146

[531] Williams, Jean Kenney, *Empire of Ancient Greece*, New York, 2009, s.60; On *strategos* dışındaki diğer devlet görevlileri; dini festivaller ve adaletten sorumlu olan dokuz *arkhon*; mali işlerden sorumlu memurlar, hapishanelerdeki gardiyanlar ve sıralamanın en altında caddelerin temizliğiyle ilgilenen memurlar vardı. Bunların hepsi maaşlı memuriyetlerdi. Freeman, Charles (2003), s. 241

gösterilir.[532] Aristoteles de *demokratia*'nın işleyişini irdelerken devletin yurttaşlarına maaş vermesini konu eder.[533]

Yurttaşlar ile bu grubun dışındakiler ayrımının yapılması da aynı süreçte olur. Örneğin Atina'da bir yanda neredeyse hepsi aynı yasal statüye sahip olan yurttaş topluluğu varken diğer yanda bu grubun dışındakiler; *metoikos*'lar ve köleler var olmuştur. Yurttaş olmayan grup *polis*'in politikası üzerinde söz sahibi değildi, ancak *metoikos*'ların kimi askeri sorumlulukları vardı.[534]

Yurttaşlar lehine yaşanan gelişmelerle halkın yönetime katılımı artırılırken varlıklı kesimin zenginliğini devlet yararına harcaması sağlanmıştır.[535] Atina'da *Leiturgia* kurumu ile zengin yurttaşlar, kendi mal varlığı ile gönüllü olarak kamu hizmeti yapmaya başlamıştı.[536] Kamu, *Leiturgia* faaliyetlerden faydalanırken zenginler de bunu bir onur olarak kullanıyorlardı.

Görülüyor ki Atina bürokrasisinde sadece devlet organları yapılanmamış, aynı zamanda vatandaş grubu içinde kamu işlerinde hizmet verecek memur bürokrasisi de ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla devlet, sadece alım satım için değil devlet işlerini yönetmek için de bütçe oluşturmuştu. Bu memuriyetler zamanla tanımlı ve

---

[532] Roisman, J. (2011), s. 276

[533] Aristot. *Pol.* 6.1.8-9 1317b18-18a3.; Aristoteles'ten başka Plutarkhos *Perikles* 12.4'te de bu konuya değinilirken *emmisthos polis* kavramı kullanılmıştır.

[534] Austin, M. M., Vidal-Naquet, P., *Economic and Social History of Ancient Greece: An Introduction*, California, 1980, s.80-81

[535] Pomeroy, S., Burstein, S. M., Donlan, W., Roberts, J.Tolbert (2004), Oxford, s.148

[536] Ayrıntı için bkz. Gabrielsen, Vincent, *Financing the Athenian Fleet: Public Taxation and Social Relations*, Baltimore, 2010, s.7

profesyonel hale gelmeye başladı ve zengin vatandaşların bürokrasi içinde hizmet etmeleri için onlara onurlar verilmeye başlandı.

Perikles, tepkilerle karşılaşsa da[537] İ.Ö. 450/49 yılından başlayarak Attik-Delos Deniz Birliğinden gelen vergileri Atina'nın yapılandırılması için kullandı.[538] Bu sayede giriştiği akropolis'i kalkındırma programını İ.Ö. 431 yılına dek sürdürdü,[539] Parthenon tapınağı, Odeon, akropolis'in giriş kapıları *Propylaia* bu süreçte inşa edildi. Ayrıca bu dönemde Piraeus limanı[540] onarılmış, buradan Atina'ya giden yol üzerinde birbirine paralel iki uzun koruma duvarları inşa edilmiştir. Perikles'in, bu imar programını halkına iş olanağı sağlamak için sürdürdüğü düşünülür ve bu program onun "devletçilik" politikası olarak değerlendirilir.[541]

---

[537] Bu dönemde Atina politika sahnesinde *demokratia* taraftarlarının karşısında, Perikles'in izlediği siyasete karşı çıkan *oligarkhia* destekçileri de yer almaktadır. Ayrıntı için bkz. Roisman, J. (2011), s. 280-1; Ayrıca Atina içindeki bu muhafazakar grubun fikirlerinin izlenmesi açısından bkz. Plut. *Per.* 12.2.

[538] Powell, Anton, *Athens and Sparta*, London, N.Y., 2007, s.60

[539] Tracy, Stephen V, *Pericles: A Sourcebook and Reader*, California, 2009, intro. s.18.

[540] Pire'nın 3 ayrı limanını, alışveriş ve konaklama için ayrı kısımlarını ve koruma duvarını içeren yeni planını Hippodamos'un çıkardığı anlatılır. Roisman, J. (2011), s. 296

[541] Romilly, J. De, *The Great Sophists in Periclean Athens*, çev. Janet Llqyd, Oxford, 1992, s.21

2.2 Perikles Dönemi Atina Dış Politikası

Perikles'in Attik-Delos Deniz Birliğini kullanarak izlediği dış politika ile Atina'nın emperyalist yayılmacılığı başlar. Bu birlik başlarda otonom polis'lere Atina'nın liderlik yaptığı, kararların Delos'taki toplantılarda beraberce alındığı, Atina'nın oy hakkı ile Samos, Lesbos, Khios gibi diğer *polis*'lerin oy haklarının eşit olduğu bir birlikti.[542] Ancak İ.Ö 449 yılında yapılan Kallias Barışının ardından Pers savaşları son bulmuş oluyordu. Dolayısıyla Pers tehlikesi kontrol altına alındıktan sonra Delos Deniz Birliğinin kuruluş amacı da etkisiz hale geliyordu. Ancak buna rağmen Atina'nın düzeni bozmak istememesi birliğin kuruluşundan itibaren işin ekonomik boyutunun ön planda olduğunu gösterir.

Atina Pers propagandasını kullanarak kurduğu birlik sayesinde kontrolü kendinede olan bir ticaret ağı kurmuş; üye devletlerin kendi aralarında ekonomik düzen kurmasına izin vermediği gibi üye olmayan devletlerle ticareti yasaklaşımıştır. Topladığı vergiler bu ticaretten edinilen gelirlerle bağlantılı olduğundan Atina ticaret düzenine sıkı bir denetim uygulamıştır. Öyle ki bu birlik, zaman içinde Atina'nın askeri, ekonomik ve bürokratik gücü haline gelmiştir.[543] Ancak bu sıkı denetim, üye devletlerin kendi aralarındaki ticari ve ekonomik sistemi yürütmelerinin önüne geçtiğinden bunların zaman içinde birlik üyeliğinden çıkmalarına ve kendi aralarındaki ticareti Pers güvencesi altında sürdürmelerine neden olur. Persler, topladığı vergiler karşılığında askeri baskı yapmadan özgür bir ticaret ortamı

---

[542] Thuk. 1.97.1

[543] Dynneson, Thomas L. (2008), s.54

sağlarlar. Öyle ki bu süreçte bölgesel büyük devletlerin Persler tarafından güçleri kırıldığı için küçük yerleşimler zenginleşip tampon devletler haline gelirler.

Atina'nın kurduğu bu ekonomik sistem[544] İ.Ö. 461-445 arası Sparta ile savaşın nedenidir ve bu dönemin Peloponnesos savaşının ilk evresi olduğu düşünülür.[545] Savaşların ardından İ.Ö. 445 yılında taraflar arasında imzalanan 30 yıl barışı 14 yıl sürmüş ve kısmen ortamı sakinleştirmişti.[546]

Barışın ardından sakinleyen ortamın etkileriyle Atinalılar birlik üzerindeki baskılarını artırdılar. Örneğin İ.Ö. 453 yılında Delos'taki birlik hazinesi güvenlik gerekçesiyle Atina'ya taşınmıştı.[547] Bundan sonra Atina İ.Ö. 445 yılında ticareti kendi tekeline almak amacıyla birlik üyelerine bir kararname ile kendi ağırlık, ölçü ve para birimlerini dayattı. Olasılıkla bunun verdiği güvenle vergi bölgelerine ayırdıkları[548] *polis*'leri daha sıkı denetleyebildiler. Atina'da *hellenotamiai* ünvanlı

---

[544] Bu ekonomik sistem, Atina ve Sparta liderliğinde kurulan *symmakhia*'lar arasındaki en büyük fark olarak görünmektedir. Atina Birlik üyeleri arasında savaş zamanının dışında da ekonomik bir düzen işletirken Sparta'ya bağlı birlik üyeleri sadece savaş halindeyken ekonomik işbirliği içindeydiler ve bunun dışındaki zamanlarda birlik yapısı gereği Sparta'ya ekonomik olarak katkıda bulunmuyorlardı. Kagan, Donald, *The Outbreak of the Peloponnesian War*, s.43

[545]Pomeroy, S., Burstein, S. M., Donlan, W., Roberts, J.Tolbert (2004), s.143

[546] Thuk.1.87.6

[547] Kagan, Donald (1991), s.95

[548] Meritt, Benjamin D., Wade-Gery, H. T., McGregor, Malcolm F., *The Athenian Tribute Lists*, vol.3, Princeton, 1950, s.68; İ.Ö 443/2 yılından itibaren Atina müttefiikleri beş ayrı bölgeye ayrılmış ve vergi listelerine ait oldukları bölgelerin altında yerleştirilmişlerdir: □ονικός (φόρος), □λλησπόντιος (φόρος), □π□ Θράικες/ Θράικιος/□π□ Θράικες (φόρος), Καρικός (φόρος), Νεσιοτικός (φόρος).

memurlar bağlaşıkların vergi kayıtlarından sorumluydular. İ.Ö. 454 yılından sonra her dört yılda bir Panathenaia bayramı kutlanırken bayrama katılan bağlaşıklara yeni vergi düzenlemeleri ilan edilmekteydi.[549]

Diğer taraftan Atina kendi egemenliğine karşı oluşan tepkiler karşısında kendi *polis*'inin yönetim modelini de standart olarak getirir.[550] Örneğin Atina İ.Ö. 453'te kendine vergi ödemeyi reddeden Erythrai'ı tekrar vergiye bağladıktan sağladıktan sonra İ.Ö. 451'de bir kararname[551] çıkarır.[552] Burada Erythrai'a resmi memurların seçiminde kuraya başvurulması gerektiği ve yoksul yurttaşları da barındıran *plēthos*'ların göz ardı edilmemesi gerektiği salık verilirken Atina'nın modelin detayları görülür.[553] Erythrai'ın ardından İ.Ö. 441 yılında *oligarkhia* yönetimindeki Samos ayaklanınca Atina burada da kendi yönetim modelini kurarak *demokratia*

Paarman, B., "Geographically Grouped Ethnics in the Athenian Tribute Lists" 77-111, *Once Again: Studies in the Ancient Greek Polis*, Nielsen, H. (ed.), 2004, s. 84.

[549] Panathenaia bayramı da zaman içinde "imparatorluk" festivali haline gelmişti. Meiggs, R., *The Athenian Empire*, Oxford, 1999, s.235

[550] Atina'nın "imparatorluk" içinde *demokratia* yönetimini dayattığına dair şu kaynaklar arasında karşılaştırmalar önerilmiştir. Arist. *Pol.* 1307b, Ksen. *Hell.* 3.4.7, Isok. 4. 104-6, 8. 79, 12. 54, 68. Powell, Anton (2007), s.74 dipnot 114

[551] Erythrai'ın isyanının ardından yaşanan Atina'nın duruma müdahalesi ve Erythrai'daki yeni politik düzen *IG* I³ 14'de anlatılır. Metin çevirisi için bkz. Dillon, M., Garland, L., *Ancient Greece: Social and Historical Documents From Archaic Times to the Death of Socrates*, London, N.Y, 1994, s.241-242

[552]Roisman, J. (2011), s. 304-305.

[553] Aristoteles kaynak gösterilerek Erythrai'ın önceki oligarkhia yönetiminden dem vurulur. Bkz. Powell, Anton (2007), s.47

rejimini yerleştirir.[554] Bu yolla olasılıkla diğer yönetimlerdeki aristokatların gücünü de kırılmış olur.

Görüldüğü gibi Atina *polis*'i kendi politik modelini diğer *polis*'ler için de standartlaştırarak yönetimde tek tipleştirme politikasını izler. Bu standartlaştırma Atina'nın Delos Deniz Birliği üzerinden izlediği ekonomi politikasını işletebilmesi için de önem taşımaktadır. Çünkü resmi olarak diğer *polis*'lerle sürekli bir iletişim ve ilişki içindedir ve yönetimin paralel kurumlarla sürdürülmesi diplomasiyi kolaylaştırmış olmalıdır. Ancak Atina'nın diğer *polis*'lerde kendi modelini yapılandırmaya çalışırken bu devletlere politik gözlemciler yerleştirdiği[555], ayrıca bölgelerde garnizonlar[556] kurduğu da bilinmektedir. Atina'nın bu girişimleri diğer *polis*'lerin iç işlerine doğrudan müdahale olarak görülür.

Klerukhia'lar ve *apoikia*'lar da Atina'nın müttefikleri üzerinde artan etkisinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.[557] Atina, kendisine karşı ayaklanan ve huzursuzluk çıkaran bazı devletlerin bir kısım toprağına el koyup buraları koloni

---

[554] Thuk. 1.115.3.1; Plut. *Per.* 28.1-3

[555] Atina adına "imparatorluk" içinde bu yönde görev yapan memurlar bulunur. Garnizon komutanları *Phrourarkh*'lar bağlaşık *polis*'ler içinde Atina'nın askeri ve politik temsilcileri idiler; gözetim, denetim memurları olarak geçen *episkopoi* ise yine bağlaşık *polis*'ler içinde Atina'nın yargısal otoritesini temsil ediyorlardı, bunlar Atina yurttaşlarıydı. Glotz (1996), s.281; Bunların yanı sıra Atina, bağlaşık *polis*'lerinde kendine hizmet edecek yerli halk yurttaşları arasından *proksenos*'lara da sahipti. Fine, John, V. A., *The Ancient Greeks: a Critical History*, Harvard, 1983, s.381

[556] Bunun en açık örneği Atina'nın Mısır seferine katılmak istemeyen Erythrai (IG I³ 14) ve Miletos (IG I³ 21) *polis*'lerine müdahalesi ve buralarda kurduğu garnizonlar olarak gösterilebilir.Yazıt çevirileri için bkz. Dillon, M., Garland, L. (1994), s.241, 254

[557] Perikles'in koloni hareketleri Plut. *Per.* 11.5'te anlatılmıştır.

olarak sadık müttefiklerine ya da kendi yurttaşlarına teslim ediyordu. Perikles, ilk olarak İ.Ö. 450 yılında Atina yönetimi tarafından seçilen yoksul yurttaşlarını bazı müttefik devletlerin topraklarına yerleştirir.[558] Bu kişilere verilen bir parsel toprak, *kleros* dolayısıyla yoksul Atina yurttaşlarının yerleştirildikleri bu yeni yerlere *klerukhia* yerleşimleri denir.[559] *Klerukhia*'lar Atina territoryumunun bir parçası olarak kabul ediliyordu ve buraların yerleşimcileri olan *klerukh*'lar Atina yurttaşlık haklarını ellerinde tutuyorlardı. *Klerukhia*'lar sayesinde Atinalı yoksullar desteklense de buralar sivil koloniler değildi, Atina *klerukhia*'ları startejik alanlarda kontrol üssü kurmak, garnizon mevkileri edinmek için kullanıyordu.

Klerukhia'lar kendi konsey ve halk meclis'leri ile yeni birer yerleşim oluyorlardı. Bunlar Atina territoryumunun bir parçası olarak kabul edildiğinden dekretlerinde örneğin "İmbros'daki Atinalıların *boule* ve *demos*'u"[560] ifadeleri bulunmaktaydı. Skyros dekretinde de benzer ifadeler yer almaktaydı.[561]

Klerukhia'ların yanında Atina *apoikia*'lar kurmaya da devam ediyordu. Bu bakımdan Güney İtalya'da İ.Ö. 444/3 yılında kurulan Thurii, kuruluşu itibariyle Panhellenik yapıda bir koloni olarak değerlendirilir.[562] Atina kendi gücüne ve

---

[558] Powell, Anton (2007), s.68; Ayrıntı için bkz. Roberts, John Willoby, *City of Sokrates: An Introduction to Classical Athens*, New York, 1998, s.75; Plutark. Perikles. 11.5; 19.1

[559] Atina *klerukhia*'larının edebi metinlerde ve yazıtlarda ısrarla *polis* olarak geçtiğine değinilir. Bkz. *IG* I³ 285.107-10; Hyp. 2.18; Skylax, 57, 66. Ayrıntı için bkz. Powell, Anton (2007), s.69.

[560] *IG* XII.8 46

[561] *IG* XII.8 668; Ancak İ.Ö. 4. yüzyıldan sonra *klerukhia*'ların kendilerini sadece *demos*'lar olarak tanımladıkları görülmektedir. Bkz. Imbros: *IG* XII.8 53= Michael 157; Scyros: IG XII.8 666= Michael 165. Ayrıntı için bkz. Rhodes, P.J. (1995).

[562] Thurii'nin kuruluşu ile ilgili ayrıntı için bkz. Kagan, Donald (1991), s.127-8.

buranın kendisi için önemine rağmen izlediği dış politika ile batıda emperyal arzuları olmadığını ve barışçıl bir politika izlediğini göstermek istemiştir. Aslında Perikles Kallias barışından sonra Atina'da, Perslere karşı tüm Hellas halklarının katılacakları, büyük bir kongre yapmak isterken de aynı dış politikayı, *Panhellenik* idealleri izlediği görülmektedir. Ancak Perikles'in hedefinde Thurii ile ilgili olarak böyle bir politika olsa bile bu koloninin de Atina emperyalizminin bir parçası olduğu düşüncesi hakimdir.[563] Hatta öyle ki Thurii ile model bir *polis* oluşturulmak istenmiştir. Perikles, buradaki *demokratia* yönetiminin yasalarını yapması için Protogoras'ı görevlendirmiş[564], yerleşim planını ise Miletoslu Hippodamos[565]'a yaptırmıştır.

Amphipolis[566] (İ.Ö. 437-436) de Thurii ile birlikte değerlendirilir. Buralarda genel nüfusa oranla Atinalı nüfusun oranı düşük olmuştur.[567] Ancak yerleştirdiği

---

[563] Schiappa, Edward, *Protágoras and Logos: A Study in Greek Philosophy and Rhetoric*, Columbia, 2003, s.176

[564] Bunlarla ilgili olarak bkz. Arist. Pol. 1307b7, Diog. Laert. 9.50.

[565] Hippodamos "ızgara planı", işlevlerine göre yapı gruplarını belirli alanlara ayırmaktaydı. Bu planda kamu yapıları yerleşim merkezinde kurgulanırken, sokak dokusu, yerleşmeyi parsellere bölmekteydi. Bu sistem, ilk etapta her biri birbirine eşit büyüklükte konut alanlarının oluşumunu sağlıyordu. Böylece model olan politik görüşe hakim olan "eşitlik" kavramı bir bakıma yerleşim planına da yansıtılmış oluyordu.

[566] Thuk. 4.102.3; Thuk.4.102.2.1'de Amphipolis'den *apoikia* olarak bahsetmiştir.

[567] Figueira, Thomas "Colonization in the Classical Period", 427-525, *Greek Colonisation*, vol. 2: An *Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, Gocha R. Tsetskhladze (ed.), Leiden, 2008, s.445; Roberts, John Willoby (1998), s.75

Atinalı halklar sayesinde Atina kendisine müttefik kalmalarını sağlamayı amaçlamıştır.[568]

Atina'nın müttefikleri üzerindeki baskın rejiminin ve onları kontrolünün bir diğer kanıtı mahkemelere müdahaleleridir. Öyle ki imparatorluğun geç dönemlerinde hiçbir yerdeki mahkemenin Atina'nın onayını almadan ölüm cezası kararı alamadığı belirtilir ve Atina'nın bu yolla başka devletler içindeki taraftarlarını korumayı amaçladığı ileri sürülür.[569]

Perikles'in içte ve dışta izlediği bu politikaların izleri döneme ait edebi eserlerde ve felsefi düşüncelerde kendini gösterir. Örneğin Aiskhylos'un *Persler* adlı oyununda Perslerin ağzından Atina demokrasisini övmesi[570] politik görüşlerini topluma yüklemek amacını gösterir ki bu oyunun mali sorumluluğunu Perikles'in üstlendiği göz önünde bulundurulduğunda[571] oyunu yazmaktaki amacı iyice açığa çıkar. Döneme ait eserlerin pek çoğunda, *demokratia* eleştirilerinin de yapıldığı izlenmesine rağmen kullanılan ifadelerde Atina *polis* modelinin politik anlamda ideal *polis*'i yansıttığı görülür. Örneğin Euripides (İ.Ö.480-406). "Sparta zalim ve değişken bir tutum sergilemekte, diğer ufak *polis*'ler ise güçsüz konumdalar. Sadece senin *polis*'in bu zahmete göğüs gerebilecek güçte."[572] derken Atina *polis*'ini yüceltmektedir. Bir diğer cümlede "Sana biraz nasihat etmek isterim, Alkmene, bırak

---

[568]Isaac, Benjamin H., *The Greek Settlements in Thrace Until the Macedonian Conquest*, Leiden, 1986, s.39

[569] Powell, Anton (2007), s.73

[570] Barrow, Robin, *Athenian Democracy*, London, 1999, s.21

[571]Tracy, Stephen V., *Pericles: A Sourcebook and Reader*, California, 2009, intro. s.15

[572] Eur. *Supp.* 187-189 "Σπάρτη μ□ν □μ□ κα□ πεποίκιλται τρόπους,/ τ□ δ' □λλα μικρ□ κ□σθεν□· πόλις δ□ σ□ / μόνη δύναιτ' □ν τόνδ' □ποστ□ναι πόνον·"

bu adamları gitsinler, zira *polis* bunu uygun görüyor." [573] ifadesi ile de *polis* otoritesi vurgulanırken vatandaşlarının gözünde de yasalarıyla idealleştirilmiş Atina *polis*'i izlenir. Bu şekilde içte güç kazanmak adına bir araç olarak kullanıldığında *demokratia* yönetimindeki *polis*'in bir Atina propagandası haline getirildiği anlaşılır. Bu propaganda dışta hegemonya sağlamak için de kullanılmıştır ki içte idealleştirilen Atina *polis* modelinin Birlik üyesi devletlere de empoze edilmeye çalıştığını ele aldık.

Perikles'in izlediği emperyalistik dış politikanın ise Anaksagoras felsefesinde desteklendiği düşünülür[574]: Anaksagoras felsefesinde "Her şey bir aradaydı; sonra *us* bunları düzene soktu."[575] düşüncesi egemendir. "Öteki şeyler her şeyden pay alır, *nus* ise sınırsız ve tek başına egemendir ve hiçbir nesneyle karışmaz, tersine yalnız olarak kendi kendine kalır. (...) o bütün nesnelerin en incesidir, en temizidir, her şey hakkında bilgisi vardır ve en büyük güce sahiptir. Küçüklerde, büyüklerde, bütün ruhlularda *nus* egemendir. Bütün dönüşe de *nus* egemen olmuştur, böylece dönüş ilk başta ortaya çıkmıştır. Ve önce bu dönüş ufak bir noktadan başlamış, gittikçe yayılmıştır ve yayılacaktır da."[576] Glotz onun bu teorisinin şöyle bir politik anlam

---

[573] Eur. *Heraclid.* 1018-1019 "παραινέσαι σοι σμικρόν, □λκμήνη, θέλω, /τ□ν □νδρ' □φε□ναι τόνδ', □πε□ δοκε□ πόλει."

[574] Perikles ve Protagoras ilişkisi de aynı bağlamda ele alınır. Bkz. Ranasinghe, Nalin, *The Soul of Socrates*, Cornell Univ. Press, 2000, s.32; Farar, Cynthia, *The Origins of Democratic Thinking*, Cambridge, 1988, s.77

[575] Diog. Laert. 2.6

[576] Anaksagoras, *Doğa* adlı eserinden fr. 12, Kranz, Walter, *Antik Felsefe*, çev. Suat Baydur, Sosyal Yayınlar, 1994, s.148-149

barındırdığını ileri sürer[577]: "Hellas'ın barbarlara da hükmedebilmesi için Hellas'ta tüm *polis*'lere hükmeden tek bir *polis* olması gerekir ve bu *polis*'in başında da tek bir adam bulunması gerekir."

Perikles'in izlediği emperyalist politika sonucunda Atina'nın ekonomik ve politik olarak hızla gelişmesi ve diğer *polis*'ler üzerindeki baskısını artırması Peloponnesos Savaşı ile sonuçlanır.

[577] Glotz (1996), s. 140

3. Peloponnesos Savaşı

Savaşın görünürdeki nedeni, *demokratia* yönetimini benimseyen Korkyralıların, Peloponnesos Birliği üyesi olan Korinthoslularla İ.Ö. 433'te yaptıkları savaşta Atinalılardan yardım görmesi idi. İ.Ö. 431 yılında başlayıp 27 yıl süren Peloponnesos Savaşının gerçek nedeni ise Atina'nın Attik-Delos Deniz Birliğini, kendisini imparatorluğa dönüştürmesi yolunda kullanmasıydı.

Savaşın başlangıcında Perikles'in stratejisine göre kırsalda yaşayan çiftçiler Attika'yı boşaltıp Atina ile Piraeus limanını birbirine bağlayan surlarının içlerine çekilmişlerdi.[578] Perikles Atina'da bu sıralarda başlayan veba salgını nedeniyle İ.Ö. 429'da ölünce Atina'da politikacı olarak Kleon öne çıktı. [579] Yaşanan çatışmaların ardından İ.Ö. 422'de komutan olan Nikias'ın girişimleriyle Sparta ile Atina arasında Nikias barışı yapıldı. Bu süreçte Atina'nın politik sahnesinde Alkibiades belirmişti. İ.Ö. 415 yılında Alkibiades liderliğinde başlatılan Sicilya seferi İ.Ö. 413 yılında başarısızlıkla sonuçlandı ve Atina donanmasının Sicilya yenilgisi sonucunda Attik Delos Deniz Birliği dağıldı.

Atina'nın yönetim düzeni açısından bu dönem çalkantılıdır. İ.Ö 413'te Atina'da 10 kişilik bir danışmanlar (*probulos*'lar) kurulu oluşturularak *ekklesia*'nın yetki alanını sınırlandırılmıştı. Ardından darbe ile oligarşik yönetim kurulduğunda siyasal haklar sadece en varlıklı 5000 yurttaşa tanındı ve yönetim tümüyle yeniden

[578] Pomeroy, S., Burstein, S. M., Donlan, W., Roberts, J.Tolbert (2004), s.202

[579] Thukydides 2.53'te bu salgının kamu hayatını nasıl da olumsuz etkilediğinden bahsederken namussuzluğun baş gösterdiğinden, insanları ne tanrıların korkusunun ne de insanların yasalarının durdurabildiğinden dem vurmuştur. Plutarkhos da savaş sürecinde Atina'nın kamusal düzeninin haksızlık ve rüşvetle kirlendiğinden bahsetmiştir. Plut. *Per.* 39

kurulan 400'ler meclisinin elinde toplandı.[580] Atina politik ortamında *oligarkhia* eğilimlerinin yaşandığı bu süreçte politika üzerinde *Patrios politeia*[581] teması etkili olmuştu.[582] Alkibiades'in girişimleriyle kısa sürede *demokratia* rejimi tekrar yapılandırılsa da[583] Perikles'in ölümünden sonra Atina politik sisteminin güç kaybetmeye başladığına antik yazarlar tanıklık eder.[584]

İ.Ö. 406 yılında Notion'daki mağlubiyetinin ardından Atina İ.Ö. 404 yılında Sparta'ya yenildiğini kabul etti. Böylece Attik Delos Deniz Birliği tamamen ortadan kalkmış oluyordu.

---

[580] Thuk.8.68. "Tiranların yıkılışından yaklaşık yüz yıl sonra halkın elinden özgürlüğü alınmıştı"

[581] Bu tema, *oligarkhia* rejiminin "geleneksel değerlerimize dönüyoruz" kisvesi altında uyguladığı bir politika olarak değerlendirilmiştir. Lamari, Anna, "The Return of the Father: Euripides' Antiope, Hypsipyle, and Phoenissae" 219-240, *Crisis on Stage: Tragedy and Comedy in Late Fifth-Century Athens*, Andreas Markantonatos,Bernhard Zimmermann (ed.), Berlin, 2011, s.226; Öyle ki bu süreçte oluşturulan yeni hükümetin Klesithenes ve Solon yasalarını izlediği belirtilir. Shear, Julia L., *Polis and Revolution: Responding to Oligarchy in Classical Athens*, N.Y., 2001, s.51

[582] Örneğin Thrasymakhos'un söylevinde bu kavram üzerine özellikle vurgu yaptığı düşünülür. Hatibin, bu kavramı kullandığı satırlarında (Thrasymakhos 85 b fr.1.2-7 ve 1-6 DK) gençliğin yanlış tavırlarını eleştirirken yönetim erkinin oğullardan babalara geçmesi gerektiği yönündeki düşünceleri izlenir. Lamari, Anna (2011), s. 227

[583] Thuk. 8.48.4

[584] Aristot. *Ath. Pol.* 28.1, Thuk. 2.65. Barrow, Robin (1999), s.60

4. Peloponnesos Savaşı Sonrası Politik Gelişmeler

Savaş sonrasında Sparta, Lysandros'un komutası altındaki güçlü ordu ve donanması ile Hellas'ta üstün konuma geçmiş; Asya'da Pharnabazos'un aracılığı ile Kyros'la birlikte hareket ederek devlet yönetimlerinde *oligarkhia* düzenlerini desteklemiştir.[585] Bu politikasına uygun olarak Lysandros desteklediği *oligarkhia* yönetimlerine kendi adamları, *harmost*'ları[586] yerleştirmiştir.[587]

Bu politika Atina üzerinde de etkisini göstermiş, Atina'da *oligarkhia* taraftarı Theramenes'in Lysandros ile beraber izlediği politaka doğrultusunda *demokratia* destekçileri cezalandırılmış, "Otuzlar Hükümeti" kurulmuştur. Ancak Otuzlar Hükümeti dönemi uzun sürmez. İ.Ö. 403 yılında Thrasybulos'un çalışmalarıyla Atina'da *demokratia* tekrar yapılandırılır ve İ.Ö. 322 yılına dek değiştirilmeden bu yasalar üzerine yönetim sürer.[588] Bundan sonra Atina, Hellas'ta kültürel egemenliğini sürdürmekle birlikte önemli bir askeri ve siyasal güç olmaktan çıkmıştır.

---

[585] Hammond, N. G. L., *A History of Greece to 322 B. C* , Oxford, 1986, s. 439

[586] Sparta'nın işgal ettiği yabancı devleti veya adayı yönetmek için gönderdiği vali, olarak açıklanmıştır. Ayrıca belirtildiğine göre, Ksenophon Atina veya Thebai'in aynı amaçla gönderdikleri valilere de harmost demektedir. Ksenophon, *Yunan Tarihi*, Suat Sinanoğlu (çev.), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, Giriş s.xxv; Kendisi de Spartalı bir harmost olan Derkylidas *polis*'leri Sparta tarafında tutmak için verdiği mücadeleyi anlatmaktadır. Ksen. *Hell.* 4.8.5

[587] Hornblower, Simon (1983) s. 183.

[588] Ancak bu süreçte halk meclislerine katılmak için halktan ödeme talep edilmeye başlanmıştır. Önceleri 1 obol olan bu ücretin 2 sonra da 3 obola dek yükseldiği izlenmiştir. Sealey, Raphael, *The History of the Greek City States 700-338*, London, 1976, s.384

Devamında politik dengeler Pers etkisiyle değişkenlik göstermiştir. Önceleri Sparta'ya destek veren Persler'in taraf değiştirmesi sonucunda Atina, Argos, Korinthos ve Boiotia devletleri ile Sparta arasında İ. Ö. 395 – 386 tarihleri arasında, "Korinthos Savaşı" yaşanır. Bu savaşın sonucunda aldığı yenilgi ile Sparta'nın denizlerdeki üstünlüğü son bulur.

Atina nüfuzunun günden güne artması sonucunda Pers tarafı tekrar Sparta'ya yanaşır ve İ.Ö. 386'da Spartalı Antialkidas'ın aracılığıyla Perslerle "Kral Barışı" (Antalkidas Barışı) yapılır. Bu anlaşama koşullarına göre Anadolu'daki Hellen *polis*'leri Pers'lere bırakılacak, buna karşılık diğer tüm *polis*'ler otonom olacaklardı.[589] Ksenophon'un aktardığı bu anlaşma ile ilgili olarak en dikkat çekici nokta Thebai *polis*'inin tüm Boiotialılar adına yemin etme arzuları olmuştur.[590] Bu, onların diğer toplumların otonomilerini tanımadıkları anlamına gelmekteydi ve dolayısıyla talepleri kabul görmedi. Thebai anlaşma şartlarını kabul edip bağlı tüm devletlerin otonomilerini tanıdıktan sonra Boiotia birliği dağılmış oluyordu. Anadolu ve Kıbrıs'taki tüm devletler Perslerin hakimiyetine girmişlerdi.[591]

İ. Ö. 382 yılında Sparta Korinthos savaşında Atina ve Thebai'yi desteklemiş olan müttefiklerin gücünü kırmak için Khalkidike Birliğine saldırmıştır. Bu birlik Peloponnesos Savaşı'nın ilk dönemlerinde Atina'ya karşı kurulmuş ve Olynthos liderliğinde İ.Ö. 4. yüzyılda genişleyip gelişmiştir. Ancak

---

[589] Ksen. *Hell.* 5.1.31 "τ□ς δ□ □λλας □λληνίδας πόλεις κα□ μικρ□ς κα□ μεγάλας α□τονόμους □φε□ναι"

[590] Ksen. *Hell.* 5.1.32

[591] Osborne, Robin, *Classical Greece 500- 323 B. C.*, Oxford, 2000, s. 202.

savaş sonucunda İ. Ö. 379'da birlik dağılmış ve buradaki devletler Sparta ile anlaşmalar imzalamışlardır.[592]

Pers'lerin Hellas'daki politik dengelere sürekli müdahil olmasına tepki olarak İsokrates, İ. Ö. 380'de *Panegyrikos*'u yazmış ve tüm Hellenler'in birleşerek asıl düşmanları olan Persler'e karşı savaşa girişmelerini salık vermiştir. İsokrates Olympia'daki Panhellenik festivaller sırasında bunu duyururken yapılacak olan bu savaş için Hellen *polis*'lerinin önderi olarak da Atina'yı gösterir.[593] İsokrates'in burada sunmuş olduğu Panhellenizm fikri Hellenizmin ilk habercisi olarak değerlendirilir.[594]

İ. Ö. 378-377 yılında Sparta Boiotia'da Thebai'yi sıkıştırınca, Atina tarafından yine Attik – Delos Deniz Birliği için devletlere çağrıda bulunur; Thebai, Khios, Rodos, Byzantion, Mytilene ortak savunma amacıyla kurulan İkinci Delos Deniz Birliğinin ilk üyeleri arasında yer alırlar. İ. Ö. 377 ve 374 yılları arasında müttefikler süratle çoğalmış, özellikle Atina İ. Ö. 376 yılındaki Naksos savaşında Sparta'yı yendikten sonra Ege kıyısından pek çok yeni devlet Atina'nın yeni deniz birliğine girmiştir. Atina'nın kurduğu İkinci Deniz Birliği ticaretin yanı sıra devletlerin özgürlüğünü de güvenlik altına almayı

---

[592] Cary, M., "The Second Athenian League", *Cambridge Ancient History*, vol. 6, Cambridge, 1964, s. 62 vd.

[593] İsok. *Panegr.* 100 "Bu noktaya kadar eminim ki herkes en hayırlı işlere bizim devletimizin vesile olduğunu ve buna göre bu işin önderliğini hak ettiğini görebilmiştir..."

[594] Periman, S. "İsocrates' "Philippus" and Panhellenizm", *Historia*, Band XVIII., s. 371

vaad ederek hızla büyümüştür.[595] Ancak Birliğin üye sayısı İ.Ö. 5. yüzyıldaki Delos Deniz Birliğine oranla daha azdır.[596]

Atina, endişelerin önüne geçmek için önceki uygulamalarından uzak durcağı; üye devletlerin özgürlük ve otonomilerini garanti altına alarak, yönetim biçimlerine karışmayacakları, onların topraklarında garnizon kurmayacakları, kontrol memurları yerleştirmeyecekleri, vergi toplamayacakları vaadinde bulunmuştur. [597]

Atina, başlangıçta vergi (*phoros*) ödemeleri söz konusu olmayacak diye vaadde bulunsa da İ.Ö. 373 yılı ile beraber üyelerinden "*phoros*" değil "*syntakseis*" katkı payı adı altında ödemeler toplamaya başlamıştır.[598] Ayrıca bu federasyonun oluşturduğu ortak fonun ve birleşik güçlerin liderliği yine Atina'dadır.[599]

Atina kendini toparlamaya başladıkça müttefiklerde tedirginlik başlamış ve İ. Ö. 350'li yıllarda Rodos, Kos ve Khios'un başını çektiği isyan hareketlerine katılan bazı devletler de birlikten ayrılmak istemişlerdir. Gelişen olaylar o dönemde Atina'yı sıkıntıya sokmuş, Atina hem birliğin dağılmasını önleyememiş hem de başka güçlerle mücadele fırsatı bulamamıştır.

Bu süreçte Pers desteğiyle güçlenen Thebai, Sparta garnizonlarını Boiotia'dan çıkarmış ve Sparta'nın *oligarkhia* düzenini yerleştirdiği pek çok

---

[595] Hammond, N. G. L. (1986), s. 528.

[596] Sealey, Raphael, *Demosthenes and His Time*. Oxford, 1993, s. 63

[597] Sealey, Raphael (1976), s.411

[598] Ancak bu katkı paylarının her devletten toplandığı ya da yıllık olarak düzenli biçimde toplandığına dair epigrafik ya da edebi verilerin azlığı bu düzenin İ.Ö. 5. yüzyıldakinden çok farklı olduğunu, hatta sistematik olarak işletilmediğini düşündürmüştür. Sealey, Raphael (1976), s.433

[599] Bury, J. B., (1975), s. 351

Boiotia *polis*'ini kendi egemenliği altına alarak buralarda *demokratia* rejimini yapılandırmıştır.[600] Ardından İ. Ö. 374 – 371 arasında Thebai, Boiotia Birliğini tekrar kurar. İ. Ö. 371 yılında Leuktra'da Sparta ile Thebai arasında yapılan savaş sonucunda Sparta Peloponnesos'taki tüm hakimiyetini yitirir ve Thebai on yıl boyunca Hellas'taki üstünlüğünü sürdürür. Epaminondas, İ. Ö. 362'de Peloponnesos'taki Mantineia'da Atina ve Spartalılar'la yaptığı savaşta galip gelmesine rağmen ölür ve Thebai hızla güç kaybeder.

Görülüyor ki İ.Ö. 4. yüzyıl, Hellas'da *polis*'lerin kendi aralarındaki mücadelelerle başlamış ve bu mücadeleler hepsinin güçsüz düşmesine neden olmuştur. Bu süreçte Atina ve Sparta öncülüğünde kurulan politik birliklere karşı güç birliği oluşturmak için diğer *polis*'ler de kendi aralarında karşı birlikler kurmaya başlamışlardır. İ.Ö. 6. yüzyıldan itibaren oluşan bu farklı politik birlikler, *polis*'in geçirdiği evreler bakımından ayrıca önem taşırlar. Bu önemin izlenmesi açısından ilkin *symmakhia*'lar ele alınmalıdır.

[600] Cary, M. (1964), s. 73

4.1 *Symmakhia*

İ.Ö. 6. yüzyıl ile tarihlenen Peloponnesos Birliği ve Atina'nın liderliğini yaptığı Birinci ve İkinci Delos Deniz Birlikleri kaynaklarda birer *symmakhia* olarak olarak geçmektedir. *Symmakhia*'lar askeri ittifaklar, savunma ve saldırı birlikleri olarak tanımlanabilir. Birlik yapısı içinde bağlı devletlerin delegeleri aracılığıyla ortak konseyde temsil edildikleri ve kararların bu ortak konseylerde alındığı bilinmektedir.[601] Dolayısıyla üye *polis*'ler *symmakhia*'lar içinde dış politikalarında serbest değildirler.[602] *Symmakhia*'larda federal yurttaşlık söz konusu değildir, *polis*'lerin kendi yasaları, yargı ve yönetimleri bulunur.[603] Ancak Atina ya da Sparta gibi hızla yükselen *hegemon polis*'ler karşısında *symmakhia*'lara üye *polis*'lerin otonomilerinin sağlam olmadığı düşünülür. Örneğin İ.Ö. 421 yılından sonra Delos Deniz Birliği ortak konseyinin ortak uygulamalar yapmadığı, başlangıçta müttefikler olan üye *polis*'lerin zamanla eski statülerini ve otonomilerini kaybetmeye başladıkları ileri sürülür.[604] Ayrıca Antalkidas Barışı öncesinde Spartalıların öne sürdüğü

---

[601] Fox, Robin Lane, "Theognis: An Alternative to Democracy", 35-51, *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organization and Community in Ancient Greece*, Roger Brock,Stephen Hodkinson (ed.), Oxford, 2002, s.27; Örneğin Attik Delos Deniz Birliğine ait ortak konsey toplantıları Thukydides'te (Thuk.1.96.2;97.1) *synodoi* olarak geçmektedir. İkinci Delos Deniz Birliği meclisi de yazıtlarda (*IG* II² 96=Tod 126, 22-5) *synedrion* olarak geçerken, burada alınan kararlar *dogma*(*domata*) olarak adlandırılmaktaydı. Rhodes, P.J. (1995), s. 95

[602] Rhodes, P.J. (1995), s. 103.

[603] Glotz (1996), s.274

[604] Rhodes, P.J. (1995), s. 103; *Polis*'lerin Atina'nın diktatör uygulamaları karşısındaki durumları için ayrıca bkz. Raaflaub, K., *The Discovery of Freedom in Ancient Greece*, Chicago, 2004, s. 158-159; Rhodes, P.J. "The Greek Poleis: Demes, Cities and Leagues" 161-182, *The Ancient Greek City State*,

polis'lerin otonom olma koşulunu sonradan sürekli ihlal ettikleri *Hellenika*[605]'da uzunca konu edilmektedir. Dolayısıyla bu iki *hegemon polis*'in liderliğindeki *symmakhia*'lar içinde bulunan farklı düzeydeki *polis*'lerin Atina ve Sparta modelinde olmadıkları ve *symmakhia*'ların yapısında resmi liderlik ve karar mekanizmasının *hegemon polis*'in inisiyatifinde olduğu görülür. Bu durumun dönemin *polis* ideali olarak gösterilebilecek[606] otonomiye sahip olma şartıyla çeliştiği ortadadır ki zaten Atina ve Sparta birlikleri içinde polis'lerin *autonomos* ve *hypekoos*[607] sıfatlarıyla nitelendikleri görülür.[608]

Hansen, Mogens Herman (ed.), Copenhagen 1993, s.168; Ayrıca örneğin Atina'ya bağlı *polis*'lerin vergilerini ödedikleri sürece otonom kalabilecekleri Thukydides'in (5.18.5.5-6) anlattıklarında vurgulanmaktadır ki vergi ödemeyen Erythrai ve Miletos *polis*'lerine Atina'nın uyguladığı dayatmacı politika da konu edilmiştir.

[605] Ksen. *Hell.* 6.3.7,8,9

[606] Ksen. *Hell.* 6.3.7.6 " □με□ς δ□ □ε□ μέν φατε· α□τονόμους τ□ς πόλεις χρ□ ε□ναι, ." "Siz, polislerin otonom olmaları gerektiğini söyler durusunuz..." diye başlayan cümlede Spartalılara seslenen konuşmacı onların bu konudaki tavırlarını eleştirerek konuşmasını sürdürür.; Ayrıca Nikias barışında sadece Delphoi ve adı geçen diğer 6 *polis* için, Sparta ve Argos arasında yapılan barışta tüm Peloponnesos *polis*'leri için ve Kral Barışında büyüklü küçüklü tüm Hellen *polis*'leri için *autonomia* şartı koşulması dikkat çekicidir. Bu durum, antik dünyanın *autonomia* kavramına yaklaşımı açısından önemli görünür. bkz. Hansen, Mogens Herman, "The Autonomous City- State. Ancient Fact or Modern Fiction", 21-45, *Studies in the Ancient Greek Polis*, Hansen, Raaflaub (ed.), Copenhagen, 1995, s. 40

[607] □πήκοος, ον,: bağımlı; Ayrıca α□τόνομοι kavramının karşıtı olarak değerlendirilmektedir. Bz. TLG ilgili madde

[608] Örnekler için bkz. Thuk.1.67.2, 1.140.3, 4.108.3, 6.22, 6.84.2-3, 7.57.3, 8.2,; Ksen. *Hell.* 6.3.7,8,9.

İlerleyen süreç içerisinde küçük *polis*'lerin görünürdeki otonomileri, aslında bağımlılık boyutları onları kendi aralarında karşı birlikler kurmaya yöneltmiştir. Bunlar arasında öne çıkan yapılanmalar, *koinon*'lardır.

4.2 *Koinon*

İ.Ö. 6. yüzyıldan sonra *symmakhia*'ların karşısına *koinon* adı verilen diğer bir birlik türünün ortaya çıktığı görülür. Federal yapılar olan *koinon*'ların[609] geleneksel yasaların ön planda olduğu, vatandaşlar yerine kabile üyelerinden oluşan, ilkel bir tür devlet yapısı *ethnos* temelli oldukları düşünülür.[610] Bölgedeki etnik yapıya dayalı ayrı devletler, federal yapılar oluşturarak güç kazanmaya başlamışlardır.

Kaynaklar; Tesalya, Akarnania[611], Aitolia[612], Phokis, Lokris ve Arkadia'daki *ethnos* bölgelerinde, zaman içinde *koinon*'lar oluştuğunu gösterir.[613] Örneğin Phokis

---

[609] Hellen yerleşim terminolojisi içinde *demos*'lara eş değer ya da *demos*'lardan daha küçük birimler, ufak yerleşimler olarak *koinon*'lar da mevcuttur. Yazıtlara dayalı açıklamalar için bkz. Rhodes, P. J. (1995), s. 100

[610] McInerney, Jeremy , "Polis and Koinon Federal Government in Greece", 466-480, *A Companion to Ancient Greek Government*, Beck, Hans (ed.), 2013. McInerney burada konuya diğer yaklaşımlardan da söz edip tüm anlatılanları Antony Snodgrass'ın yaptığı "*ethnos*" tanımında birleştirmiştir. Bkz. Snodgrass, A.M., (1980), s.42.; Rzepka, Jacek. "Ethnos, Koinon, Sympoliteia and Greek Federal States." 225-247, Euergesias Charin: Studies presented to Ewa Wipszycka and Benedetto Bravo by their Disciples. JJP Suppl 1, 2002, .s. 226.; Rzepka, Jacek, The Aetolian Elite Warriors and Fifth-Century Roots of the Hellenistic Confederacy, Akme. Studia Historika 2009, s.8-12.

[611] Ksenophon, Akarnania'daki federal yapıdan *Hellenika*'da (4.6.4.5) τ□ κοιν□ν τ□ν □καρνάνων olarak söz eder. Gehrke, H. J., Wırbelauer, E., "Akarnanian and Adjacent Areas", 351-379, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford, 2004, s. 351

[612] Aitolia'da yeni bir federal devlet yapısının ve bunun yurttaşlığının İ.Ö. 4. yüzyıldan itibaren görüldüğü, yazıtlarda bu politik yapının **τ□ κοινόν τ□ν Α□τωλ□ν** olarak geçtiği belirtilir. Freitag, K., Funke P., Moustakis N., "Aitolia" 379-390, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Mogens Herman Hansen, Nielsen Thomas, H. (ed.), Oxford, 2004, s.379; (Str. 10,2,5; 10,3,6; SGDI 1978, 3; 1862,2; *IG* IX 1 ^{2}, 1, 32; 46).

[613] Ehrenberg, V., *The Greek State*, London, 1972, s. 120-121; Gehrke, H. J. (1986), s. 161 vd.

koinon'unun İÖ. 6. yüzyıl sonlarında oluştuğu düşünülür.[614] Arkadia *koinon*'u da 4. yüzyılda Peloponnesos Birliğinin yanında bölge politikasında etkin olmaya başlamıştır.[615] Ayrıca Boiotia, Akhaia ve Khalkidike bölgeleri de aynı kapsamda ele alınmıştır.[616] İ.Ö. 4. yüzyıla dek Hellas anakarasının ve Peloponnesos'un büyük kısmına *koinon*'ların egemen olduğu görülür.[617]

Koinon'ların yapılarında eskisi gibi ortak bir mabet alanları bulunmuş ve bunlar çoğunlukla *ethnos* adını sürdürmüşlerdir. Ancak *koinon* yapılarının bölgeler arası farklılık gösterdiği düşünülür.[618] Örneğin Boiotia ve Khalkidike bölgelerinde

---

[614] McInerney, Jeremy, *The folds of Parnassos: Land and Ethnicity in Ancient Phokis*, 1999, s.178-179

[615] Nielsen, Thoman Heine, "A Survey of Dependent Poleis in Classical Arcadia" 62-105, *More Studies in the Ancient Greek Polis*, Hansen, Raaflaub (ed.), 1996 s.104; Nielsen, Thomas Heine, "Was There an Arkadian Confederacy in the Fifth Century B.C.?" 39-105, *More Studies in the Ancient Greek Polis*,. Hansen, Raaflaub (ed.), 1996; Gehrke, H. J. (1986), s. 100, 144, 151 vd.

[616] Larsen, J. A. O., *Representative Government in Greek and Roman History*, California, 1976, s.31-45; Mari, M., "Archaic and Early Classical Macedonia", 79-93, Brill's Companion to Ancient Macedon: *Studies in the Archaeology and History of Macedon, 650 BC - 300 AD*, Robin Lane Fox (ed.), 2011, s.90, Morgan, Catherine, Hall, J., "Achaia", 472-489, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford, 2004, s.475

[617] Bang, Peter F., Scheidel, W., *The Oxford Handbook of the State in the Ancient Near East and Mediterranean Oxford handbooks*, Oxford, 2013, s.306

[618] Hornblower, Simon (1983), s. 85; Boiotia *koinon*'unun resmi görevlileri *boiotarkh*'lar olarak geçerken, bu adlandırma diğer *koinon*'larda farklılık göstermektedir. Örneğin Tesalya *koinon*'u resmi görevlileri *tagos*'lar olarak (Syllogue Inscriptionum Graecarum³,55), Arkadia'dakiler de *arkhon*'lar olarak geçer. (Ksen. *Hell.* 7.4.33) Rhodes, P. J., *The Greek City States*, London, 1986, s.172-185; *Koinon* yapıları üzerine yaklaşımlar için bkz. Hansen, Mogens Herman, "A Typology of Dependent

federal yapılar görülse de *hegemon polis*'ler belirgindir. Diğer taraftan Phokaia ya da Arkadia *koinon*'larında öne çıkan belirgin bir *polis* olmaması birlik yapılarının daha eşitlikçi olabileceğini düşündürmüştür.[619] Konuya Boiotia üzerinden yaklaştığımızda federal yapının İ.Ö. 6. yüzyılda başladığı[620] ve İ.Ö. 457-446 arasında 10 yıl kadar Atina'ya karşı siyasi kimliğini kaybetse de İ.Ö. 5. yüzyıl boyunca yönetim ve halk yapısı açısından bütünlüğünü koruduğu kabul edilir. İ.Ö. 446 yılında tekrar yapılanan Boiotia *koinon*'u içinde ortak konseyde görevli olan federal memurlar vardır.[621] Boiotia federal meclisinde bağlı *polis*'ler büyüklükleri ile doğru orantılı olarak temsil edilirler; *koinon* meclisinin İ.Ö. 447-386 arasında 660 delegeden oluştuğu ileri sürülür.[622] Boiotia içindeki politik rekabete rağmen İ.Ö.371 yılında Thebai liderliğinde Sparta'ya karşı kazanılan galibiyet, *symmakhia*'lar karşısında hızla güçlenen *koinon*'ların etkinliğini ortaya koymaktadır.[623] Diğer taraftan Atina ve Sparta liderliğindeki *symmakhia*'larda olduğu gibi Boiotia *koinon*'una üye *polis*'lerin

---

Poleis", 29-39, Yet *More Studies in the Ancient Greek "Polis"*, Thomas Heine Nielsen (ed.) , 1997, s.30.

[619] Hansen, Mogens Herman, "A Typology of Dependent Poleis" (1997), s.30

[620] Düşünce Herodotos'da (Hdt.9.15) konu edilen *Boiotarkh*'lara dayandırılır.

[621] Boiotia örneğindeki *synedrion* olarak anılan ortak konseyler her *koinon* yapısında mevcuttu, ancak bunlar her zaman değil yılda birkaç kez toplanırdı ve toplantı sıklığı da bölgeler arası farklılık gösterirdi. Gehrke, H. J. (1986), s. 100.

[622] Ayrıntı için bkz. Sealey, Raphael, "Probouleusis and the Sovereign Assembly" *California Studies in Classical Antiquity*, vol. 2, 1969, s. 247-269.

[623] Nielsen, Thoman Heine, "A Survey of Dependent *Poleis* in Classical Arcadia" (1996), s.104.

de otonomilerinin olmadığı kaynaklarda konu edilmektedir.[624] Ancak *koinon* yapılarındaki farklılıklardan dolayı bu durumun her *koinon* yapısı için geçerli olduğu şüphelidir.

Koinon ya da *symmakhia* bünyelerindeki büyük *polis*'lerin içine konumlanmış küçük *polis*'ler de bulunmaktaydı.[625] Küçük *polis*'lerin büyük *polis*'le birleşim biçimleri *synoikismos*'tu.

[624] Ksen. *Hell.* 3.5.18, 5.1.36, 6.4.3 Hansen, Mogens Herman, "Were the Boiotian Poleis Deprived of Their Autonomia", 127-136, *More Studies in the Ancient Greek Polis*, Hansen, Raaflaub (ed.), 1996, s.128

[625] Nielsen, Thomas Heine, "A Survey of Dependent *Poleis* in Classical Arkadia" (1996), s.65-66

4.3 *Synoikismos*

Farklı halkların *sympoliteia*'lar[626] yaparak yönetimlerini birleştirmeleri fiziksel olarak *synoikismos*'larla sonuçlanır ve bundaki amaç birleşerek tek bir devlet oluşturmaktır. Bu yolla halkların sadece yönetimlerini değil sınırlarını da birleştirmeleri ya da aynı sınırlar içinde olacakları başka yeni topraklara taşınmaları devlete ait yeni bir ülke tanımını da ortaya çıkarır. *Synoikismos*'un fiziksel açıdan farklı biçimleri karşımıza çıkar:

İlk *synoikismos* modelinde birbirine yakın küçük yerleşimler sınırlarını birleştirerek tek bir ülke sınırları içinde birleşirler ve böylece yeni bir *polis* oluştururlar.[627] Konu için en belirgin örnek olarak Mantineia gösterilir. Öyle ki kaynaklarda İ.Ö. 385 yılında Spartalıların Mantineia surlarını yıkmasının ardından buradaki 4 ayrı halkın birbirinden ayrı yerlere yerleştiği anlatılır.[628]

---

[626] *Sympoliteia*'lar bir tür *polis*'ler arası bağlaşık olma, güç birlikteliği yapma olarak değerlendirilebilir. "Politik hayatın ya da politik gücün paylaşılması" ya da "ortak yurttaşlık" gibi tamamen politik girişimlerdir. Nielsen, Thomas Heine, "Was There an Arcadian Confederacy in thr Fifth Century B.C", 63-107, *More Studies in the Greek Polis*,Hansen, Raaflaub (ed.), 1996, s. 66.; Ayrıca federal *sympoliteia* ve *synoikistik sympoliteia* değerlendirmeleri için bkz. Rzepka, Jacek (2002), s.241-243

[627] Hansen, Mogens Herman, Nielsen, Thomas Heine, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, 2004, Oxford, s.117; Sparta'nın, Mantineia'yı güçlendirme yönündeki bu *synoikismos* hareketinden ne denli rahatsızlık duyduğunu Ksenophon anlatmaktadır. Ksen. *Hell.*6.5.4

[628] Ksen. *Hell.* 5.2.7 Sakellariou, M. B. (1989), s.317dn. 6; Spartalıların Mantineia halklarını yer değiştirmeye zorlamaları sonucu *synoikismos* öncesi var olan *kome*'lerin tekrar belirmesi kaynaklarda *dioikismos* olarak tanımlanır. Bkz. Hansen, Mogens Herman (2006), s.53; Schuller (1996), s. 18, 20

Bir diğer modelde iki ya da daha fazla *polis*'in birleşmesiyle yeni kurulan *polis*'ler karşımıza çıkmaktadır. Örneğin İ.Ö. 368 yılında Arkadya *koinon*'u içinde bazı *polis*'ler *synoikismos*'a giderek hem fiziksel hem politik anlamda yeni bir *polis* kurmuşlardır: Megalopolis. Öyle ki fiziksel yönüyle hazırlanmış bir yerleşim planı uygulanarak, agora, tapınaklar, tiyatro, stoa ve yerleşim mahalleleri yapılmış ve böylece bir yerleşim merkezi oluşturulmuş, devamında bu *synoikismos*'un aynı zamanda bir *sympoliteia* olduğunu kanıtlar şekilde yerleşimde bir meclis binası inşa edilmiştir.[629] Kaynaklar bu yeni *polis*'in İ.Ö.371 yılında 41 ayrı *polis*'ten gelen yerleşimciler ile nüfuslandırıldığına işaret eder.[630] Kuruluş yönteminin, Megalopolis'in demokratik yapısına işaret ettiği düşünülür.[631]

Rhodos *polis*'i de Camirus, Ialysus ve Lindos *polis*'lerinin bir araya gelmeleriyle oluşmuş, yeni bir merkezdeki yeni bir *polis*'ti. Yazıtlar, bu yeni oluşumun öncesi ve sonrasındaki politik statü farklılıklarına işaret etmektedir. *Synoikismos* öncesine ait kararnamelerde *polis*'lerde kararların *boule* ve *demos* adına alındığı yazılırken[632], *synoikismos* sonrasındaki kararnamelerde, örneğin Lindos için kararların "*mastroi*[633] ve Lindialılar" tarafından alındığı yazılmaktadır.[634] Görülüyor

---

[629] Megalopolis'te kurulan düzen için bkz. Ehrenberg, V. (1972), s. 122.

[630] Paus.8.27. Ayrıntı için bkz. Hansen, Mogens Herman, Nielsen, Thomas Heine (2004), s.118

[631] Synoikismos üzerine ayrıntı için bkz. Akalın, A.G., *Troia Bölgesinde Hellensitik Synoikisis'e Değin Sosyal-Politik Gelişim*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Bilimdalı Doktora Tezi, Ankara, 1999, s.16-46

[632] *I. Cret.* III.3 3. A, *SEG* 23 547 = Staatsverträge 551, 552; Lindos II.1 16 App.= *Syll.*³ 110 n.4

[633] μαστρός, □,: Pellene (Arist. Fr.567) ve Rhodos'ta mali memurlar için kullanılan ünvan. TLG ilgili madde

[634] *IG* XII.1 761 = *Syll.*³ 340.

ki *sympoliteia*'ya katılan halklar artık otonom olmasalar bile *demokratia* sistemi içinde kendilerini eski *polis* isimleri ile tanımlamaya devam ediyorlardı.

Küçük yerleşimlerin var olan büyük bir *polis*'e entegre olması yoluyla oluşturulan *synoikismos* modeli ile nadiren karşılaşıldığı belirtilirken[635] yöresindeki küçük *polis* ya da *polis*'lerin soğurulmasıyla takviye edilen/güçlendirilen *polis*'ler *synoikismos*'un en tipik fiziksel modeli olarak sunulur. Bu model için başlıca örnek Olynthos'tur. İ.Ö. 432 yılında Atinalılar Poteidaia'yı kuşattığında[636] Khalkidikeliler Poteidaia tarafını tutmuş, aralarındaki sınırları kaldırıp Olynthos'a *synoikize* olmuşlar,[637] ana yerleşim olarak[638] kendilerine burayı seçtikten sonra da Olynthos yurttaşlığı altında birleşmişlerdir.[639] Ksenophon[640] Khalkidike *koinon*'una bağlı bazı *polis* yurttaşlarının *autopolitēs*, yani kendi *polis*'lerinin yurttaşları olmaktan çıkıp Olynthos yurttaşı konumuna geldiklerini; eski yasalarını, *patroi nomoi* bırakıp Olynthos yasalarına tabi olduklarını anlatır. Atina liderliğindeki *symmakhia*'dan ayrılan tüm civar yerleşimler zamanla bu *sympoliteia*'ya dahil olmaya başlamış[641] ve Olynthos Trakya kıyılarındaki en önemli devlet konumuna yükselmiştir.[642] Ancak Olyntos bu kadar büyümüş olmasına rağmen başka *polis*'lerle birlikte Khalkidike

---

[635] Örnekler için bkz. Hansen, Mogens Herman, Nielsen, Thomas Heine (2004), s.118

[636] Konu Thuk.1.58.1-2'de anlatılmaktadır.

[637] Larsen, J. A. O. (1955), s.42

[638] Thuk.1.58.2

[639] Voegelin, Eric Moulakis, Athanasios, Collected Works of Eric Voegelin, Volume 15 : Order and History, Volume 2 : *World of the Polis*, Columbia 2000, s.190

[640] Ksen. *Hell.* 5.2.12-14

[641] Thuk.5.82

[642] Ksen. *Hell.* 5.2.12

koinon'u içinde yer almaya devam etmiştir.[643] Olyntos örneğinde *synoikismos* hareketleri karşılıklı anlaşmalar sonucu gerçekleşmişti. Ancak savaş sonucu olarak da *synoikismos*'lar yapılabilirdi.[644]

Hellas geleneğinde özellikle Atina tarafından *synoikismos* hareketleri politik bir olay olarak algılanırken ve örneğin Kleisthenes'in *synoikismos*'u Theseus'a mal edilip kutsal politika gibi lanse edilmiştir. Diğer *polis*'lerin *synoikismos* politikasını izlemeleri Atina ve Sparta cephesinde endişeler uyandırmıştır.[645] Öyle ki özellikle Atina bağımlı müttefiklerini aralarında bağlaşık değil ayrı tutma yönünde açık bir politika uygulamıştır.[646]

---

[643] Larsen, J. A. O. (1955), s.42-45.

[644] Örneğin Pausanias'ın aktarımına göre Argos, Sparta tehlikesine karşı yöresindeki *polis*'leri yerle bir ederek onların nüfuslarını zorla kendi merkezine çekmiş ve bu yolla güçlenmişlerdir. Paus. 8.27.i-ii, viii. Konuya ilişkin bkz. Hansen, Mogens Herman, Nielsen, Thomas Heine (2004), s.118

[645] Örneğin Thuk.3.2.3.4-5'de Atina *proksenos*'ları Atinalıları uyarırken Lesbos'un Mytilene merkezli olarak zorla *synoikize* edildiğinden ve adayı kaybetmek üzere olduklarından bahsederler.; Arkadia içindeki Megalopolis *synoikismos*'unun da kaynaklarda Sparta tehdidine karşı yapıldığı anlatılır. Paus. 8.27.i-ii, viii. Ehrenberg, V. (1972), s. 122

[646] Bkz. Thuk. 1.58, 3.10-11.

5. Antik Yazarların Eserlerinde Hellen *Polis* Kavramının Değerlendirilmesi

Klasik Dönem için *polis* kavramını farklı boyutlarda ele almamızı sağlayan başlıca kaynak Thukydides olmuştur. Ksenophon'un *Hellenika* adlı eseri ise kronolojik bakımdan Thukydides'in *Tarih*'ini devam ettirirken *polis* kavramı açısından sunduğu örneklerle de Thukydides'i tamamlar görünmektedir. Bu bakımdan modern araştırmacıların *polis* kavramına yaklaşımları ve kavramlaştırmada öne sürdükleri kriterler Thukydides'in anlattıklarıyla, kimi zaman Ksenophon destekli olarak yorumlanabilmiştir. Bunlar özellikle Herodotos, Euripides ve diğer oyun yazarlarından örneklerle de desteklenerek sunulmuştur.

Temel kaynak olarak ele alınan Thukydides'in eserinde 849 defa kullanılmış olan *polis,* çoğunlukla politik anlam taşırken 275 durumda "yerleşim merkezi"ni vurgular şekilde kullanılmıştır.[647] Örneğin Attika *synoikismos*'u anlatılırken kullanılan *polis*, bu yönde değerlendirilebilir:

Efsaneye göre; "Attika Kekrops'tan Theseus'a dek ilk kralları zamanında daima kendi *prutaneion*'ları ve *arkhon*'ları olan *polis*'lerce iskan edilmişti"[648] "Ancak Theseus kral olduktan sonra (...) bölgeyi yeni bir düzene soktu; farklı farklı

---

[647]Hansen, Mogens Herman, "Thucydides [CPCActs 2: 39-45; CPCPapers 5:208-10]" 135-155, *The Return of the Polis: The Use and Meanings of the Word Polis in Archaic and Classical Sources*, M. H. Hansen (ed.), Stuttgart, 2007, s.135

[648] Thuk.2.15.1.3-5 " □π□ γ□ρ Κέκροπος κα□ τ□ν πρώτων βασιλέων □ □ττικ□ □ς /Θησέα α□ε□ κατ□ πόλεις □κε□το πρυτανε□ά τε □χούσας κα□ /□ρχοντας, (...)"

polis'lerin *bouleterion*'larını ve arkhon'larını kaldırdı. Şimdi *polis* olan yere bir *bouleterion* ve *prutaneion* kurup tüm halkları burada bir araya topladı. Her biri (yine) önceden olduğu gibi kendi toprağında oturuyordu, ancak (merkez olarak) aynı, tek bir polis'i kullanmak zorunda oldular. Diğer tüm yerler buraya katkı sağladığı için burası *mega polis* haline geldi (...)"[649]

Yaşanan bu merkezileşme sürecinin ardından Atina aynı zamanda politik olarak Attika'nın merkezi olmuştur ve Atina'nın merkezdeki konumunun kimi zaman *asty* terimi ile vurgulandığı görülür. Örneğin "bu halkların her biri kendi *polis*'ini terk ederek[650] *asty*'ye geldiler[651]" cümlesinde *asty* ile Attika'nın zengin, imar edilmiş merkezi vurgulanır. Ardından Attika içinde "tarlalarından (gē) yerleşim merkezine (*asty*) doluşma"[652] konu edilirken Attika içinde eski Atina *polis*'inin yerleşim alanının *asty* ile karşılandığı görülür. Burada merkezdeki kalabalıklaşmanın yarattığı sorun konu edilmektedir.

Polis, *khora*'sı[653] yani kırsalı ile ayrılmaz bir bütün oluşturmaktadır[654] ve Attika'da izlenen merkez ve kırsal ayrımının diğer yerleşimlerde de olduğu, her *polis*

---

[649] Thuk.2.15.2.1-10 "□πειδ□ δ□ Θησε□ς □βασίλευσε, (...)διεκόσμησε τ□ν χώραν κα□ καταλύσας τ□ν /□λλων πόλεων τά τε βουλευτήρια κα□ τ□ς □ρχ□ς □ς τ□ν ν□ν /πόλιν ο□σαν, □ν βουλευτήριον □ποδείξας κα□ πρυτανε□ον, /ξυν□κισε πάντας, κα□ νεμομένους τ□ α□τ□ν □κάστους □περ /κα□ πρ□ το□ □νάγκασε μι□ πόλει ταύτ□ χρ□σθαι, , □ □πάντων /□δη ξυντελούντων □ς α□τ□ν μεγάλη γενομένη (...)"

[650] Thuk.2.16.2.4 "(...) πόλιν τ□ν α□το□ □πολείπων □καστος."

[651] Thuk.2.17.1 "□πειδή τε □φίκοντο □ς τ□ □στυ, (...)"

[652]Thuk.2.52.1.2

[653] *Ge*'nin antik metinlerde *khora* ile eş anlamlı olarak kullanıldığı belirtilir. Hansen, Mogens Herman, "The Polis as an Urban Centre The Literary and Epigraphical Evidence", 9-86, *The Polis as an Urban*

merkezinin yönetim merkezini çevreleyen bir kırsalın olduğu nettir. Örneğin "Ellerinde silahlarla düşmanca arzular besleyen adamların kendilerinin ya da müttefiklerinin *ge*'sinden geçmelerine izin yoktur (...)"[655] diye sürdürülen anlaşma metninde *ge* ile, *polis*'lerin kırsalı ifade edilir ve kırsal da *polis*'in sınırları içinde olduğundan "*polis*'in sınırları içine giremezler" ifadesi vurgulanır. Aslına bakılırsa *polis* teriminin yerleşim merkezi olarak politik vurgusu *khora/ge* ile beraber kullanıldığında daha net ortaya çıkar.

Örneğin Perikles, halkına " denizlerini ve *polis*'lerini elde tutmak için evlerini ve tarlalarını geride bırakmaları gerektiğini"[656] söylerken Peloponnesos Savaşı sırasında güvenlik açısından kırsalı boşaltıp burdaki halkın da merkeze yakın surlar içine çekilmesi gerektiğini salık verir. *Polis* burada yerleşim ve yönetimin merkezdir.

Polis'in *khora/ge* ile beraber kullanıldığı örnekler çoğaltılabilir:

"(...) bir sur inşa ettikten sonra *polis* içinde yaşayanları kırıp geçirdiler ve gē 'sine egemen oldular."

Centre and as a Political Community, M.H. Hansen (ed.), Copenhagen, 1997. s.54; ve C. Schuller (1996), s. 53 vd.

[654] Bu konu ve ayrıntılar için bkz. Hansen, Mogens Herman (1997), "The Polis as an Urban Centre The Literary and Epigraphical Evidence"

[655] Thuk. 5.47.5.1-2 □πλα δ□ μ□ /□□ν □χοντας διέναι □π□ πολέμ□ δι□ τ□ς γ□ς τ□ς σφετέρας /α□τ□ν κα□ τ□ν ξυμμάχων

[656] Thuk 1.143.3-5 "(...) κα□ ν□ν χρ□ □τι /□γγύτατα τούτου διανοηθέντας τ□ν μ□ν γ□ν κα□ ο□κίας /□φε□ναι, τ□ς δ□ θαλάσσης κα□ πόλεως φυλακ□ν □χειν,(...)"

"(...) Palataialılara kendi polis'lerini ve topraklarını geri verdi"[657]

"Atinalılar Peloponnesos civarında bulunan ve Korinthos'a ait olan Sollion'u 100 gemi ile zapt ettiler ve *gē*'si ile *polis*'i oturmaları için Akarnaialılardan yalnız Palaeroslulara verdiler."[658]

Atinalılar Peloponnesos'ta Epidauros'a ulaştıklarında toprakların (gē) büyük kısmını talan ettiler ve polis'e doğru ilerlediler. [659]

"Megara Hyblaialılar 245 yıl burada oturduktan sonra bu *polis* ve *khora*'sından Syrakuzai tiranı Gelon tarafından kovuldular."[660]

Bu örneklerde kullanılan *polis* terimi, fiziksel olarak yerleşimin merkezine gönderme yapmakla birlikte özellikle yerleşim merkezinde konumlanmış yönetimi vurgular. Aynı örneklerde kullanılan *ge/khora* terimleri ise *polis*'in fiziksel olarak eriştiği sınırları ifade eder.

---

[657] Thuk.2.71.2.8 "(...) □πεδίδου Πλαταιε□σι γ□ν κα□ πόλιν τ□ν σφετέραν (...)"

[658] Thuk.2.30.1.1-4 "O□ δ' □ν τα□ς □κατ□ν ναυσ□ν □θηνα□οι □τι □ντες περ□ /Πελοπόννησον Σόλλιόν τε Κορινθίων πόλισμα α□ρο□σι κα□ /παραδιδόασι Παλαιρε□σιν □καρνάνων μόνοις τ□ν γ□ν κα□ πόλιν νέμεσθαι·"

[659] Thuk.2.56.4.2-3 " □φικόμενοι δ□ □ς □πίδαυρον τ□ς Πελοποννήσου □τεμον τ□ς γ□ς τ□ν /πολλήν, κα□ πρ□ς τ□ν πόλιν προσβαλόντες (...);Thuk 2.56.5'te anlatılanlar da aynı açıdan değerlendirilebilir; Bundan başka Thukydides, 2.57.2'de Peloponnesosluların veba salgınından dolayı Attika'dan kaçacaklarını anlatırken onların 40 gündür orada olduklarını ve bütün *ge*'yi yakıp yıktıklarını konu eder.

[660] Thuk.6.4.2.1-3 " κα□ □τη ο□κήσαντες πέντε κα□ τεσσαράκοντα κα□ /διακόσια □π□ Γέλωνος τυράννου Συρακοσίων □νέστησαν □κ /τ□ς πόλεως κα□ χώρας."

Diğer tarftan her *polis*'in yerleşim surlarının bulunmaması da dikkat çeker.[661] Örneğin Thukydides Knidos[662] için "surları olmayan *polis*" ifadesini kullanılır. Ksenophon'un belirttiğine göre Sparta *polis*'inin de Klasik dönemde surları yoktur.[663] Bu örnekler İ.Ö.5. yüzyılda bazı *polis*'lerde yönetim merkezi ile *khora/ ge* ayrımının fiziksel olarak net şekilde çizilmediğini[664] ve her *polis* yapısının standart fiziksel yansımalarının olmadığını gösterir.[665]

Her *polis* yapısının standart fiziksel yansımalarının olmadığı en açık biçimde Atina ve Sparta *polis*'lerinin karşılaştırılmasında ortaya çıkar. Thukydides, Sparta *polis*'inin büyüklüğünden, Peloponnesos'un beşte ikisine hakim olmasından ve dışarıdaki pek çok müttefike komuta ettiğinden bahsederken Sparta *polis*'i için "ne derli toplu yerleşilmiştir ne tapınaklara ne de görkemli yapılara sahiptir. Halkı

---

[661]Yerleşim surlarına ilişkin ayrıntı için bkz. Hansen, Mogens Herman, Nielsen, Thomas Heine (2004), s.137; Hansen, Mogens Herman (2006), *Polis, An Introducyion to the Ancient Greek City State*, s.103; Hansen, Mogens Herman (1997), "The Polis as an Urban Centre The Literary and Epigraphical Evidence", s.55

[662] Thuk.8.35.3.5"(...) τ□ πόλει □τειχίστ□ ο□σ□ (...)"

[663] Ksenophon, Thebai ordusunun Peloponnesos'a girişinden sonra şöyle bir ifade kullanır: Ksen.*Hell.* 6.5.28.3-4 "ο□ δ□ Σπαρτι□ται □τείχιστον □χοντες τ□ν πόλιν, □λλος /□λλ□ διαταχθείς, μάλα □λίγοι κα□ □ντες κα□ φαινόμενοι □φύλαττον." "Surlarla çevrili olmayan bir *polis*'i savunmak zorunda olan Spartiatların her biri ayrı bir yerde mevzilenmişti."[663]

[664] Ancak bu durumun İ.Ö. 4. yüzyıla dek böyle olduğu, İ.Ö. 4. yüzyılda artık hemen hemen her *polis*'in surlarının olduğu belirtilmektedir. Bkz. Hansen, Mogens Herman (1997), "The Polis as an Urban Centre The Literary and Epigraphical Evidence", s.52

[665]Ancak verilen sınırdışı cezaları ülke olarak *polis*'lerin sınırlırlarının belirgin olduğuna işaret eder ki yapılan surveyler de *polis*'ler arası sınırların kayalar üzerinde işaretlendiğini ortaya çıkartıyor. Ayrıca Herodotos da *horoi* denilen sınır taşlarına şahitlik etmektedir. Bkz. Hdt.7.30.9-31.1

Hellas'taki eski alışkanlığa göre, köylere dağılmış biçimde oturmaktadır."[666] der. Diğer taraftan kendi *polis*'i Atina'yı düşünüp, "asıl önemli olan *polis*'lerin dış görünüşündense güçlerine bakmaktır"[667] diyerek *polis* için esas ayırt edici olan durumun politik yapısı ve gücü olduğunu vurgular. Aynı zamanda tiranlığa hiç teslim olmayan Lakedaimonialıları ve uzun zamandır bağlı kaldıkları yasalarını övdükten sonra da onların bu denli etkin olmalarını ve başka *polis*'lere de hükmetmelerini politik güçlerine bağlamaktadır.[668]

Ancak politik nüfuzları bakımından aynı değerde sunulan Atina ve Sparta *polis*'lerinin idare biçimleri de birbirinden farklıdır. Atina *polis*'inin iç yapısı İ.Ö.432 yılı ile tarihlenen cenaze söylevinde[669] açık biçimde izlenir. Burada Atina *polis*'inin özellikleri şöyle sıralanır: Atina (*polis*'inin) anayasası herhangi başka bir yerden alıntı değil, özgündür. Her yurttaş için eşit adalet "*polis*"in güvencesi altındadır. Yoksulluk, kişileri "*polis*" işlerine katılmaktan alıkoymaz; beceri ve ahlak, zenginlik ve soyluluktan önde gelmektedir. Yurttaşların her türlü özgürlüğü "*polis*"in güvencesi altındadır. Yasalara saygı gösterilir ve tamı tamına uyulur. Ayrıca Thukydides, yönetimlerinin azınlık değil çoğunluğun yetkisine olduğu için yönetim biçimlerinin adının *demokratia* olduğunu söylemiş[670], *demokratia*'dan başka

---

[666] Thuk. 1.10.2.6-8"□μως δ□ o□τε ξυνοικισθείσης πόλεως o□τε □ερο□ς /κα□ κατασκευα□ς πολυτελέσι χρησαμένης, κατ□ κώμας δ□ τ□ /παλαι□ τ□ς □λλάδος τρόπ□ o□κισθείσης, (...)"

[667] Thuk. 1.10.3.1-2"(...) o□δ□ τ□ς □ψεις /τ□ν πόλεων μ□λλον σκοπε□ν □ τ□ς δυνάμεις, (...)"

[668] Thuk.1.18.9-10

[669] Thuk.2.35-47

[670] Thuk.2.37.1.1-2 " κα□ □νομα μ□ν δι□ τ□ μ□ □ς □λίγους □λλ' /□ς πλείονας o□κε□ν δημοκρατία κέκληται·"

isonomia ve *isegoria* kavramlarını da öne çıkarmıştır.[671] Bu metinde Atina yönetim biçimi, yasaları, halkların yönetime katılımı konu edilirken "savaşta hayatını kaybedenlerin çocuklarına Atina *polis*'inin sahip çıkacağı, bundan böyle yetişkin oluncaya dek bunların masraflarının kamu hesabından/devletçe karşılanacağı[672] da anlatılmaktadır ve *polis*'in tam olarak devleti karşıladığı görülür. Bu satırlarda anlatılan Atina yönetim biçimi, devletin yasal gücü ile bireylerin doğal hakları arasında denge unsuru olarak değerlendirilmiştir.[673]

Perikles'in söylevinde idealleştirilerek sunulan bu devlet modeli, her *polis* için geçerli değildir. Öncelikli olarak Atina'ya denk gösterilen Sparta *polis*'inin yönetim biçimi *demokratia* değildir.[674] Kaynaklarda tiranlık yönetimi[675] ya da *oligarkhia*

---

[671] *Demokratia* kavramına Atina'da ilk kez İ.Ö. 460'lı yıllarda Aiskhylos'un bir oyununda rastlanmıştır. Ayrıntı için bkz. Açık, Tansu (2004), s.33; Wallace, R. (1998), s.26; İ.Ö. 5. yüzyılda *prutaneis*'in başkanı *epistatēs*, aynı zamanda *ekklesia*'nın da başkanıdır. Burada gündem okunduktan sonra halk oylamasıyla üzerinde müzakere edilecek konular belirlenirdi. Konuşma yapmak isteyenler kürsüye çıktıktan sonra gündeme dair konular üzerine oylama, el kaldırma yoluyla yapılırdı. Joint Association of Classical Teachers, *The World of Athens*, Cambridge, 1984, s. 20; Ayrıca İ.Ö. 5. yüzyılda *demokratia*'nın nasıl algılandığı üzerine bkz. Raaflaub, K., "Perceptions of Democracy in Fifth Century Athens", 33-70, *Aspects of Athenian Democracy*, M.H. Hansen, W.R. Connor, K.A. Raaflaub, B.S. Strauss (ed.), Copenhagen, 1990

[672] Thuk.2.46.1.3 "(...) α□τ□ν το□ς πα□δας τ□ □π□ το□δε δημοσί□ □ πόλις μέχρι □βης θρέψει, (...)

[673] Glotz (1996), s. 143

[674] Aristoteles'in Sparta yönetim biçimi üzerine düşünceleri için bkz. Arist. *Pol.* 1265b37-39; Ayrıca Atina yurttaşı Sokrates'in de Sparta yönetim biçimini desteklediğini biliyoruz. Plat. *Krit.* 52e5-53a1

[675] Thuk.1.13.1.3 "(...) τυραννίδες □ν τα□ς πόλεσι καθίσταντο (...)" "*polis*'lerde tiranlıklar kuruldu"

düzenleri[676] de *polis* idare sistemi olarak geçmektedir. Ayrıca döneme ilişkin yapıtlarda ele alınan *monarkhia*, *aristokratia*, *demokratia* gibi yönetim biçimleri, Hellenlerin "*polis*"i siyasal düzenlerden hareketle kavramaya çalıştıklarını da gösterir.[677] Dolayısıyla *polis*'in sadece *demokratia* düzeni ile idare edilmediği, faklı yönetim biçimlerinin olduğu da görülür. Buna uygun olarak örneğin Peloponnesos Birliğinin tüm üyeleri kaynaklarda *polis*'ler olarak geçse de[678] *polis*'ler arasında yöneten ve yönetilenler ayrımının yapıldığını, hegemon *polis*'lere bağlı *polis*'ler bulunduğunu biliyoruz.

Bu bağlamda kaynaklarda *polis*'lerin μεγάλη, μικρά ya da o□ μεγάλη olarak tanımlandıkları görülür.[679] *Polis*'in büyük ya da küçük olması ise farklı açılardan ele alınır. Fiziksel olarak ele alındığında territoryumunun büyüklüğü öne çıkar ve aynı zamanda nüfus yoğunluğu da bu kapsamda vurgulanır, örneğin *polis* territoryumun küçüklüğünün askeri ve ekonomik zayıflığa işaret ettiği düşünülür.[680] Ama politik olarak ele alındığında *polis*'in büyük ya da küçüklüğü politik etkinliği ile ele paralel değerlendirilir. Örneğin Aristoteles büyük *polis*'in kalabalık *polis* demek olmadığını

---

[676] Thuk.4.74.4.1 "(...) □ς □λιγαρχίαν τ□ μάλιστα κατέστησαν τ□ν πόλιν. "(...) *polis*'te sıkı bir *oligarkhia* düzeni kurdular."

[677] Örn. bkz. Hdt.5. 80-82. Ksen. *Mem.* 4.2.36.5, Ksen. *Mem.* 4.6.12; Konu üzerine bkz. Raaflaub, K. (1990), "Perceptions of Democracy in Fifth Century Athens", s.43.

[678] Örn. bkz. Thuk.1.28.2.2, 1.76.1.1, Thuk. 1.125.1.1-3; Ayrıca bkz. Rhodes, P. J. (1993), s.166.

[679] Örn. bkz. Thuk. 1.125.1.1-3, Ksen. *Hell.* 5.1.31.1-5, Ksen. *Hell.* 7.2.1.6-8, Ksen. *Hell* 5.2.12.4-5, Ksen. *Hell.* 5.2.28.1, Ksen. *Hell.* 5.2.35.5

[680] Mackil, Emily, *Creating a Common Polity: Religion, Economy, and Politics in the Making of the Greek Koinon*, California, 2013, s.306.

savunurken[681] siyasal işlerliklerine bakarak *polis*'leri küçük ve büyük olarak ayrıştırmış ve görevlerin kapsamı ile *polis*'lerin büyüklüğünün doğru orantılı olduğunu düşünmüştür.[682] Atina vergi listeleri incelemeleri ise büyük harcamalar yapan birkaç *polis* ile az harcama yapan *polis*'ler arasındaki uçuruma gönderme yaptığından[683] *polis*'ler arasındaki büyüklük farkının zenginlikten kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Attik Delos Deniz Birliğinde ve Peloponnesos Birliğinde politik kararların alındığı ortak konseyde tüm *polis*'lerin *isopsephoi*[684] eşit oy hakkına sahip olmalarına[685] dayanarak prensipte büyük ya da küçük *polis* ayrımı yapılmadığı görülür. Ancak birlik yapıları içinde büyük *polis*'lerin hegemonyasında küçük *polis*'lerin soğurulduklarını biliyoruz.

Farklı ifadelerle kullanılan *polis* terimi antik kaynakların bazılarında beklenmedik biçimde Hellen kökenli olmayan topluluklar ve yerleşimler için de kullanılır. Veriler, Thukydides'te 7, Ksenophon'da 21 barbar yerleşiminin[686], Herodotos'ta ise 47 barbar yerleşiminin[687] *polis* olarak geçtiğine işaret eder.

---

[681] Aristot. *Pol.* 1326a24-5.

[682] Aristot. *Pol.* 1321b

[683] Hansen, Mogens Herman, "The Polis as an Urban Centre The Literary and Epigraphical Evidence", 1997, s.26

[684] Thuk.3.11.4

[685] Rhodes, P. J. (1993), s. 167

[686] Hansen, Mogens Herman, Nielsen, Thomas Heine (2004), Intro. s.36

[687] Hansen, Mogens Herman, Nielsen, Thomas Heine (2004), Intro. s.36

Örneğin Thukydides açık açık "Hellen ve barbar *polis*'leri"[688] ifadesini kullanır ve bu ifadesinde iç yapısını irdelenmeksizin *polis*'i yerleşim anlamında kullandığı görülür.

Ksenophon da örneğin Fırat ve Dicle nehirleri kıyılarındaki bazı *polis*'lerden bahsederken *polis* terimini sıklıkla zengin ve büyük[689], büyük ve kalabalık[690] sıfatlarıyla niteler. Aynı coğrafyada bulunan Larisa[691] için de büyük ve ıssız[692] *polis* der.[693] Bu sıfatların da yerleşimi ifade eder şekilde fiziksel vurgu içerdikleri görülür.[694]

Herodotos için de aynı durum söz konusudur. Örneğin eserinde Mısır'da bulunan Bubastis[695] ve Memphis[696] *polis* olarak geçer.[697] Libya'daki *polis*'leri anlatırken bir kıyı *polis*'ine özellikle değinir ve bu *polis*'te yaşayanların giyimlerinin

---

[688]Thuk.7.80. 3.1 ταύτ□ πόλεις κα□ □λληνίδας κα□ βαρβάρους."; Thuk.1.104.1-3'de yine barbar yerleşimler *polis* olarak konu edilir.

[689] ε□δαίμων κα□ μεγάλη Ksen. *An.* 1.2.23.3, 1.4.11.3, 1.5.10.2, 2.4.28.3,

[690] μεγάλη κα□ πολυάνθρωπος Ksen. *An.* 2.4.13.8,

[691] Modern Nemrut

[692] Ksen. *An.* 3.4.7.1 □ντα□θα πόλις □ν □ρήμη μεγάλη

[693] Benzer kullanımlar için bkz. Ksen. *An.* 1.5.4.3

[694] Tartışmalar için bkz. Nielsen, Thomas Heine, Hansen, Mogens Herman, "Xenophon" 156-174, *The Return of the Polis: The Use and Meanings of the Word Polis in Archaic and Classical Sources*, M. H. Hansen (ed.), Stuttgart, 2007

[695] Hdt. 2.59.3 "(...) Βούβαστιν πόλιν (...)"

[696] Hdt. 2.99.17

[697] Aynı bölgeye ait *polis* kullanımları için bkz. Hdt. 2.67.3, Hdt.2.108.14-15; diğer barbar *polis*'leri için bkz. Hdt. 2.29.24, Hdt. 2.157.3, Hdt 1.178.6

palmiye yapraklarından olduğunu ve kıyıya ne zaman bir gemi yanaşsa dağlara kaçtıklarını anlatır[698] ki ilkel bir hayatın anlatıldığı bu satırlarda kullanılan *polis* teriminin devlete ya da vatandaşları olan özgür bir *polis* modeline işaret etmediği yeterince açıktır. Herodotos'un Amasis döneminde (İ.Ö. 570-526) Mısır'da 20.000 *polis*'in varlığından söz ederken[699] kullandığı *polis* teriminin de devleti değil, yerleşim merkezini vurguladığı düşünülür.[700]

Aynı biçimde Pers imparatorluğuna bağlı tüm yerleşimler de *polis* olarak sunulmuştur[701] ki buraların aslında imparatorluğa bağlı birimler olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda politik anlamda *polis* olmaları imkansızdır.

Themistokles döneminde, Perslerin Salamis bozgunu ardından yazılmış olan *Persler* adlı tragedyasında Aiskhylos'un da konuyu yenik Perslerin içinden sürdürürken olaylara sadece kendisinin tek bildiği politik gelenekten yaklaşarak savaşı iki *polis* arasında yaşanan bir savaş olarak sunduğu görülür.[702] Anlatımında "Pers imparatorluğu" sürekli *polis* terimi ile karşılanırken[703] Perslerin yerleşim ve

---

[698] Hdt. 4.43. Hdt.4.179'de de Libya *polis*'leri anlatılır.

[699] Hdt.2.177

[700] Hansen, Mogens Herman, Nielsen, Thomas Heine (2004), Intro. s.36

[701] Bkz. Hdt. 6.59.4-5, Hdt. 7.1.6, Hdt. 6.70.10; Konu üzerine tartışmalar için bkz. Hansen, Mogens Herman, Nielsen, Thomas Heine (2004), Intro. s.36

[702] Hansen, Mogens Herman, *Polis and City State: An Ancient Concept and its Modern Equivalent*, Copenhagen, 1998, s.126

[703] Aiskhyl. *Pers.* 213, 511-2, 682, 715, 781. Hansen, Mogens Herman, "Poets" 253-259, *The Return of the Polis: The Use and Meanings of the Word Polis in Archaic and Classical Sources*, M. H. Hansen (ed.), Stuttgart, 2007, s.255

yönetim merkezine *asty* denir. Koro başı şöyle seslenmektedir: "ne bir ulak ne bir atlı varıyor Pers *asty*'süne".[704]

Barbar yerleşimler için kullanılan *polis* terimlerini dışarıda bırakırsak Klasik dönemde *polis*'lerin birbirinden ayrılan tüm idari ya da fiziksel niteliklerine rağmen devlet anlamını karşıladığı, yurttaşlarıyla beraber politik topluma işaret ettiği görülür.[705] Dahası *polis*, toplumu ile tanımlanmaktadır. Örneğin Nikias, Syrakuzai yenilgisinden sonra Atinalıları yüreklendirmek için: " *polis*'i *polis* yapan surlar ya da adamlardan yoksun gemiler değil, insanlardır." [706] der.

Polis'in devlet olarak idealleştirilmesi ve yurttaşlarıyla tanımlanması ise en açık biçimde Platon ve Aristoteles'e ait eserlerde izlenir. Artık *polis* tam anlamıyla politik bir kavram, bir ideoloji haline getirilmiştir. Öyle ki bu kaynaklarda doğrudan siyaset felsefesi yapılır ve *polis*, onların bakış açıları doğrultusunda pratikte taşıdığı niteliklerden çok daha farklı olarak arzu edilen ideal bir devletin karşılığı olur. Dolayısıyla *polis* teriminin politik yönüyle nasıl kavramlaştırılıp yorumlandığına ayrıca yer verilmelidir.

---

[704] Aiskhyl. *Pers* 14-15 "(...) κο□τε τις □γγελος ο□τε τις □ππε□ς /□στυ τ□ Περσ□ν □φικνε□ται·"

[705] Yazıtlarda da *demos*'un *polis*'i temsil eder biçimde kullanılması *polis*'in politik toplum ifadesinin önemli bir göstergesidir. Ayrıntılı yazıt bilgileri için bkz. Hansen, Mogens Herman, *The Concepts of Demos, Ekklesia and Dikasterion in Classical Athens*, 499-536, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 50, 2010, s.502 dn.1

[706] Thuk. 7.77.7.6-7 "· □νδρες γ□ρ πόλις, κα□ /ο□ τείχη ο□δ□ ν□ες □νδρ□ν κεναί."

5.1 Platon

Peloponnesos Savaşının sonlarına doğru ortaya konan felsefeler ve edebi eserlerde *polis* olgusunun, dahası *demokratia* rejiminin artık eleştirilmeye başlandığı ve bunun yerine diğer yönetim biçimlerinin konu edildiği izlenir.

Platon da ideal "siyasal düzeni" kurguladığı *Politeia* adlı yapıtında devlet olarak *polis* için yeni, bazen radikal olarak değerlendirilebilecek yaklaşımlarda bulunur.[707] Öyle ki bu yapıtın Atina'da kurulu, eşitlik ilkesine dayanan düzenin aksaklıklarına duyulan tepkinin ürünü olduğu düşünülür.[708]

Politeia polis'in ortaya çıkışı konu edilerek başlar. Burada tasarlanan *polis*, insanların doğal ihtiyaçlarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İnsanlar çok fazla olan ihtiyaçları dolayısıyla kendi kendilerine yetmeyip başkasına gereksinmeleri sonucunda bir arada yaşamaya başlamışlar ve böylelikle *polis*'ler kurulmuştur.[709]

Bu bağlamda *polis*, bir iş bölümü üzerine kuruludur. Öyle ki farklı meslek dalları sunduklarıyla toplumun bir ihtiyacını karşılayacaktır. Ancak ihtiyacın karşılanamadığı durumlar da olacaktır ve bu durumda farklı bir meslek dalını icra edenler, tüccarlar başka ihtiyaçları başka toplumlardan karşılamak üzere devreye

---

[707] Burada kurduğu düzen, çoğunlukla yaşamın gerçeklerinden uzak bulunmuştur. Bkz. Sinanoğlu, Suat, *Platon Kriton: Metin Saptaması, Giriş ve Açıklamalar*, Ankara, 1980, s.7

[708] Sinanoğlu, Suat (1980), s.7; Platon, Atina içindeki *demokratia* eleştirilerini Sokrates'in yargılanıp suçlanması sürecinde yazdığı ilk diyaloglarında da sunmuştur. Forsdyke, S., *Exile, Ostracism, and Democracy: The Politics of Expulsion in Ancient Greece*, Princeton, 2005, s.272

[709] Plat. *Rep.* 369b-372c

girecektir.[710] En önemli noktaysa işin paylaşım noktasındadır. Her bir kimsenin diğerinin ihtiyacını gidermek üzere ürettiği ya da ortaya sunduğu şeyin bir karşılığı olmalıdır ve bu noktada νόμισμα ve bunun döneceği ortam □γορ□ ortaya çıkacaktır. Ardından *agora*'da oturup gelen malları satan satıcılar ve beden gücüyle hizmet edenler de belirecektir. Görüldüğü gibi, Platon'un " *Politeia*" adlı yapıtında *polis*'in toplumsal bir kurum olarak belirmesinin ardından ihtiyaçlar doğrultusunda fiziksel ortamı da şekillenmeye başlamaktadır.

Ancak zamanla büyüyecek olan bu *polis* içinde farklı ihtiyaçlara karşılık olarak farklı iş kolları türeyecek böyle olunca da toprak ihtiyacından savaşmak gereksinimi doğacaktır.[711] *Polis*'lerin savunma kolları, askerlere olan ihtiyaç burada ortaya çıkar ve devamında gençken eğitime tabi tutulacak askerlerin nasıl yetiştirilecekleri ve sahip olmaları gereken özellikler tartışılır. Platon'un siyasal düzeninde *polis*'i yönetecek olan tabaka ise küçük bir azınlıktan oluşmaktadır.[712] İyi bir yaradılışla iyi bir eğitimin birleştiği bu azınlık akıl ve düşünce yoluyla, sade ve ölçülü isteklerle yaşayacak,[713] diye düşüncelerini belirttikten sonra, dördüncü kitabın sonunda kurduğu yönetim biçiminin (*Politeia*) monarşi ya da baştakilerin eşitliği söz

---

[710] Plat. *Rep.* 371a; Bunun gibi, Platon'un 369d, 373b konu ettiği toplumun gereksinimlerinin karşılanması üzerine olan sözleri *autarkeia*'ya ulaşmak yönünde değerlendirimektedir. Bkz. Jansen, Joseph Nicholas, *After Empire: Xenophon's "Poroi" and the Reorientation of Athens' Political Economy*, 2007, s.218

[711] Plat. *Rep.* 373e

[712] Plat. *Rep.* 428e

[713] Plat. *Rep.* 431b

konusuysa aristokrasi olduğunu söylemiştir.[714] Görüldüğü gibi ihtiyaçlara cevaben oluşturulan toplum, zaman içinde büyüyerek siyasi bir yapıya bürünmüştür.

Kurulan bu ideal siyasal düzende toplum 3 ayrı tabakaya ayrılır.[715] Yöneticiler, koruyucular (askerler) ve çalışanlar (işçiler, çiftçiler, zanaatkarlar). Yönetici sınıfın özel erdemi bilgelik (*sophia*), yardımcıların cesarettir (*andreia*). Ölçülülük (*sophrosyne*) ise bütün toplum için söz konusudur. Öyle ki bu erdem, devlette uyum ve düzenin kurulmasını sağlamaktadır.[716] Platon'un politik felsefesinin sosyal ahlak ile ilişki içinde olduğu ve *demokratia* rejimi ile yönetilen *polis* içindeki ahlaki çöküşe çare arayışları burada görülür.[717]

Platon'un iş bölümlerine göre ayırdığı toplumda göze çarpan bir diğer nokta, herkesin sadece kendi vazifesi yerine getirmesindeki zorunluluktur. Kunduracı kunduracıdır, bir de kaptanlık yapamaz; çiftçi çiftçidir, yargıç olarak görev alamaz; asker askerdir, bunu yaparken bir de al sat işiyle uğraşamaz.[718] Hatta iş bölümleri arasındaki bu ayrım öyle bir noktadadır ki bu üç sınıfın birbirinin işine karışması *polis*'in yıkımı olarak kabul edilir.[719] Burada da doğrudan *demokratia* eleştirileri ve çözüm yolu arayışları görülür.

---

[714] Plat. *Rep.* 445d

[715] Plat. *Rep.* 415a

[716] Plat. *Rep.* 428a-432a

[717] Plat. *Rep.* 441c de sunduğu düşünceleri de bu yöndedir.

[718] Plat. *Rep.* 397e; Burada öne sürdüğü fikirleri, yaşadığı ortama eleştiri olarak değerlendirilebilir.

[719] Plat. *Rep.* 434b

Bundan başka Platon, *polis*'indeki yanlış işleyişe bir çare olarak filozof kral (*basileus*) önerisinde bulunur.[720] Filozof-kral, bilgelikle siyasal gücün kendi şahsında bütünleştiği kişidir. Ancak böyle bir kişi var olan sosyal düzeni *polis* formuna uygun biçimde şekillendirebilir. Dolayısıyla Platon, alttan alta yaşadıkları çöküşten devlet adamlarını sorumlu tutarken sofistlere eleştiri getirmekten de geri durmaz[721] ve yönetim yöneticinin karakterinde şekillenir düşüncesini savunur.

Platon'un ideal devlet düzeni içinde işlerliği bakımından radikal şekilde ileri sürdüğü bir aile modeli söz konusudur. Öncelikle kadının sadece cinsiyet bakımından erkekten ayrıldığını savunup kadın erkek ayrımı yapmamıştır.[722] Ayrıca yaradılışları benzerlik gösterenlerin, örneğin asker kadınların erkeklerle serbestçe beraber olmalarını, doğacak çocukların da ortak olmasını savunduktan[723] sonra bunlardan doğan nesillerin de yetiştirilmesini bir düzene koymak istemiştir[724]. Öyle ki evlenmelerin sayısını[725] hatta kadın ve erkek için çocuk yapılacak yaş aralıklarını bile sabitledikten sonra[726] bunların devlet adamlarının kontrolünde olması gerektiğini belirtir. Özellikle devletin bekçileri arasındaki çocuk ortaklığının devletin bekası için şart olduğunu, bu sayede babasının kim olduğunu bilmeyen bir çocuğun büyüklerine

---

[720] Plat. *Rep.* 473d; Bu bilgelerin sahip oldukları bilgi mutlak olduğu gibi yöntemleri de mutlak olacaktır.

[721] Plat. *Rep.* 493a-b-c.

[722] Plat. *Rep.* 454e; Ancak diğer taraftan neredeyse her işte erkeğin kadından üstün olduğunu da savunmaktadır. Plat. *Rep.* 455d

[723] Plat. *Rep.* 457d

[724] Plat. *Rep.* 460b-c

[725] Plat. *Rep.* 460a

[726] Plat. *Rep.* 460e

karşı saygı ve korku ile yaklaşmasının sağlanacağını savunur.[727] Böylesi bir düzenlemenin sağlayacağı diğer bir yarar, her bir koruyucunun aynı kadın ve çocukları kendisininmiş gibi görmesine bağlı olarak, koruyucular arasında birlik fikrinin güçlendirilmesidir. Ailesi olmadığı gibi, bu koruyucuların özel mülkiyetleri olmayacaktır. Barakalarda birlikte yaşayacaklar ve ortak sofralarda yemek yiyeceklerdir. Bunların yiyecek, giyecek ve diğer maddi ihtiyaçları ise özel mülkiyet edinebilen ve evlenebilen üreticiler tarafından karşılanacaktır.[728]

Platon *polis* için sunduğu ideal yönetim biçimini bu şekilde kurguladıktan sonra yürürlükte olan diğer yönetim biçimlerini eleştirerek sunmaktadır: Soyluluğun göz önüne alındığı yönetim biçimine timokrasi; az kişinin yönetimine oligarşi der. Oligarşiler gelir üstünlüğüne dayanan yönetim biçimleridir. Ardından oligarşinin karşıtı olarak değerlendirdiği *demokratia*'yı yerleştirir.[729] Eşitliği savunan insanların ve halkın oyuyla seçilen insanların başta bulunduğu yönetim biçimi demokrasidir. Tek zorbanın yönetim biçimi ise tiranlıktır. Platon bu yönetim biçimlerinin her birinin bir diğerinden doğduğunu, bir yönetim biçiminin bozulmasıyla diğer bir yönetim biçimine geçildiğini söyler. Buna göre sırasıyla aristokrasiden timokrasi, timokrasiden oligarşi, oligarşiden demokrasi ve demokrasiden tiranlık doğmuştur.

---

[727] Plat. *Rep.* 465a-b

[728] Aristoteles, Platon'un sunduğu bu ortaklaşa mülkiyet konusuna eleştirel yaklaşmıştır. *Politika* adlı yapıtında konuya "yurttaşlar için öncelikle devlet arazisinin ortaklaşa olması zorunludur" diye girdikten sonra ortaklaşa olan herhangi bir mülkiyetin sahiplerinin çokluğundan dolayı değerinin yitirileceği yönünde görüş bildirmiştir. Zira sahipleri çoğaldıkça mülkiyete saygı azalmaktadır.

[729] Plat. *Rep.* 544c

Bu yönetim biçimlerini ele alırken *demokratia* rejimini özgürlükler noktasında eleştirmektedir.[730] Özgürlükler o noktadadır ki her şey kişilerin özgür iradelerine kalmıştır. Doğal olarak bu da düzenin işleyişinde sorunlara yol açmaktadır. "Yurttaşlar o hale gelir ki bir yerde baskıya benzer en ufak şey gördüler mi, kızar ayaklanırlar; yazılmış yazılmamış bütün kanunları hiçe sayar, kelimenin tam anlamıyla başına buyruk kalmak isterler."[731] Bu yüzden Platon "aşırı özgürlük, sert bir karşılık bulur ve devamında tiranlık, yani halk için kölelik gelir" der. Ayrıca *demokratia* yönetiminde başta bulunanlar bilgisiz çoğunluktur. Bir devlet adamının nasıl yetişmesi, ne bilgiler edinmesi gerektiği düşünülmez, sadece çoğunluğun desteğini almak yeterlidir.[732] Platon bu düşüncelerden yola çıkarak, *demokratia*'yı da bozuk yönetim biçimleri içinde görür ve içinde bulunduğu politik ortama eleştirilerini doğrudan sunmuş olur.

Platon, *Nomoi* adlı eserinde de içinde yaşadığı siyasal düzenin artık işlerliğini yitirdiğine dair görüşlerini sunar. Öyle ki kafasında kurduğu en iyi devlet düzeni ve en iyi yasalar konusu sürekli olarak ahlak dersleriyle beraber işlenmektedir ve arada geçmişe özlemini dile getirirken bile konuya ahlak açısından yaklaşmaktadır.[733]

---

[730] Plat. *Rep.* 557e

[731] Plat. *Rep.* 563d-e

[732] Plat. *Rep.* 558b

[733] Plat. *Leg.* 698b . "bir utanma (α□δώς) duygusu egemendi bu da o zamanki yasalara isteyerek boyun eğmemizi sağlıyordu."

Platon *Nomoi* üçüncü kitapta *polis*'in ortaya çıkma serüvenini ele alır[734] ve her şeyin bir tufanla ortadan kalktığı bir dünya üzerinden görüşlerini iletmeye başlar.[735] Tüm uygarlığın ortadan kaybolduğu bu olaydan geriye kalan dağdaki çobanlardır. Bunlar arasında zenginlik fakirlik gibi ayrılıklar kalmamıştır, yazının bile ortadan kalktığı bu ortamda babadan kalma kurallar denen töreleri izleyerek yaşamaktadırlar.[736] Platon'un bu noktaya dek *polis*'in doğuşuna ilişkin olarak anlattıkları Miken sonrası dönemi anımsatır. Ardından hanelerin yönetim biçimini "reislik düzeni[737]" diye tanımladıktan sonra görüşlerini Homeros'un anlattığı Kyklopların düzenine bağlar.[738] Ardından "Bu yönetim biçimini, tufanı izleyen zor koşullardan ötürü oraya buraya dağılmış bir ev ve bir aile içinde yaşayanlar oluşturmuştur. Bunlarda yönetim anadan ya da babadan geçmesi nedeniyle en yaşlı kişi yönetici olur, ötekiler de onu izleyerek kuşlar gibi tek bir sürü oluştururlar, atadan kalma kurallarla, hepsinin içinde en adili olan bir krallıkla[739] yönetilirler."

Platon dördüncü kitapta ise yeni bir *polis* yerleşmesinin[740] kuruluşunu anlatır; denize yakınlığı, topraklarının durumu, ne şekilde nüfuslandırılacağına ilişkin

---

[734] Plat. *Leg.* 376 b "..kentler ortaya çıkalı ve insanlar devlet düzeni içinde yaşamaya başlayalı beri ne kadar zaman geçtiğini düşünüyorsun?" çev. C. Şentuna, S. Babür

[735] Plat. *Leg.* 677b

[736] Plat. *Leg.* 680a

[737] "πολιτείαν δυναστείαν καλε□ν"

[738] Plat. *Leg.* 680 b

[739] βα□σιλεία□

[740] Plat. *Leg.* 969a 5 "σ□ γ□ρ τ□ν Μαγνήτων πόλιν, ..." Platon burada kuracağı devletin adının Magnesia olduğunu söylemektedir.

fikirlerini öne sürer[741]. Magnesia devleti, denize 15km. uzaklıkta, çevresinde komşu bir yerleşim olmayan boş ve kısmen dar, ancak verimli bir toprak parçası üzerine kurulacaktır. Bu dar boyutlar halk arasında ahlaki düzenin sağlanması açısından ön görülmüştür. Hatta öyle ki yerleşimin denizden uzak olması konusu yine ahlakla paralel olarak ele alınır.[742] Altıncı kitapta yönetici ve başka görevlilerin atanmaları anlatılır.[743] Yerleşimin fiziksel yapısıyla da ilgilenirken mimari yapılarının yerleri[744] hatta sokakların düzeni ve buradaki evlerin yapısı[745] bile düşünülmüştür.[746]

Yeni devletin kuruluş yöntemi ve toprak dağıtımı da ahlakla ilişki olarak sürdürülür. Burada kendine yetecek kadar toprağını işleyecek ve savunacak olan yurttaş sayısı 5400 olarak belirlenir[747] ve kazanç arzusuyla ahlakı bozabilecek olan el işçiliği ve ticaret uğraşları göçmenlere bırakılır. Ayrıca fazla toprak sayesinde fazlaca zenginleşmenin de önüne geçilir. Çünkü Platon felsefesinde "hem zengin olup hem de erdemli olmak olanaksızdır".[748] Bundan başka mahkemelerin kurulmasına değinilmiş[749] ayrıca seyahat, evlilik, faiz[750], ticarete getirilen diğer kısıtlamalar[751] gibi pek çok konu üzerine yasalar planlanmaktadır.

---

[741] Plat. *Leg.* 704-709

[742] Plat. *Leg.* 705

[743] Plat. *Leg.* 758e

[744] Plat. *Leg.* 778b

[745] Plat. *Leg.* 779b

[746] Platon, kurguladığı yerleşim planında savunma surlarına gerek duymaz. Plat. *Leg.* 779a

[747] Plat. *Leg.* 737e

[748] Plat. *Leg.* 742e

[749] Plat. *Leg.* 767a

[750] Plat. *Leg.* 742b-c

Platon'un yurttaşlık konusuna da eleştirel yaklaşır. "Devlet ve yurttaşlar konusunda, Olympiadlarda, savaş ve barış zamanındaki bütün yarışmalarda birinci olmak yerine, ülkesindeki yasalara hizmet etmekle ve yaşamı boyunca bütün insanlar içinde yasalara en iyi hizmet etmiş olmakla ün kazanan kişi en iyi yurttaştır." diye bir değerlendirmede bulunur. Aslında burada bir bakıma Sokrates'in yurttaşlığını öne çıkarır görünmektedir.

Devlet düzenlerinin iki ana biçimini öne çıkardıktan sonra öteki yönetim biçimlerinin hemen hemen hepsinin bu ikisinin çeşitlemeleri olduğunu savunur. "Birine monarşi öbürüne demokrasi adını verebiliriz; monarşi Perslerde, demokrasi de bizde en uç noktasına varmıştır"[752] diyerek yaşadığı siyasal düzenden dem vururken cümlelerinin devamında yine Atina içindeki demokrasinin sınırlarından şikayet etmektedir.[753] Atina ve Perslerin sonunu ise şöyle değerlendirmektedir: "Çünkü görüyorsunuz, nasıl olduysa Perslerle aynı şey başımıza geldi: onlar halkı tam anlamıyla köle yaptılar, biz ise tam tersine kitleleri tam bir başı boşluğa ittik..."[754]

Platon içinde yaşadığı demokratik Atina *polis*'indeki aksaklıklara çare olarak ideal *polis* diye yeni bir model üretme yoluna gitmişse de bu eserlerinde uygulamada olmayan ütopik bir devlet modeli kurgulamıştır.

---

[751] Plat. *Leg.* 743d

[752] Plat. *Leg.* 693d

[753] Plat. *Leg.* 693e "Biri monarşiye, öteki de özgürlüğe gereğinden çok öncelik tanıdığından, ikisi de doğru ölçüyü tutturamadı."

[754] Plat. *Leg.* 699e

5.2 Aristoteles

Stageiralı Aristoteles (İ.Ö. 384-322) *polis* modelinin imparatorluk karşısında gücünü giderek yitirdiği ve tarihsel olarak ortadan kalkmaya yüz tuttuğu bir zaman diliminde yaşamıştır. Bu süreçte politik varlığı tehlikeye giren *polis* yapısı için *polis*'e özgü toplumsal bir kurtuluş hedeflerken birey ile *polis* arasında sıkı ilişkiler kurmuştur. Aristoteles'in, kurduğu birey ve devlet ilişkisi, "parça ile bütünün, ruh ile bedenin çıkarları özdeştir"[755] cümlesinde kendini gösterir. Ona göre ikisinin birbirinden ayrı düşünülmesi ya da sürdürülmesi düşünülemez. Öyle ki Aristoteles için bireyin mutluluğu ile *polis*'in mutluluğu birdir.[756] Buna göre ahlaki erdem ile siyasal erdem birbirleriyle ilişki içindedir. Bu ilişki içindeki en büyük amaç ise ortak iyiliğin sağlanmasıdır ve bu amaç *polis*'e ilişkin tanımlarda kendini gösterir.[757]

Aristoteles, *Politeia*'yı[758] *polis*'in yaşam biçimi olarak kabul eder.[759] Ona göre *politeia* ile *politeuma*[760] aynı ifadeyi verdiğinden *politeuma*, *polis*'lerde egemen güçtür.[761] Yönetim biçimlerinde egemenlik ya bir adamın ya azınlığın ya da çoğunluğun elinde bulunacaktır. İşte bu noktada öne çıkan, yönetimin ortak yararı

---

[755] Aristot. *Pol.* 1255b10

[756] Aristot. *Pol.* 1324a5

[757] Aristot. *Pol.* 1328a36-37 "*Polis*, mümkün olan en iyi yaşamı sağlamak amacını güden benzer kişilerin oluşturduğu bir toplumdur."

[758] yönetim biçimi

[759] Aristot. *Pol.* 1295b1 "□ γ□ρ πολιτεία βίος τίς □στι πόλεως."

[760] πολίτευμα, ατος, τό, governing body yönetici sınıfı

[761] Aristot. *Pol.* 1279a26 " □πε□ δ□ πολιτεία μ□ν κα□ πολίτευμα σημαίνει τα□τόν, πολίτευμα δ' □στ□ τ□ κύριον τ□ν πόλεων"

gözetmesidir.[762] İktidar, ortak yararı gözetiyorsa doğru yönetim biçimleri ortaya çıkar. Doğru yönetim biçimleri iktidarı kullananların sayısına göre: Krallık, aristokrasi ve *politeia*[763]'dır. Bu yönetim biçimleri ortak iyiliğin amaçlandığı doğru yoldan saptıkları zaman, kişilerin kendi çıkarları ön plana geçtiğinde kötü yönetim biçimlerini doğururlar. Yine iktidarı kullananların sayısına göre krallıktan tiranlık, aristokrasiden oligarşi, *politeia*'dan *demokratia* doğar. Aristoteles, ortak iyiliğin sağlanması amacıyla açıklamaya giriştiği bu altı farklı yönetim biçimini ele alırken bunların nasıl işletileceği, bozulmalarının nedenleri ve hangi yollarla korunabilecekleri üzerine fikirlerini sunar.

Aristoteles'in *polis* algısı ise *polis*'in tanımına ve niteliklerine ilişkin fikirlerinde belirir. Eserinin başında doğanın gereği olarak bazı türlerin devamlılığını ancak diğer çifti ile sürdürebildiğini ele aldıktan sonra[764] doğa yasalarına göre kadın ve erkeğin bir araya gelmesiyle *oikos*'ların[765] oluştuğunu anlatır. Bunların birleşmesiyle de *komē*'ler[766] oluşmuştu. Ataerkil yapılar dolayısıyla buralarda, tıpkı ilk *polis*'lerde olduğu gibi[767], yönetici kral oluyordu. Sonunda bir çok κώμη'nin bir araya gelmesiyle ise *polis* oluşmuştu.[768] Bu şekilde kendi kendine yeten[769] bir yapıya ulaşılmıştı ve artık iyi yaşam[770] sağlanabilirdi.[771].

---

[762] Aristot. *Pol.* 1279a.28 "πρ□ς τ□ κοιν□ν συμφέρον"

[763]Aristot. *Pol.* 1279a37 "τ□ πλ□θος πρ□ς τ□ κοιν□ν πολιτεύηται συμφέρον" "çoğunluğun ortak iyiliği amaçladığı yönetim biçimi"

[764] Aristot. *Pol.* 1252a 25-32

[765] ο□κός, ó: hane, ev

[766] κώμη, □: köy

[767] Aristot. *Pol.* 1252b.19 "δι□ κα□ τ□ πρ□τον □βασιλεύοντο α□ πόλεις,"

[768] Aristot. *Pol.* 1252B28 " □ δ' □κ πλειόνων κωμ□ν κοινωνία τέλειος πόλις"

Başlangıçta doğanın gereği olarak kadın ve erkeğin bir araya gelmesi, *polis*'in oluşumu ile sonuçlanır ve *polis* doğal bir oluşumun ürünü olur. Bunun içindeki insan da doğal olarak politik bir hayvandır. Öyle ki Aristoteles'in, "insan siyasal bir hayvandır" ifadesiyle insanın *polis* yaşamı dışında bir yaşamı olamayacağını, onun *polis* denilen sosyal bütünün bir parçası olarak toplum içine gömülü olduğunu söylemek istediği düşünülür.[772] İnsanların konulara ortak yaklaşımları *oikos* ve *polis*'in meydana gelmesini sağlamıştır.[773] Sonuçta oluşan *polis* içinde insanlar tüm ihtiyaçlarını karşılayacak ve kendi kendilerine yeter duruma geleceklerdir.

Polis'in *oikos*'lardan ve içinde yaşayan kadın, çocuk ve kölelerden meydana geldiği anlatılırken köleler dahil aile içindeki tüm bireyler *polis*'in bir parçası olarak tanımlanır ve *polis* bir toplum anlamına gelir. Ancak bu *polis* tanımı 3. ve 7. kitapta farklılık gösterir.[774] Öyle ki buralarda yabancılar ve köleler *polis* tanımına dahil değildir. Üçüncü kitapta Aristoteles, *polis*'in ne olduğunu araştıracağını söyleyerek[775] konuşmaya girmesinin ardından *Politeia*'yı "içinde oturanların *polis*'i oturttukları bir

---

[769] α□τάρκεια, □

[770] ε□ ζ□ν

[771] Bunun gibi Aristot. *Pol.* 1280b.33-35'te de polis'in amacına iyi yaşam ve kendine yetebilme yerleştirilmiştir.

[772] Sartori, Giovanni, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş,* çev. Tuncer Karamustafaoğlu- Mehmet Turhan, Ankara, 1993, s. 308

[773] Aristot. *Pol.* 1253a18; Ancak Aristoteles hanenin yönetimi ile devletin yönetimini bir tutmaz. (Aristot. *Pol.* 1255b15-20). Öncelikle *oikos*'un yönetimini, hane içindeki ilişkileri ele alır, devamında *polis*'i irdeleyecektir.

[774] Aristot. *Pol.* 1275a7-8; 1326a18-20

[775] Aristot. *Pol.* 1274b. 34 "τί ποτέ □στιν □ πόλις."

sistem" olarak tanımlar[776] ve "*Polis* yurttaşların bütünüdür" der.[777] Yurttaş ise yargı ve yönetime katılan kişidir[778] ve bu durumda tüm diğer kişiler *polis*'in dışında kalır.

Diğer taraftan *polis* için yurttaşlardan başka "*autarkeia*"nın da kuvvetle vurgulandığı görülür. Örneğin[779] Aristoteles'in *polis*'in ideal büyüklüğüne ilişkin ileri sürdüğü fikirlerde bu vurgu karşımıza çıkar. Aristoteles *polis*'in büyüklüğü için yalnızca nüfusuna[780] değil, gücüne de bakılması gerektiğini düşünür.[781] Çünkü onun için önemli olan yabancılar, köleler ya da sıradan işlerle uğraşan adamlar değil, üst tabakadır. Dolayısıyla kalabalık bir *polis* ile büyük *polis*'i eşdeğer görmez. Üstelik nüfusu kalabalık olan bir *polis*'te yasaların doğru işletilmesinin güçlüğüne de değinmiştir[782] ki yasaların iyi işletilmesi *polis* için vazgeçilmezdir. Buradan ise *polis* için ideal büyüklüğü araştırmaya girişir. Bu noktada konu *autarkeia*'ya gelir. Çünkü çok küçük bir *polis* kendi kendine yetemez, oysa *polis* kendi kendine yetendir, çok fazla nüfusu olduğunda ise doğal olarak kendi kendine yeter, ancak bir *polis* değil, tıpkı *ethnos* gibi olur.[783] Bu nedenle ideal *polis*, öncelikle ortaklaşa yönetim uyarınca iyi yaşamı sağlayabilecek kadar kendine yetecek bir nüfustan oluşmalıdır.[784] Konuya

---

[776] Aristot. *Pol.* 1274b. 38 "□ δ□ πολιτεία τ□ν τ□ν πόλιν ο□κούντων □στ□ τάξις τις."

[777] Aristot. *Pol.* 1274b41 □ γ□ρ πόλις πολιτ□ν τι πλ□θός □στιν.

[778] Aristot. *Pol.* 1275a23 " μετέχειν κρίσεως κα□ □ρχ□ς"

[779] Aristot. *Pol.* 1275b20'de de aynı vurgu bulunmaktadır.

[780] o□ □νοικο□ντες, yerleşmiş halkların tümü

[781] Aristot. *Pol.* 1326a10-15

[782] Aristot. *Pol.* 1326a25vd.

[783] Aristot. *Pol.* 1326b2-5

[784] Aristot. *Pol.* 1326b7-9

sınırlarının büyüklüğü açısından yaklaştığında ise kolay savunulması açısından ideal *polis*'in sınırlarının da bir bakışta görünür olması gerektiğini düşünür.[785]

Devamında *polis*, rastgele bir araya toplanmış bir kalabalık değil, aksine kendi kendine yeterli bir yaşamı amaçlayan bir insan topluluğu[786] olarak değerlendirilir.[787] Aristoteles *polis* için *autarkeia* 'yı, iç yapısındaki kendine yeterliğini bu denli vurgularken diğer *polis*'lerle ilişkilere de değinmiştir.[788] Ancak kurguladığı *polis*'i tamamen dış etkenlerden, çağının politik oluşumlarından bağımsız olarak ele alması araştırmacıların dikkatini çekmiştir.[789] Görülüyor ki asıl amaç, iç yapısıyla ideal bir *polis* kurmak olmuştur ve olasılıkla Thukydides'te izlenen, siyasal işlerliği en iyi olan *polis*, dışta da en güçlü *polis* olur düşüncesi onlarda da egemendir.

Platon ve Aristoteles'in kurguladıkları yeni *polis* modelleriyle politik varlığı tehlikeye giren *polis* yapısı için toplumsal bir kurtuluş hedeflerken birey ile *polis*

---

[785] Aristot. *Pol.* 1326b39

[786] Aristot. *Pol.* 1328b16-17 " □ γ□ρ πόλις πλ□θός □στιν ο□ τ□ τυχ□ν □λλ□ πρ□ς ζω□ν α□ταρκες"

[787] *Polis* tanımlaması için özellikle Aristoteles'in bu ifadelerine dayanılarak *autarkeia*'ya başvurulduğu görülse bile bu, tüm zamanlar için *polis*'i tanımlayan bir kavram değilken kendi döneminde bile sorunludur. Pellegrin, Pierre, "Aristotles Politics", 558-589, *The Oxford Handbook of Aristotle*, Christopher Shields (ed.), Oxford 2012, s.565

[788] Aristot. *Pol.* 1265a21, Arist. Pol. 1267a17-19, . 1324b

[789] Aristoteles'in *Politika* adlı yapıtında federal devlet modelini tek bir yerde söz konusu ettiği ileri sürülür. Aristot. *Pol.* 1261a 28-29, Ayrıntı için bkz. Hansen, Mogens Herman (1993) "Introduction. The Polis as a Citizen State", s.29 dn.151; Buradaki federal devlet üzerine yapılan yorumlar için bkz. Lord, Carnes, Aristotle, *The Politics*, Chicago 1985, s.249, dn.2; Konuya ilişkin diğer yorumlar için bkz. bkz. Hansen, Mogens Herman (1993), s.22

arasında sıkı ilişkiler kurdukları izlenir. Öyle ki insan sadece birey olarak değil, *polis*'in bir parçası olarak değer bulur. Asıl amaç, *polis*'in yararı, çıkarları ve yücelmesidir. Bu hailiyle *polis* işleyen bir organizmadır. Özellikle Aristoteles'in sürekli vurguladığı *autarkeia* kavramı ile *polis* yapısı içinde ayrılmaz bir bütünlük sağlamayı amaçladığı görülmektedir. Ancak birey ile *polis* arasında kurulan bu sıkı ilişkiler, Hellenistik dönemle beraber *polis* yapısının çöktüğü yeni siyasal düzen içinde önemini kaybedecek ve bu durum Hellenistik felsefede yankılarını gösterecektir. Yeni kurulan Hellenistik dönem siyasal yapısı içinde politik varlığını yitiren birey, kendine dönük felsefe yapmaya başlayacak, bireysel ahlak öğretileri yükselecek bireysel mutluluk toplumsal koşullardan siyasal çevreden soyutlanacaktır. Bunun devamında ise birey, insanlarla ortak bir doğaya sahip olduğu düşüncesinden evrensel yurttaş düşüncesine erecektir.

IV. Erken Hellenistik Dönemle Klasik *Polis*'in Sona Ermesi

Platon ve Aristoteles'in *demokratia* eleştirileri ve kurguladıkları ideal *polis* düzenleri ile ortaya attıkları fikirler, Atina ve bağlantılı büyük devletlerin politik anlamda *monarkhia*'ya yaklaşmaya başladığını gösterir. Isokrates'in söylevleri de aynı vurguları yaparken Atina içerisinde bir diğer grubun halen şiddetle *demokratia* düzenin savunduğu görülür. Üstelik, bu grubun lideri Demosthenes'in İ.Ö.351 yılında verdiği *Rodoslular'ın Özgürlüğü Adına* adlı söylevi kuzeydeki Makedon yükselişine karşı sadece Atina içindeki değil tüm diğer Hellas *polis*'lerindeki *demokratia*'lar için duyulan kaygıları dile getirir. Hellas'taki *polis*'ler bu duygularla Makedonlara karşı savaşmak için birleşseler de İ.Ö. 338 yılında Khaironeia'da Philippos'a yenilmişlerdir.

Savaşın ardından bu *polis*'ler Philippos ile ortak konsey oluşturup Perslere karşı savunma ve saldırı ittifakı[790] yaparlar,[791] ancak bu birlikteliğin ve *polis*'lere tanınan özgürlüğün sadece sözde olduğu Philippos'un Korinthos birliğini

---

[790] Yazıtlara dayalı olarak Makedon liderliğinde oluşturulan bu birliğin *symmakhia* olduğu tartışılır. Bkz. Fine, John, V. A. (1983), s.677-8.

[791] Ancak aslında Atina içindeki ortam göründüğü kadar sakin değildi ve Atinalılar temkinli davranmaya devam ediyorlardı. Öyle ki savaşın hemen ardından İ.Ö. 337 yılında *demokratia* karşıtı hizipçilik yapanlara ciddi cezalar içeren bir yasa geçirmişti. Atina'nın iç politikası böyle telaşlı olsa da İ.Ö. 322 yılına dek *demokratia* rejimi mevcut işleyişini sürdürecekti. Pomeroy, S., Burstein, S. M., Donlan, W., Roberts, J.Tolbert (2004), s.266; Hansen, Mogens Herman, *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes,* Oxford, 1991, s.304

oluşturduktan sonra burada bir garnizon kurmasından açıkça görülür.[792] Aynı süreçte Atina'da verilen söylevlerde bu kaygılar açık biçimde izlenir.[793]

Makedonlar için Hellas *polis*'leri ile yapılan ittifaktaki asıl hedef ise Hellas halklarının nüfusundan ve bu kültürün yayılım alanlarından faydalanabilmektir ki İ.Ö. 336 yılında Makedon komutanların Anadolu'ya geçmelerinin ardından yeni fethedilen yerlere Hellas'dan göç ettirilen nüfus yerleştirilmeye başlanmıştır.[794] Philippos döneminde Hellas *polis*'lerine karşı izlenen bu ılımlı siyaset ondan sonra da sürdürülmüş, III. Aleksandros Anadolu'ya geçişinden itibaren buradaki *polis*'lere özgürlük vaatlerinde bulunarak yönetimlerin vergiden muaf tutulmalarını sağlamıştır. Bu tarihten sonra Hellas *polis*'lerine ait tüm halklar aynı nasyon altında anılmaya başlanmış ve hepsi Hellen olarak ilan edilmiştir. Bundan sonra yayılmacı politika güdecek olan Makedon krallığı imparatorluğa dönüşümünde aslında emperyalist amaç güden kültür politikasını da bunlar üzerinden sürdürecek ve

---

[792]Onun kurduğu garnizon İ.Ö. 242 yılına dek burada varlığını sürdürmüştür. Dixon, Michael, "Corinth, Greek Freedom, and the Diodochoi, 323-301BC." 151-178, *Alexander's Empire: Formulation to Decay*, Heckel, W, Tritle, L., Wheatley, P. (ed.), California, 2007, s.153

[793] Örneğin Atinalı Lykurgos'un (İ.Ö. 396-323) bu süreçte verdiği *Leokrates'e Karşı (*Lykurg. *Leoc.* 50) adlı söylevinde Hellas'ın Makedon *monarkhia*'sı karşısındaki durumu açıkça ortaya koyulur. Yazar burada Khaironeia savaşının ardından kendi askerlerinin övgüsünü yaptıktan sonra Hellas'ın özgürlüğünün (τ□ν τ□ς □λλάδος □λευθερίαν) Khaironeia'da ölenlerin bedenleriyle beraber toprak olduğunu yazar.

[794] Hammond, N. G. L., *A History of Greece to 322 B. C.*, Oxford, 1986, s. 575

modern araştırmacıların "Hellenizm"[795] olarak bir ideoloji şeklinde ileri sürdükleri sosyal ve politik uygulamalar yapılmaya başlanacaktır.

Aleksandros Anadolu'da ilerlerken buradaki devletleri Pers egemenliğinden kurtarmış, Makedon yöneticiler idaresinde sistemi olduğu gibi bırakmış, yerli halklardan kendi adına vergiler toplamıştır. Aynı zamanda kazandığı topraklarda yeni yerleşimler kurarak Hellen kültürünü bu topraklara empoze etmeye çalışmış; bu yolla tek tipleştirme politikası izlemiştir. Örneğin Nil nehrinin batı tarafına "Aleksandria" *polis*'i kurulurken burası Hellen yerleşim planına uygun olarak planlanmış; yerleşim surları, meclis binası, agora ve Hellen tanrıları için tapınaklar inşa edilmiştir;[796] ayrıca yerleşim merkezi dışında kırsalı da belirlenmiştir.[797] Aleksandria *polis*'i ile sadece Hellen modelli fiziksel bir yerleşme kurulmamıştır. Bu *polis* için aynı zamanda Atina modelli bir medeni kanunun yapıldığı, Atina'daki sistemi model alan mahkemelerin kurulduğu, halkın Atina'daki gibi *demos*'lar üzerinden organize edildiği, bir konseyinin ve halk meclisinin de olduğu bir sistem kurulmuştur. Aleksandria örneğinde açıkça görüldüğü gibi Makedonlar kendi imparatorluğunu kurma sürecinde Hellas'a, hatta Atina'ya özgü *polis* idealini bir dünya politikası olarak sunmaya çalışmışlardır. Ancak Mısır Aleksandria'da Atina politik modeli yerleştirilmeye çalışılsa da bu, uygulamada,

---

[795] Hellenizm'in Eskibatı Tarihi araştırmalarında bir kavram olarak ortaya çıkarılması 1800'lü yıllarda olmuştur. Bkz. İplikçioğlu, B., Eskibatı Tarihi 1, Ankara, 1997, s.30

[796] Hammond, N. G. L. (1986), s. 613

[797] Jones, A. H. M, *The Greek City*, Oxford 1998, s.3.

özellikle kişisel haklar ve özgürlükler konusunda işlememiştir.[798] Bu durum Hellenistik dönemde kurulan *polis*'in Klasik *polis*'ten net olarak ayrıldığının göstergesidir. Öyle ki bu *polis*'in kurulma amacı bağımsız devletler oluşturmak değil, imparatorluğun merkezi otoritesi tarafından yönetilen bir birim, bir merkez oluşturmaktır. Bu yönetim sistemi içinde devlet, imparatorluk olduğuna göre buraya bağlı tek tipte merkez işlevinde kurulan yeni *polis*'leri artık günümüzdekine birebir benzer anlamda "şehir" olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır.

Aleksandros'un yayılmacı politikası içinde yerleşim kurma şekilleri[799] çeşitlilik gösterirken özellikle *synoikismos*[800] politikasını da uygulaması dikkat çeker. Bunu özellikle Atina'nın hafızasında, *demos*'ların eşit yönetime katılarak *demokratia*'yı vücuda getirdikleri efsanevi şekliyle ve aynı isimle, "*synoikismos*" olarak uygulamaya girişmiştir. Uygulamada bu politika gerçek içeriğinden çok uzak kalmışsa da tüm yeni yerleşimlere çekirdek nüfus olarak Hellen ve Makedon askerleri yerleştirilmiştir.

Görüldüğü gibi Philippos ile başlayıp Aleksandros ile sürdürülen Makedon politikalarında Hellen kültürü ve nüfusu kullanılmak istenmiş; bu amaçla *polis*'lere özgürlük propagandası yapılmış ve vergilerden muaf olmaları sağlanarak uzlaşmaya gidilmek zorunda kalınmıştır. Diğer taraftan böyle bir propagandanın ortaya

---

[798] Glotz (1929), s.391

[799] Aleksandros'un kurduğu yeni *polis*'lerin çoğunluğunun doğu satraplıklarında olduğuna değinilmektedir. Jones, A. H. M. (1998), s.2; Yeni kurduğu yerleşimler için bkz. Bury, J. B., *A History of Greece to the Death of Alexander the Great*, London, 1975, s. 476.

[800] Ayrıntı için bkz. Tarn, W., W., " Alexander: The Conquest of Persia", 352-386, *Cambridge Ancient History*, vol. VI., Cambridge, 1964, s. 429

çıkmasının en önemli nedeni Hellas'tan başlayarak devlet yapılarını ve Hellen *polis* niteliğini taşıyıp taşımadıklarını bilmedikleri Anadolu devletlerine özellikle temkinli yaklaşmışlardır. Bu sayede *polis*'lerle başlangıçta ilişkiler iyi tutulmuş ve müttefiklik sağlanmıştır. Ancak öncelikle Demosthenes'in söylevleri Aleksandros'un Korinthos Birliği anlaşma maddelerini, dolayısıyla *polis* özgülüklerini nasıl ihlal ettiğini anlatırken[801] ardından gelen İ.Ö. 324 yılındaki deklarasyonlar[802] Aleksandros'un birliğin tamamen kendi buyruğu doğrultusunda hareket etmesi konusundaki iknalarını gösterir ve üstü kapalı da olsa otonom *polis*'lerin politik anlamda imparatorluğun tek tipte yönetilen birimleri haline gelmelerini amaçladığını da ortaya koyar. Dolayısıyla Aleksandros'un esas amacının ideal *polis*'i sürdürmek olmadığı, olasılıkla Atina'daki *kynik* felsefeye[803] dayandığı *kosmopolis* ütopyası ile aslında bir dünya *polis*'i değil, erişilen sınırlarda büyük monarşik bir devlet kurmayı amaçladığı kesindir. Aleksandros'un sözde *kosmopolis* ideali içinde doğal olarak *polis*'in aldığı şekil ve statü de tamamen değişmeye ve değiştirilmeye başlamıştır.

Öyle ki bu başlangıç, Diodakhlar döneminde net bir şekilde sonuçlarını ortaya koymaktadır. Bu dönemde imparatorluğun bütününde adı *polis* olan ve içeriğiyle

---

[801] Konu için Demosthenes'e atfedilen *Aleksandros'la Yapılan Anlaşma Üzerine* adlı söylev öne çıkmaktadır. (Bkz. Dem. 17. 16-19)

[802] Bu konuda özellikle Korithos Birliği üyelerine kendisinin tanrısallaştırılmasını buyuran dekreti ve sürgünler dekreti öne çıkar. Ayrıntı için bkz. Tarn, W., W., *Alexander the Great: Sources and Studies*, vol. 2, Cambridge, 2003, s.371

[803] Sokrates'in öğrencisi Atinalı Antisthenes'in öncülüğünde gelişen bu etik görüş, toplumsal kaygılardan uzak, doğaya uygun bir yaşam algısı içindedir. Bu durum, bir devlet ya da toplumla özel bir bağ gerektirmediğinden κοσμοπολίτης, *kosmopolites* (Diog. Laert. 6.63.3) ve *apolis* (Diog. Laert 6.38.5) algısı ortaya çıkmıştır.

Klasik *polis*'e benzetilmeye çalışılsa da[804] politik statüsü Klasik *polis*'le benzeşmeyen yeni yerleşimler kurmak imparatorluğun ve diodokhların yayılma politikalarının temelini oluşturmuştur. Bu kapsamda *polis* kurma politikası olarak uygulanan *synoikismos*'lar ile dağınık olarak yaşayan özgür halkları tek bir merkezde toplayıp hem sosyal ve politik anlamda asimile etme hem de direkt kontrol altına almaları sağlanmıştır. İzlenen bu politikalarda özellikle birbirleriyle mücadele eden monarkların kendilerine müttefik toplamayı amaçladıkları ortadadır.[805]

Bunu ilk başlatan İ.Ö. 319 yılında Antipatros'un yerine imparator vekili[806] ilan edilen Polyperkhon'dur. Polyperkhon Antipatros'un oğlu Kassandros ile sürekli olarak mücadele halindeyken Hellen *polis*'lerine karşı Antipatros'un baskıcı[807] oligarşi ve tiranlıklar kurmak yönündeki politikasını izlememiş, tersine özgürlük ve oligarşileri feshetme vaatlerinde bulunmuştur.[808]

---

[804] Örneğin İ.Ö. 3. yüzyıla ait olan yazıtlar Ptolemaios'un Mısır'da kurduğu Θηβαΐδα, *Thēbaïda* ya da Θηβαΐς olarak adlandırılan yerleşimin de otonom olduğunu, bir konseyi ve de halk meclisinin bulunduğunu ayrıca magistratlarının ve mahkeme jürilerinin olduğunu açık etmektedir. Jones, A.H.M. (1998), s.7.

[805] Dixon, Michael (2007), s.152; Örn. bkz. D.S. 18.55.2

[806] Korinthos Birliği *hegemon*'unun tüm görev ve sorumluluklarını üstlenmiştir. Dixon, Michael (2007), s.154

[807] Diod. 18.18.8

[808] Diod. 18.55.2 "τ□ς μ□ν κατ□ τ□ν □λλάδα πόλεις □λευθερο□ν, τ□ς δ' □ν α□τα□ς □λιγαρχίας καθεσταμένας □π' □ντιπάτρου καταλύειν·"

Öyle ki Diodokhların bu propagandayı □λευθερία, α□τονομία ve δημοκρατία vaatleri ile sürekli kıldıkları görülür.[809] Ancak bunların aynı zamanda zapt ettikleri yerlerde kendi egemenliklerini sağlamlaştırmak için garnizon kurdukları[810] da izlenir ki bu durum, tüm bu kavramların Hellenistik dönemde kendi içerikleri dışında karşılıklı birer diplomasi aracı haline getirildiğini ve gerçek amacın Hellenlere özgürlük sağlamak olmadığını net olarak ortaya koyar. [811]

"Garnizonsuzlaştırma" karşılığı olarak *aphrouretos* teriminin *autonomous* ile birlikte kullanılmış olmaları[812] Hellas *polis*'lerinin aslında askeri anlamda bir baskı

---

[809] Örneğin I. Ptolemaios'un Ege adalarına özgürlük vaadleri için, *SIG*³ 390, 11-16; I. Antiokhos'un Erythrai'e tanıdığı otonomi ve vergi muafiyeti için *OGIS* 223, 21-28 kaynak gösterilmektedir. Gruen, E.S., "The Polis In the Hellenistik World", 339-355, *Nomodeiktes: Greek Studies in Honor of Martin Ostwald*, Martin Ostwald, Ralph Mark Rosen, Joseph Farrell (ed.), Michigan, 1993, s.340

[810] Örn. bkz. Diod. 20.37.2.

[811] Çünkü garnizonlar güvenlik amaçlı kuruluyor olsalar da bir *polis*'in egemenlik haklarını tam olarak sınırlandırmaktaydı. Gruen, E. S., *Hellenistic World and the Coming of Rome*, California 1984, s.136; Ayrıca bunlar toplumun politik kurumlarına doğrudan müdahale edebildikleri gibi askeri tesisleri kontrolleri altında bulunduruyor ve de örneğin limanları zapt ederek kısmen de olsa toplumun ekonomik kaynakları üzerinde etkili oluyorlardı. Bu noktada özellikle Ptolemaios garnizonları, Ptolemaios ekonomik bölgesinin oluşumuna katkıları bakımından ele alınmıştır. Chaniotis, A., "Foreign Soldiers - Native Girls? Constructing and Crossing Boundaries in Hellenistic Cities with Foreign Garrisons", 99-115, *Army and Power in the Ancient World*, Ángelos Chaniótis, Pierre Ducrey (ed.), Stuttgart 2002. s.102

[812] Bu metinler için bkz. Chaniotis, A. (2002), s.101, dn. 14.

ve kontrol altında olduklarının göstergesidir.[813] Ancak Hellen *polis*'lerinin de buna tepki duydukları Antigonos *Monoftalmos* tarafından yayınlanan deklarasyondan açık olarak anlaşılır ki Antigonos İ.Ö. 315 yılında Tyre'de yayınladığı deklarasyon ile tüm Hellenlere özgürlük, otonomi vaatlerinde bulunurken garnizonların kaldırılacağını da temin etmiştir.[814] Bu olayın ardından Antigonos pek çok Hellen *polis*'i tarafından *euergetes*[815] olarak onurlandırılmıştır.[816]

Hellenistik monarklar bu ünvan ile kendilerini tanıyan *polis*'leri manipüle edebilmeyi başarırlarken[817] polis'ler de kralların onlara sunduğu olanaklardan faydalanıyorlar, gerektiğinde kendi çıkarları yönünde bu sistemi kullanıyorlardı.[818] Sonuçta mevcut düzen içinde her iki tarafın da birbirine ihtiyacı vardı ve bu sistem sayesinde karşılıklı dengeler sağlanmaktaydı.

---

[813]Hatta öyle ki İ.Ö. 378/7 yıllarından itibaren kullanılan diplomatik dilde *aphrouretos* teriminin *autonomous* ile eş anlam kazandığı ileri sürülür. *Aphrouresia* vergi ödemekten muaf olmak kadar kıymetli bir ayrıcalık olarak da kabul edilmiştir. Chaniotis, A. (2002), s. 101

[814] Diod. 19.61.3 "ε□ναι δ□ κα□ το□ς □λληνας □παντας □λευθέρους, □φρουρήτους, α□τονόμους."

[815] ε□εργέτης, □, kendi çıkarına hareket eden, hami olarak çevrilen bu ünvan, *polis* tarafından verilen bir ünvandır.

[816] Billows, R. A., *Kings and Colonists*, N. Y., 1995, s.73

[817] Örneğin Kymelilerin kendi mahkemeleriyle çözüme kavuşturamadıkları bir dava için Antigonos'a başvurdukları, Antigonos aracılığıyla Magnesialı yargıçların davayı çözüme kavuşturduklarını içeren yazıtta (*OGIS*, no. 7) Kymeliler Magnesialı yargıçları onurlandırmaktadırlar. Antigonos bu yolla Kymelilerin iç işlerine müdahale eder görünmemesine rağmen aslında bir iç sorunun çözümü sürecinde doğrudan etkin olmuştur. Billows, R. A., *Antigonos the One Eyed*, Berkeley, 1990, s.212.

[818] Örnekler için bkz. Billows, R. A. (1995), s.76-77.

Dolayısıyla görülüyor ki Hellas *polis*'leri diodokhların vaat ettiği sözde özgürlüklerine tepkiliydiler, ancak kendi müttefikliklerinin Makedonların yeni topraklara yayılma konusunda nüfus desteği sağlama açısından önemlerinin de farkındaydılar. Bu propagandaları kendi taraflarına, ince diplomasilerle çevirmeyi başardılar ve devam eden siyasi gelişimlerde kendilerini ayrıcalıklı kıldırarak güvenliklerini de garantilediler.

Tüm bunlar *polis* modelinin Hellenistik siyaset içinde bir araç olarak kullanıldığını açıkça gösterir. Ancak bu siyaset içinde kurulan yeni yerleşimler, politik anlamda bağımsız *polis* olmanın çok dışında, fiziksel olarak tek tip planlı yerleşimler haline gelmişlerdir. Öyle ki arkeolojik veriler de Hellenistik dönemin başlangıcıyla birlikte Hellas'taki model alınarak[819] kurulan tek tip şehir planı yansıtan yerleşimlere işaret etmektedir.[820] Dolayısıyla Hellenistik dönemin başlangıcından itibaren kimi zaman antik efsanevi *synoikismos*'lara gönderme yapılarak kurulan bu yeni yerleşimler; *kosmopolis* ideali ile arzulanan imparatorluk sistemi içinde, uygulamada bölgesel asimilasyona hizmet eden, fiziksel anlamda tek tipte planlanmış şehir modelinde olmuştur. Klasik *polis*'lerin *polites*'leri ise yeni politik

---

[819] Hellen *polis*'in belirleyici fiziksel öğeleri için bkz. Hansen, Mogens Herman (1997),"The Polis as an Urban Centre The Literary and Epigraphical Evidence", s.12-17; Morgan, Catherine, Coulton, J.J,, "The Polis as a Physical Entity" 87-144, *The Polis as an Urban Centre and as a Political Community*, M.H. Hansen (ed.), Copenhagen, 1997, s.114

[820] Ayrıntı için bkz. Hansen, Mogens Herman, Tobias Fischer-Hansen, "Monumental Political Architecture in Archaic and Classical Greek *Poleis*", 23-90, *From Political Architecture to Stephanus Byzantius: Sources for the Ancient Greek Polis*, Whitehead, D. (ed.), Stuttgart,1994; Hansen, Mogens Herman "The Hellenic Polis", 141-188, *A Comparative Study of Thirty City-state Cultures: An Investigation*, Hansen, (ed.), Copenhagen, 2000.

sistem içinde, siyasi haklardan yoksun olarak Hellenistik devletin tebaası durumuna gelmişlerdir.

V. SONUÇ

Miken döneminin yıkımla kapanmasının ardından bölgede ortaya çıkan ufak bağımsız yerleşimlerin zaman içinde *synoikize* olarak nüfus merkezlerini oluşturmaları *polis*'in oluşum sürecindeki önemli bir etken olarak değerlendirilebilir. Ancak İ.Ö. 8. yüzyılda gerçekleşen hızlı nüfus artışı ve devamında gerçekleşen koloni hareketleri *polis*'in fiziksel yapısının belirmeye başladığı süreçtir. Öyle ki bu süreçte organize olan halkların ortaklaşa faaliyetleri sonucunda yerleşim surları, agoralar, tapınaklar bina edilmeye başlanmıştır. Bu döneme ilişkin antik kaynaklardaki *polis* terimleri de bu paralelde ifadeler sunmuş; çoğunlukla surlu yerleşim, kırsaldan yoksun, yönetim merkezi ifadelerini vermiştir. *Polis*'in politik yapısı ise yeterince açık değildir.

İ.Ö.7. yüzyılın ortalarından itibaren yazılı yasaları olan *polis*'ler varlık göstermeye başlamış; dolayısıyla Arkhaik kayıtlardaki *polis* teriminin siyasi toplum ifadesi güç kazanmıştır. Siyasi toplum olarak *polis*, değişen sosyal yapısıyla artık her sınıfı kapsarken fiziksel olarak kırsalı da içine almıştır. İ.Ö. 5. yüzyılda ise *polis*, yurttaşlarıyla organize olmuş politik bir varlık olarak doruk noktasına ulaşmıştır. Öyle ki bu dönemde *polis*, *demos*'un politize olduğu, hatta *demos*'la özdeşleşmiş bir devlet oluşumudur.

Ancak Hellen zihniyetinde bu devlet oluşumunun fiziksel yönleri ön planda değildir. Öyle ki ifadelerde sınırsal bütünlük geri plandadır, Hellenistik dönemden önce yerleşime yönelik fiziksel unsurlar öne çıkmaz. *Polis* için fiziksel unsurların öne çıkmamasındaki olasılıklı neden, *polis* için sabit bir yönetim modeli bulunmaması dolayısıyla her *polis*'in standart fiziksel yansımalarının olmayışıdır. Bu, en belirgin biçimde Atina ve Sparta örneklerinde karşımıza çıkar ki bu iki *polis*,

farklı yönetim modellerine ve fiziksel yansımalarına rağmen *hegemon polis*'ler olarak var olmuşlardır. Dolayısıyla *polis* tanımlamaları için fiziksel unsurların öne çıkarılması modern araştırmacıların arayışı olarak kalır.

Antik kaynaklar *polis'in* politik ifadelerine yoğunluk verirken *polis*, çoğunlukla politik toplumu vurgular biçimde kullanılmıştır. Hatta bu durumun *polis*'in *demos*'u karşılamaya başladığı İ.Ö. 7. yüzyılın ortalarından itibaren geçerli olduğu görülür. Öyle ki Arkhaik ozan Alkaios'un yaptığı *polis* tanımlaması ile erken Hellenistik dönem düşünürü Aristoteles'in yaptığı *polis* tanımlamaları benzer vurgular içermektedir. Dolayısıyla *polis;* esas olarak politik bir toplumu ifade eder ve Thukydides'in eserinde savaşan tarafların Atina ve Sparta *polis*'leri değil, Atinalılarla Spartalılar olarak vurgulanması bunu açık biçimde sergiler.

Şu durumda *polis*, yurttaşların politize olduğu, farklı yönetim biçimlerine rağmen yazılı yasalara uygun olarak yönetilen ve Hellas'a özgü bir "devlet modeli"dir ve antik kaynakların, *polis* için tek tip bir politik ve fiziksel model sunmadıkları da ortadadır. Bu durumda İ.Ö. 8. yüzyıldan itibaren yazılı kaynaklarda belirmiş olan *polis*'in tüm zamanlar için bir genelleme içerisinde özgür ve demokratik yapısıyla ve bunun fiziksel yansımalarıyla tek tip olarak tarif edilmesi doğru olmaz; bu şekilde sunulan *polis*, doğrudan Atina *polis* modelini yansıtır.

Tarihi araştırmalar ise, günümüzde "ideal" olarak sunulan bu modelin aslında kendi dönemi içinde de bir "ideal" olarak kabul edildiğini ve Atina politikası olarak kullanıldığını göstermektedir. Öyle ki Atina içinde bu süreçte verilen bazı edebi eserler, yasalarını ve politik otoritesini vurgulayarak kendi *polis*'inin övgüsünü yaparken bu sayede içte idealleştirilmiş demokratik bir *polis* modeli sunarlar. İçte idealleştirilen bu *polis* modeli Atina tarafından dışta hegemonya sağlamak için birlik

üyesi devletlere empoze edilmeye çalışılmıştır ve bu süreçte politik bir araç olarak kullanılan demokratik *polis*'in bir Atina propagandası haline getirildiği anlaşılır.

Ancak Atina'nın egemen olduğu *symmakhia* içinde diğer *polis*'lere getirmeye çalıştığı tek tip politik *polis* modeli ile aslında özgürlükçü bir *polis* olmayı arzulamadığı, aksine tüm *polis*'leri kendi cemaati yaparak imparatorluk kurmayı hedeflediği, izlediği politikalarda açık biçimde görülür. Hatta öyle ki kaynaklar, *symmakhia* yapılanmaları içinde *hegemon polis*'lerin uyguladıkları yaptırımlar sonucunda *polis*'lerin büyük çoğunluğunun sadece sözde özgür olduklarına işaret etmektedir.

Atina'nın imparatorluk yolunda kullandığı uygulamada çelişkili olan demokratik, özgür *polis* idealinin Hellenistik dönemde de bir propaganda aracı olarak kullanıldığı görülür. Bu dönemde Hellas *polis*'lerinin sözde savunucusu ve kurtarıcısı olarak ortaya çıkan Hellenistik monarklar, Hellas'taki *polis* kültürünü ve nüfusunu kullanarak sözde yeni kurulacak imparatorluk için Atina modelini Hellen *polis*'i adı altında bir dünya politikası olarak sunarlar. Öyle ki bu süreçte *polis*, emperyalizm ve hegemonyanın sözde özgürlükçü yanını vurgulayan bir propaganda haline gelirken aynı zamanda ideolojik bir terim haline sokulmaya başlanmıştır. Bu ideoloji içerisinde *polis*, imparatorluk sistemi içinde uygulamada bölgesel asimilasyona hizmet eden, belki de günümüz anlamında şehir olarak çevrilebilecek fiziksel anlamda tek tipte planlanmış bir şehir modeline gelmiştir.

KISALTMALAR ve KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Aiskhyl. *Pers*	Aiskhylos, *Persai*
Aristot. *Ath. Pol*	Aristoteles, *Athenaion Politeia*
Aristot. *Pol.*	Aristoteles, *Politica*
Alk.	Alkaios
Anax.	Anaksagoras
Arkhil.	Arkhilokhos
Bakchyl.	Bakchylides
Diod.	Diodorous Siculus
Diog. Laert.	Diogenes Laertios
Eur. *Herakleid.*	Euripides *Herakleidai*
Hes. *Eoiae*	Hesiodos
Hes. *Erg. (op.)*	Hesiodos, *Erga* (*Opera et Dies*)
Hes. *Asp.* (*scut.*)	Hesiodos, *Aspis* (*Scutum Herculis*)
Hes. *Theog.*	Hesiodos *Theogonia*
Hdt.	Herodotos, *Historiae*
Hom. *İl.*	Homeros *İlias*

Hom. *Od.*	Homeros, *Odysseia*
Isokr. *Panegr.*	Isokrates, Panegyrikos
Ksenoph.	Ksenophanes
Ksen. *Hell.*	Ksenophon *Hellenika*
Ksen. *Mem*	Ksenophon *Memorabilia*
Ksen. *An.*	Ksenophon *Anabasis*
Lykurg. *Leoc.*	Lykurgos *Leokrates'e Karşı*
Paus.	Pausanias, *Perihegesis*
Pind.	Pindaros *Nemea*
Plat. *Krit.*	Platon *Kriton*
Plat. *Rep.*	Platon, *De Re Publica* (*Politeia*)
Plat. *Leg.*	Platon, *Leges* (*Nomoi*)
Plut. *Per.*	Plutarkhos, *Perikles*
Plut. Sol.	Plutarchos, *Solon*
Semon.	Semonides, Iambi
Simon.	Simonides
Sol.	Solon, Elegiae W
Strab.	Strabon, *Geographica*

Thal.	Thales
Theogn.	Theognis, Elegiae
Tyrt.	Tyrtaeus
Thuk.	Thukydides
Hom. Hymn. 2.	E□ς Δημήτραν/ In Cererem
Hom. Hymn. 3.	E□ς □πόλλωνα/ In Apollinem
Hom. Hymn. 13	E□ς Δημήτραν/ In Cererem
Hom. Hymn. 30	E□ς Γ□ν μητέρα πάντων/ In matrem Deorum

Epigrafik Kaynaklar

IG	*Inscriptiones Graecae,* Berlin, 1903
LSAG	L.H. Jeffery, The Local Scripts of Archaic Greece, 1961
OGIS	W. Dittenberger, *Orientis Graeci inscriptiones selectae.* Leipzig, 1903-1905.
SEG	*Supplementum Epigraphicum Graecum.* Leiden, 1923-1971
SGHI	M. N. Tod, A selection of Greek Historical Inscriptions, Oxford, 1933-1948

SGDI H. Collitz, F. Bechtel, Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriiften, Göttingen1884-1915

SIG W. Dittenberger, *Sylloge inscriptionum graecarum.* Leipzig, 1915-1924.

*Syll.*³ W. Dittenberger, Sylloge Inscriptionum Graecarum³, vol.4, Leipzig, 1915-1924

Tod 1 M. Tod, *A selection of Greek historical inscriptions to the end of the fifth century BC* Oxford, 1946

Tod 2 M. Tod, *A selection of Greek historical inscriptions. vol 2. from 403-to 328 BC.* Oxford 1949.

Modern Kaynaklar

Açık, Tansu (2004): Açık, Tansu, *Eski Yunan Siyasal İmgelemine Bir Bakış*, Ankara, 2004

Akalın, A.G. (1999): Akalın, A.G., *Troia Bölgesinde Hellensitik Synoikisis'e Değin Sosyal-Politik Gelişim*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Bilimdalı Doktora Tezi, Ankara, 1999

Antonaccio, Carla (1994): Antonaccio, Carla, "Placing the Past: The Bronze Age in the Cultic Topography of Early Greece", *Placing The Gods Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece*, Susan E. Alcock, Robin Osborne (ed.), 79-104, Oxford, 1994

Antonaccio, Carla (1995): Antonaccio, Carla, *An Archaeology of Ancestors: Tomb Cult and Hero Cult in Early Greece*, USA, 1995

Austin, M. M., Vidal-Naquet, P. (1980): Austin, M. M., Vidal-Naquet, P., *Economic and Social History of Ancient Greece: An Introduction.*, California, 1980

Bakhuizen, S. C., Kreulen, R. (1976): Bakhuizen, S. C., Kreulen, R., *Chalcis-in-Euboea, Iron and Chalcidians Abroad*, Brill, Leiden, Netherlands, 1976

Bang, Peter F., Scheidel, W.(2013): Bang, Peter F., Scheidel, W., *The Oxford Handbook of the State in the Ancient Near East and Mediterranean Oxford handbooks*, Oxford, 2013

Barrow, Robin (1999): Barrow, Robin, *Athenian Democracy*, London, 1999

Billows, R. A. (1990): Billows, R. A., *Antigonos the One Eyed*, Berkeley, 1990

Billows, R. A. (1995): Billows, R. A., *Kings and Colonists*, N. Y., 1995

Bintliff (1997): Bintliff, "Regional Survey, Demography,and the rise of the Complex Societies inthe Ancient Aegean", s. 1-38, *Journal of Field Archaeology*, vol.24, 1997

Blegen, C. (1963): Blegen, C., *Troy And The Troians*, N. Y. , 1963

Blois, Lukas, R. van der Spek (1997): Blois, Lukas, R. van der Spek, *An Introduction to The Ancient World*, Routledge, London, 1997

Boardman, John (1982): Boardman, John, "Material Culture", 414-430, *The Cambridge Ancient History*, Vol. IV, C 1, John Boardman, N.G.L. Hammond, D.M. Lewis, M. Ostwald (ed.), Cambridge, 1982

Buckley, T. J. (1996), (2004): Buckley, T. J., *Aspects of Greek History 750-323 BC: A Source-Based Approach*, N. Y., 1996 ve 2004

Budin, Stephanie Lynn (2004): Budin, Stephanie Lynn, *The Ancient Greeks: New Perspectives*, California, 2004

Budin, Stephanie Lynn (2009): Budin, Stephanie Lynn, *The Ancient Greeks: An Introduction*, Oxford, New York, 2009

Burckhardt, Jacob (1998): Burckhardt, Jacob, *The Greeks and Greek Civilization*, London, 1998

Burkert, Walter (1992): Burkert, Walter "Greek Temple Builders: Who, Where and Why", s.21-29, *The Role of Religion in the Early Greek Polis*, Robin Hägg (ed.), Stockholm, 1992

Burnett, Anne Pippin (1983): Burnett, Anne Pippin, *Three Archaic Poets: Archilochus, Alcaeus, Sappho*, London, 1983

Burnet, J. (2003): Burnet, J., *Early Greek Philosophy*, London, 2003

Bury, J. B. (1975): Bury, J. B., *A History of Greece to the Death of Alexander the Great*, London, 1975

Cargill, Jack (1995): Cargill, Jack, *Athenian Settlements of the Fourth Century B.C.*, Brill, 1995

Carlier, Pierre (2006): Carlier, Pierre, "Anaks and Basileus in the Homeric Poems", 101-110, *Ancient Greece From the Mycenaean Palaces to the Age of Homer*, Sigrid Deger Jalkotzy, Irene S. Lemnos (ed.), Edinburgh, 2006

Carter, Joseph Coleman (1994): Carter, Joseph Coleman, "Sanctuaries in the *Chora* of Metaponto", s.161-198, *Placing the Gods: Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece*", Susan E. Alcock, Robin Osborne (ed.), Oxford, 1994

Cartledge, Paul (2000): Cartledge, Paul,"Greek Political Thouht: the historical context", 12-59, *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*,. C. Rowe, M. Schofield (ed.), 2000

Cartledge, Paul (2001): Cartledge, Paul, *Spartan Reflections*, Los Angeles, 2001

Cartledge, Paul (2009): Cartledge, Paul, *Ancient Greece, A History in Eleven Cities*, Oxford, 2009

Cary, M. (1964): Cary, M., "The Second Athenian League", *Cambridge Ancient History*, vol. 6, Cambridge, 1964

Castleden, Rodney (2005): Castleden, Rodney *Mycenaeans*, New York, Routledge, 2005

Cavanagh (1994): Cavanagh "Surveys, Cities and Synoecism" *City and Country in the Ancient World*, John Rich, Andrew Wallace-Hadrill (ed.), London, N.Y., 1994

Chaniotis, A. (2002): Chaniotis, A., "Foreign Soldiers - Native Girls? Constructing and Crossing Boundaries in Hellenistic Cities with Foreign Garrisons", 99-115, *Army and Power in the Ancient World*, Ángelos Chaniótis, Pierre Ducrey (ed.), Stuttgart 2002

Cohen, S. M., Curd, P., Reeve, C. D. C. (2011): Cohen, S. M., Curd, P., Reeve, C. D. C., *Readings In Ancient Greek Philosophy: From Thales To Aristotle,* Indianapolis, 2011

Cole, S.G (2004): Cole, S.G., *Landscapes, Gender and Ritual Space*: *The Ancient Greek Experience*, Berkeley, L. A., 2004

Connor, W. Robert (1984): Connor, W. Robert, *Thucydides*, Princeton, 1984

Crielaard, J.P (1995): Crielaard, J.P., "Homer, History and Archaeology", *Homeric Questions*, J. Paul Crielaard (ed.), Amsterdam, 1995

Crielaard, J.P (2009): Crielaard, J. P., "Cities" 349-372, *A Companion to Archaic Greece*, Raaflaub, K., Wees, H. V. (ed.), 2009

Çelgin, G., (2011): Çelgin, G., *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 2011

Davies, J. K., (1982): Davies, J. K., "Religion and the State", 368-388, *The Cambridge Ancient History*, Vol. IV, C 1, John Boardman, N.G.L. Hammond, D.M. Lewis, M. Ostwald (ed.), Cambridge, 1982

Demand (1990): Demand, *Urban Relocation in Archaic and Classical Greece*, Norman, London, 1990

Diels, H., Kranz, W. (2004): Diels, H., Kranz, W., *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Zürich, 2004

Dillon, M., Garland, L (1994): Dillon, M., Garland, L., *Ancient Greece: Social and Historical Documents From Archaic Times to the Death of Socrates*, London, N.Y, 1994

Şentuna, Candan (2002): Diogenes Laertios "Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri", Candan Şentuna (çev.), İstanbul, 2002.

Dixon, Michael (2007): Dixon, Michael, "Corinth, Greek Freedom, and the Diodochoi, 323-301BC." 151-178, *Alexander's Empire: Formulation to Decay*, Heckel, W, Tritle, L., Wheatley, P. (ed.), California, 2007

Donlan, Walter (1985): Donlan, Walter, "The Social Groups of Dark Age", s.293-308, *Classical Philology*, vol.80, no.4, 1985

Donlan, Walter (1997): Donlan, Walter, "The Relations of Power in the Pre-state and Early State Polities", 38-49, *The Development of the Polis in Archaic Greece* , Lynette G. Mitchell, P.J. Rhodes (ed.), London, 1997

Donlan, Walter (1998): Donlan, Walter, *The Aristocratic Ideal and Selected Papers*, Chicago, 1998

Dynneson, Thomas L. (2008): Dynneson, Thomas L., *City-State Civism in Ancient Athens: Its Real and Ideal Expressions*, New York, 2008

Ehrenberg, V. (1972): Ehrenberg, V. *The Greek State*, London, 1972

Evelyn-White, Hugh E. (1998): Evelyn-White, Hugh E., *Hesiod, Homeric Hymns, Epic Cycle, Homerica*, Loeb Classical Library, Cambridge, 1998

Farar, Cynthia (1988): Farar, Cynthia, *The Origins of Democratic Thinking*, Cambridge, 1988

Figueira, Thomas (2008): Figueira, Thomas "Colonization in the Classical Period", 427-525, *Greek Colonisation*, vol. 2: An *Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas,* Gocha R. Tsetskhladze (ed.), Leiden, 2008

Fine, John, V. A. (1983): Fine, John, V. A., *The Ancient Greeks: a Critical History*, Harvard, 1983

Finley, M. I. (1979): Finley, M. I., *The World of Odysseus*, London, 1979

Finley, M. I. (1981): Finley, M. I., *Early Greece: The Bronze and Archaic Ages,* N.Y., 1981

Foley, Helene P. (1994): Foley, Helene P., *The Homeric Hymn to Demeter,* Princeton, 1994

Forsdyke, S. (2005): Forsdyke, S., *Exile, Ostracism, and Democracy: The Politics of Expulsion in Ancient Greece*, Princeton, 2005

Foxhall, Lin (1997): Foxhall, Lin, "A View From the Top: Evaluating the Solonian Property Classes", 113-136, *The Development of the Polis in Archaic Greece*, L.G. Mitchell, P.H. Rhodes (ed.), London, N.Y., 1997

Fox, Robin Lane (2002): Fox, Robin Lane, "Theognis: An Alternative to Democracy", 35-51, *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organization and Community in Ancient Greece*, Roger Brock,Stephen Hodkinson (ed.), Oxford, 2002

Freeman, Charles (1999): Freeman, Charles, *The Greek Achievement*, London, 1999

Freeman, Charles (2003): Freeman, Charles, *Mısır, Yunan ve Roma*, çev. Suat Kemal Angı, Ankara, 2003

Freitag, K., Funke P., Moustakis N. (2004): Freitag, K., Funke P., Moustakis N., "Aitolia" 379-390, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Mogens Herman Hansen, Nielsen Thomas, H. (ed.), Oxford, 2004

Gabrielsen, Vincent (2010): Gabrielsen, Vincent, *Financing the Athenian Fleet: Public Taxation and Social Relations*, Baltimore, 2010

Gehrke, H. J. (1986): Gehrke, H. J, *Jenseits von Athen und Sparta*, 1986, München

Gehrke, H. J., Wırbelauer, E. (2004): Gehrke, H. J., Wırbelauer, E., "Akarnanian and Adjacent Areas", 351-379, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Mogens Herman Hansen, Nielsen Thomas, H. (ed.), Oxford, 2004

Gerber, D. E. (1997): Gerber, D. E., "Elegy", 89-132, *A Companion to the Greek Lyrics*, Gerber, D. E. (ed.), Brill, N.Y., 1997

Glotz (1996): Glotz, *The Greek City and Its Institutions*, çev. N. Mallinson, London, N.Y., 1996

Grant, Michael (1989): Grant, Michael, *The Rise of the Greeks*, N.Y., 1989

Gruen, E. S. (1984): Gruen, E. S., *Hellenistic World and the Coming of Rome*, California 1984

Gruen, E. S. (1993): Gruen, E.S., "The Polis In the Hellenistic World", 339-355, *Nomodeiktes: Greek Studies in Honor of Martin Ostwald*, Martin Ostwald, Ralph Mark Rosen, Joseph Farrell (ed.), Michigan, 1993

Haggis, Donald C. (2002): Haggis, Donald C., *Ancient Cities*, 2002

Hall, Jonathan, M. (2007): Hall, Jonathan, M., *A History of the Archaic Greek World*, Oxford, 2007

Hall, Jonathan, M. (2007): Hall, Jonathan M., "Polis, Community and Ethnic Identity", 40-60, *The Cambridge Companion to Archaic Greece*, H.A. Shapiro (ed.), Cambridge, 2007

Hammond, N.G.L. (1982): Hammond, N.G.L., "The Peloponnese", *The Cambridge Ancient History*, Vol. III, Part 3, John Boardman, N.G.L. Hammond (ed.), Cambridge, 1982

Hammond, N.G.L. (1986): Hammond, N. G. L., *A History of Greece to 322 B. C* , Oxford, 1986

Hansen, Mogens Herman (1991): Hansen, Mogens Herman, *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes,* Oxford, 1991

Hansen, Mogens Herman (1993): Hansen, Mogens Herman, "Introduction. The Polis as a Citizen State", *The Ancient Greek City-State*, s.7-29, Hansen, Mogens Herman (ed.), Copenhagen, 1993

Hansen, Mogens Herman (1994): Hansen, Mogens Herman & Tobias Fischer-Hansen, "Monumental Political Architecture in Archaic and Classical Greek *Poleis*", 23-90, *From Political Architecture to Stephanus Byzantius: Sources for the Ancient Greek Polis*, Whitehead, D. (ed.), Stuttgart,1994

Hansen, Mogens Herman (1995): Hansen, Mogens Herman, "The Autonomous City- State. Ancient Fact or Modern Fiction", 21-45, *Studies in the Ancient Greek Polis*, Hansen, Raaflaub (ed.), Copenhagen, 1995

Hansen, Mogens Herman (1995): Hansen, Mogens Herman, "Boiotian Poleis - a Test Case" 13-64, *Sources for the Ancient Greek City-State*, , Mogens Herman (ed.), Copenhagen 1995

Hansen, Mogens Herman (1996): Hansen, Mogens Herman, "Were the Boiotian Poleis Deprived of Their Autonomia", 127-136, *More Studies in the Ancient Greek Polis*, Hansen, Raaflaub (ed.), 1996

Hansen, Mogens Herman (1996): Hansen, Mogens Herman, "The Copenhagen Inventory of Poleis and the Lex Hafniensis de Civitate" 7-73, Introduction to an Inventory of 'Poleis', M.H.Hansen (ed.), Copenhagen, 1996

Hansen, Mogens Herman (1997): Hansen, Mogens Herman, "A Typology of Dependent Poleis", 29-39, Yet *More Studies in the Ancient Greek "Polis"*, Thomas Heine Nielsen (ed.) , 1997

Hansen, Mogens Herman (1997): Hansen, Mogens Herman, "The Polis as an Urban Centre The Literary and Epigraphical Evidence", 9-86, *The Polis as an Urban Centre and as a Political Community*, M.H. Hansen (ed.), Copenhagen, 1997

Hansen, Mogens Herman (1997): Hansen, Mogens Herman, "Copenhagen Inventory of Poleis and the Lex Hafniensis de Civitate", 5-13, *The Development of the Polis in Archaic Greece*, L. Mitchell, P. Rhodes (ed.), London, 1997.

Hansen, Mogens Herman (1998): Hansen, Mogens Herman, *Polis and City State: An Ancient Concept and its Modern Equivalent*, Copenhagen, 1998

Hansen, Mogens Herman (2000): Hansen, Mogens Herman "The Hellenic Polis", 141-188, *A Comparative Study of Thirty City-state Cultures: An Investigation*, Hansen, (ed.), Copenhagen, 2000

Hansen, Mogens Herman (2004): Hansen, Mogens Herman "Boiotia", s.431-462, An *Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Mogens Herman Hansen, Thomas Heine Nielsen (ed.), 2004

Hansen, Mogens Herman, Nielsen, Thomas Heine (2004): Hansen, Mogens Herman, Nielsen, Thomas Heine, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford, 2004

Hansen, Mogens Herman (2006): Hansen, Mogens Herman, *Polis, An Introduction to the Ancient Greek City-State*, Oxford, 2006

Hansen, Mogens Herman (2007): Hansen, Mogens Herman, "Thucydides [CPCActs 2: 39-45; CPCPapers 5:208-10]" 135-155, *The Return of the Polis: The Use and Meanings of the Word Polis in Archaic and Classical Sources*, M. H. Hansen (ed.), Stuttgart, 2007

Hansen, Mogens Herman (2007): Hansen, Mogens Herman, "Poets" 253-259, , *The Return of the Polis: The Use and Meanings of the Word Polis in Archaic and Classical Sources*, M. H. Hansen (ed.), Stuttgart, 2007

Hansen, Mogens Herman (2010): Hansen, Mogens Herman, *The Concepts of Demos, Ekklesia and Dikasterion in Classical Athens*, 499-536, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 50, 2010

Harris, Edward M. (1997): Harris, Edward M., "A New Solution to the Riddle of the Seisachtheia", 49-82, *The Development of the Polis in Archaic Greece*, L.G. Mitchell, P.H. Rhodes (ed.) London, N.Y., 1997

Hornblower, Simon (1983), (2007): Hornblower, Simon, *The Greek World 479-323*, London, N.Y., 1983 ve 2007

İplikçioğlu, B. (1997): İplikçioğlu, B., Eskibatı Tarihi 1, Ankara, 1997

James, Whitley (1988): James, Whitley, "Early States and Hero Cults: A Re-Appraisal", *Journal of Hellenic Studies*, vol. 108. P. 173-182, 1988

James, Whitley (2001): James, Whitley,*The Archaeology of Ancient Greece*, Cambridge, 2001

Jansen, Joseph Nicholas (2007): Jansen, Joseph Nicholas, *After Empire: Xenophon's "Poroi" and the Reorientation of Athens' Political Economy*, 2007

Joint Association of Classical Teachers (1984): Joint Association of Classical Teachers, *The World of Athens*, Cambridge, 1984

Jones, A. H. M. (1998): Jones, A. H. M, *The Greek City: From Alexander to Justinian*, Oxford, 1998

Kagan, Donald (1991): Kagan, Donald, *Perikles of Athens and The Birth of Democracy*, New York, 1991

Kagan, Donald (): Kagan, Donald, *The Outbreak of the Peloponnesian War*

Kennell, Nigel (2010): Kennell, Nigel, *Spartans: A New History,* Malden, 2010

Kranz, Walter (1994): Kranz, Walter, Antik Felsefe, çev. Suat Baydur, Sosyal Yayınlar, 1994

Isaac, Benjamin H. (1986): Isaac, Benjamin H., *The Greek Settlements in Thrace Until the Macedonian Conquest*, Leiden, 1986

Kuiper, Kathleen (2010): Kuiper, Kathleen, *The Britannica Guide to Ancient Civilizations, Ancient Greece: From the Archaic Period to the Death of Alexander the Great*, New York 2010.

Kurk, Leslie (1997): Kurk, Leslie, "The Cultural Imact of (on) Democracy: Decentering Tragedy", 155-169, *Democracy 2500? Questions and Challenges*,. Ian Morris, Kurt A. Raaflaub (ed.), Archaeolojical Institute of America, Colloquia and Conference Papers, No.2, 1997

Lamari, Anna (2011): Lamari, Anna, "The Return of the Father: Euripides' Antiope, Hypsipyle, and Phoenissae" 219-240, *Crisis on Stage: Tragedy and Comedy in Late Fifth-Century Athens*, Andreas Markantonatos,Bernhard Zimmermann (ed.), Berlin, 2011

Larsen, J. A. O. (1955), (1976): Larsen, J. A. O., *Representative Government in Greek and Roman History*, California, 1955 ve 1976

Lévêque, P., Vidal-Naquet, P. (1996): Lévêque, P., Vidal-Naquet, P., *Cleisthenes The Athenian*, çev. ve ed. David Ames Curtis, New Jersey, 1996

Lewis, D.M. (1982): Lewis, D.M., "The Tyranny of The Peisistratidae", 287-303, *The Cambridge Ancient History*, Vol. IV, C 1, John Boardman, N.G.L. Hammond, D.M. Lewis, M. Ostwald (ed.), Cambridge, 1982

Lewis, D.M. (1992): Lewis, D. M., "Mainland Greece, 479-451 B.C"., 96-111, *The Cambridge Ancient History*, vol. v., The Fifth Century B.C., David M. Lewis, John Boardman (ed.), Cambridge, 1992

Lord, Carnes (1985): Lord, Carnes, Aristotle, *The Politics*, Chicago 1985

Mackil, Emily (2013): Mackil, Emily, *Creating a Common Polity: Religion, Economy, and Politics in the Making of the Greek Koinon*, California, 2013

Malkin, Irad (1987): Malkin, Irad, *Religion and Colonization in Ancient Greece*, Leiden, 1987

Mansel, A. M. (1999): Mansel, A. M., *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, 1999

Mari, M. (2011): Mari, M., "Archaic and Early Classical Macedonia", 79-93, Brill's Companion to Ancient Macedon: *Studies in the Archaeology and History of Macedon, 650 BC - 300 AD*, Robin Lane Fox (ed.), 2011

McInerney, Jeremy (1999): McInerney, Jeremy, *The folds of Parnassos: Land and Ethnicity in Ancient Phokis*, 1999

McInerney, Jeremy (20006): McInerney, Jeremy. "Sacred Land and the Margins of the Community." *City, Countryside, and the Spatial Organization of Value in Classical Antiquity.* Ralph M. Rosen & Ineke Sluiter (ed.), 33-60. Leiden, The Netherlands: Koninklijke Brill, 2006

McKirahan, R. D. (2011): McKirahan, R. D., *Philosophy Before Socrates, "An İntroduction with texts and Commentary*, Indianapolis, 2011

Mee, Christopher (2011): Mee, Christopher, *Greek Archaeology*, 2011

Meiggs, R (1999): Meiggs, R., *The Athenian Empire*, Oxford, 1999

Meritt, Benjamin D., Wade-Gery, H. T., McGregor, Malcolm F. (1950): Meritt, Benjamin D., Wade-Gery, H. T., McGregor, Malcolm F., *The Athenian Tribute Lists*, vol.3, Princeton, 1950

Miller, Andrew M. (1996): Miller, Andrew M., *Greek Lyric: An Anthology in Translation*, Indianapolis, 1996

Mitchell, L.G. (1997): Mitchell, L.G, "New Vine in Old Wineskins: Solon, Arete and Agathos", 75-82, *The Development of The Polis in Archaic Greece*, L. Mitchell, P. Rhodes (ed.), London, 1997

Morgan, Catherine (1995): Morgan, Catherine, *Early Greek States Beyond Polis*, London, N.Y, Routledge, 1995

Morgan, Catherine, Coulton, J.J. (1997): Morgan, Catherine, Coulton, J.J., "The Polis as a Physical Entity" 87-144, *The Polis as an Urban Centre and as a Political Community*, M.H. Hansen (ed.), Copenhagen, 1997

Morgan, Catherine., Hall, J. (2004): Morgan, Catherine., Hall, J., "Achaia", 472-489, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford, 2004

Morris, Ian (1994): Morris, Ian, "The Early Polis as City and State" *City and Country in Ancient Greek World*, 25-58, John Rich, Andrew Wallace Hadrill (ed.), London ; New York : Routledge, 1994

Morris, Ian (2000): Morris, Ian, "Kent ve Devlet Olarak Erken Polis" 25-58, *Antik Dünyada Kırsal ve Kent*, John Rich A. Wallace-Hadrill (ed.), çev. Lale Özgenel, İstanbul, 2000

Morris, Ian (2005): Morris, Ian, *The Growth of Greek Cities in the First Millennium BC*, Princeton/Stanford Working Papers in Classicss, Stanford, 2005

Murray, Oswyn (1982): Murray, Oswyn, "The Ionian Revolt", 461-490 *The Cambridge Ancient History*, Vol. IV, C 1, John Boardman, N.G.L. Hammond, D.M. Lewis, M. Ostwald (ed.), Cambridge, 1982

Murray, Oswyn., Griffin, Boardman (1986): Murray, Oswyn., Griffin, Boardman, *The Oxford History of the Classical World*, Oxford, 1986

Murray, Oswyn (1993): Murray, Oswyn, *Early Greece*, Cambridge, Massachusetts, 1993

Murray, Oswyn, Sacks, D. (1995), (2005): Murray, Oswyn, Sacks, D., *Encyclopedia of the Ancient Greek World,* Oxford, 1995 ve 2005

Nielsen, Thomas Heine (1996): Nielsen, Thomas Heine, "A Survey of Dependent Poleis in Classical Arcadia" 62-105, *More Studies in the Ancient Greek Polis,* Hansen, Raaflaub (ed.), 1996

Nielsen, Thomas Heine (1996): Nielsen, Thomas Heine, "Was There an Arcadian Confederacy in thr Fifth Century B.C", 63-107, *More Studies in the Greek Polis*,Hansen, Raaflaub (ed.), 1996

Nielsen, Thomas Heine, Hansen, Mogens Herman (2007): Nielsen, Thomas Heine, Hansen, Mogens Herman, "Xenophon" 156-174, *The Return of the Polis: The Use and Meanings of the Word Polis in Archaic and Classical Sources*, M. H. Hansen (ed.), Stuttgart, 2007

Nightingale, A. (2007): Nightingale, A., "The Philosophers in Archaic Greek Culture", 169-198, *The Cambridge Companion to Archaic Greece,* H.A. Shapiro (ed.), Cambridge, 2007

Osborne, Robin (1996): Osborne, Robin, *Greece in the Making 1200-479 BC.*, London, 1996

Osborne, Robin (1997): Osborne, Robin, "The Polis and Its Culture", 9-47, *From The Begining to Plato: Routledge History of Philosophy vol.1*, C.C.W. Taylor (ed.), London, N.Y., 1997

Osborne, Robin (2000): Osborne, Robin, *Classical Greece 500- 323 B. C.*, Oxford, 2000

Ostwald, Martin (1982): Ostwald, Martin "The Reform of he Athenian State by Cleisthenes", 303-347, *The Cambridge Ancient History*, Vol. IV, C 1, John Boardman, N.G.L. Hammond, D.M. Lewis, M. Ostwald (ed.), Cambridge, 1982

Owens, E.J. (1991): Owens, E.J., *The City in the Greek and Roman World*, London-NY, 1991

Owens, Ron (2010): Owens, Ron, *Solon of Athens: Poet, Philosopher, Soldier, Statesman*, Sussex, 2010

Paarman, B. (2004): Paarman, B., "Geographically Grouped Ethnics in the Athenian Tribute Lists" 77-111, *Once Again: Studies in the Ancient Greek Polis*, Nielsen, H. (ed.), 2004

Parker, Victor (2007): Parker, Victor, "Tyrants and Lawgivers", 13-39, *The Cambridge Companion to Archaic Greece*, Shapiro H.A. (ed.), Cambridge, 2007

Pellegrin, Pierre (2012): Pellegrin, Pierre, "Aristotles Politics", 558-589, *The Oxford Handbook of Aristotle*, Christopher Shields (ed.), Oxford 2012

Perlman, S. (1969): Perlman, S. "İsocrates' "Philippus" and Panhellenizm", 370-374, *Historia*, Band 18, 1969

Polignac, François de (1994): Polignac, François de, "Mediation, Competition and Sovereignity:The Evolution of Rural Sanctuaries in Geometric Greece." 3-18. *Placing The Gods*, Susan E. Alcock, Robin Osborne (ed.), Oxford, 1994

Polignac, François de (1995): Polignac, François de, *Cults, Territory and The Origins of the Greek City-State*, Chicago, London, 1995

Polinskaya, Irene (2006): Polinskaya, Irene. "Lack of Boundaries, Absence of Oppositions: The City-Countryside Continuum of a Greek Pantheon.", *City, Countryside, and the Spatial Organization of Value in Classical Antiquity*, Ralph M. Rosen & Ineke Sluiter (ed.), 61-92. Leiden, The Netherlands: Koninklijke Brill, 2006

Pomeroy, S., Burstein, S. M., Donlan, W., Roberts, J.Tolbert (1999), (2004): Pomeroy, S., Burstein, S. M., Donlan, W., Roberts, J.Tolbert, *Ancient Greece, A Political, Soial and Cultural History,* N.Y, Oxford, 1999 ve 2004.

Powell, Anton (2007): Powell, Anton, *Athens and Sparta*, London, N.Y., 2007

Powell, Barry (2007): Powell, Barry, *Homer*, Oxford, 2007

Price, Theodora Hadzisteliou (1979): Price, Theodora Hadzisteliou, "Hero Cult in the Age of Homer and Earlier", 219-229, Glen Warren Bowersock, Arktouros (ed.): Hellenic Studies Presented to Bernard M. W. Knox on the Occasion of His 65th Birthday, 1979

Pritchett, William Kendrick (1986): Pritchett, William Kendrick, *Studies in Ancient Greek Topography*, V, Berkeley, 1986

Raaflaub, K. (1990): Raaflaub, K., "Perceptions of Democracy in Fifth Century Athens", 33-70, *Aspects of Athenian Democracy*, M.H. Hansen, W.R. Connor, K.A. Raaflaub, B.S. Strauss (ed.), Copenhagen, 1990

Raaflaub, K.. (1993): Raaflaub, K., "Homer to Solon: The Rise of the Polis, The Written Sources" 41-105, *The Ancient Greek City-state*, (ed). Mogens Herman Hansen, Copenhagen, 1993

Raaflaub, K. (1997): Raaflaub, K.,"Soldiers, Citizens, and The Evolution of The Early Greek Polis", 49-59, *The Development of the Polis in Archaic Greece* , Lynette G. Mitchell, P.J. Rhodes (ed.), London, 1997

Raaflaub, K. (1997): Raaflaub, K., "Homeric Society", 624-48, *A New companion to Homer*, I. Morris and B. Powell (ed.), Brill, Leiden, 1997

Raaflaub, K. (2000): Raaflaub, K., "Poets, Lawgivers, and the Beginning of Political Reflection in Archaic Greece", 23-57, *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought* , C. Rowe, M. Schofield (ed.), Cambridge, 2000

Raaflaub, K . (2004): Raaflaub, K., *The Discovery of Freedom in Ancient Greece*, Chicago, 2004

Raaflaub, K., Wallace, R. (2007): Raaflaub, K., Wallace, R., ""People's Power" and Egalitarian Trends in Archaic Greece" 22-49, *Origins of Democracy in Ancient Greece,* Raaflaub, K.., Ober, V., Wallace, R. (ed.), Berkeley, L.A., London, 2007

Ranasinghe, Nalin (2000): Ranasinghe, Nalin, *The Soul of Socrates*, Cornell Univ. Press, 2000

Rayor, Diane (2004): Rayor, Diane, *The Homeric Hymns, A Translat. with Intro and Notes*, London, 2004

Reger, G. (1997): Reger, G., "Islands with One Polis versus Islands with Several Poleis" 450- 493, *The Polis as an Urban Centre and as a Political Community*, Mogens Herman Hansen (ed.), Copenhagen, 1997

Rhodes, P. J. (1986): Rhodes, P. J., *The Greek City States*, London, 1986

Rhodes, P. J. (1993): Rhodes, P. J. "The Greek Poleis: Demes, Cities and Leagues" 161-182, *The Ancient Greek City State*, ed. Hansen, Mogens Herman, Copenhagen 1993

Rhodes, P. J. (1995): Rhodes, P. J., "Epigraphical Evidence: Laws and Decrees" 91-112, *Sources for the Ancient Greek City-State*, ed. Hansen, Copenhagen 1995

Robbins, Emmet (1997): Robbins, Emmet, "Public Poetry", 221-278, *A Companion to Greek Lyric Poets*, Gerber, D. E. (ed.), Brill, N.Y., 1997

Roberts, John Willoby (1998): Roberts, John Willoby, *City of Sokrates: An Introduction to Classical Athens*, New York, 1998

Robinson, T.M. (1991): Robinson, T.M., *Heraclitus: Fagments*, Toronto, 1991

Roisman, J. (2011): Roisman, J., *Ancient Greece From Homer to Alexander: The Evidence*, 2011

Romilly, J. De (1992): Romilly, J. De, *The Great Sophists in Periclean Athens*, çev. Janet Lloyd, Oxford, 1992

Rose, Peter W. (1999): Rose, Peter W., "Theorizing Athenian Imperializm and the Athenian State", 1-40, *Contextualizing Classics: Ideology, Performance, Dialogue*,

John J Peradotto, Thomas Michael Falkner, Nancy Felson, David Konstan (ed.), Oxford, 1999

Rzepka, Jacek (2002): Rzepka, Jacek. "Ethnos, Koinon, Sympoliteia and Greek Federal States." 225-247, Euergesias Charin: Studies presented to Ewa Wipszycka and Benedetto Bravo by their Disciples. JJP Suppl 1, 2002

Rzepka, Jacek (2009): Rzepka, Jacek, The Aetolian Elite Warriors and Fifth-Century Roots of the Hellenistic Confederacy, Akme. Studia Historika 2009

Sakellariou, M.B. (1989): Sakellariou, M.B., *Meletēmata: The Polis-State Definition and Origin*, Athens, 1989

Sartori, Giovanni (1993): Sartori, Giovanni, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Tuncer Karamustafaoğlu- Mehmet Turhan (çev.), Ankara, 1993

Schiappa, Edward (2003): Schiappa, Edward, *Protágoras and Logos: A Study in Greek Philosophy and Rhetoric*, Columbia, 2003

Schiller, Alex K. (1996): Schiller, Alex K., *Political Territoriality of the Classical Athenians*, 508-338 BC, vol. 1, Wisconsin, 1996

Schuller, Christof (1996): Schuller, Christof, *Laendlische Siedlungen und Gemeiden im hellenistischen und römischen Kleinasien*, München, 1996

Scully, Stephen (1990): Scully, Stephen, *Homer and the Sacred City,* Ithaca, N. Y., London, 1990

Sealey, Raphael (1969): Sealey, Raphael, "Probouleusis and the Sovereign Assembly" 247-269, *California Studies in Classical Antiquity*, vol. 2, 1969

Sealey, Raphael (1976): Sealey, Raphael, *The History of the Greek City States 700-338*, London, 1976

Sealey, Raphael (1993): Sealey, Raphael, *Demosthenes and His Time*. Oxford, 1993

Sealey, Raphael (2004): Sealey, Raphael, "Ephialtes, Eisangelia and the Council", *Athenian Democracy*,. P.J. Rhodes (ed.), Oxford, 2004

Shear, Julia L. (2001): Shear, Julia L., *Polis and Revolution: Responding to Oligarchy in Classical Athens*, N.Y., 2001

Shipley, Graham (2001): Shipley, Graham, "Archaic into Classical", 54-75, *Greek Civilization*, Brian Sparkes (ed.), Oxford, 2001

Sinanoğlu, Suat (1980): Sinanoğlu, Suat, *Platon Kriton: Metin Saptaması, Giriş ve Açıklamalar*, Ankara, 1980

Sinanoğlu, Suat (1999): Ksenophon, *Yunan Tarihi*, S. Sinanoğlu (çev.), Ankara, 1999

Snodgrass, A.M. (1980): Snodgrass, A.M., *Archaic Greece*, Berkeley, 1980

Snodgrass, A.M. (1987): Snodgrass, A.M., *An Archaeology of Greece: The Present State and Future Scope of a Discipline*, 1987

Snodgrass, A.M. (1994): Snodgrass, A.M., "Archaeology and the Study of the Greek City" s.1-24, *City and Country in the Ancient World*, John Rich, Andrew Wallace-Hadrill (ed.), London, N.Y., 1994

Snodgrass, A.M. (2001): Snodgrass, A.M., *The Dark Age of Greece*, N.Y., 2001

Snodgrass, A.M. (2006): Snodgrass, A.M., *Archaeology and the Emergence of Greece*, N.Y., 2006

Starr, Chester G. (1990): Starr, Chester G., *The Birth of Athenian Democracy*, N.Y, Oxford, 1990

Starr, Chester G. (1991): Starr, Chester G., *The Origins of Greek Civilization*, N.Y, London, 1991

Tandy, D.W. (1997): Tandy, D.W., *Warriors into Traders*, Berkeley, 1997

Tarn, W., W., (1964): Tarn, W., W., "Alexander: The Conquest of Persia", 352-386, *Cambridge Ancient History*, vol. 6., Cambridge, 1964

Tarn, W., W. (2003): Tarn, W., W., *Alexander the Great: Sources and Studies*, vol. 2, Cambridge, 2003

Tendy, D.W., Neale, W. C. (1998): Tendy, D.W., Neale, W. C, *Hesiod's Works and Days*, London, Berkeley, 1998

Thomas, Carol G., Conant, G. (1999): Thomas, Carol G., Conant, G., *Citadel to City-State*, İndianapolis, 1999

Thorley, John (2012): Thorley, John, *Athenian Democracy*, Routledge, New York, 2012

Tiverios, Michalis (2006): Tiverios, Michalis, "Greek Colonization of the Northern Aegean" 1-154, , Volume 2: *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other* Settlements Overseas, Gocha R. Tsetskhladze (ed.), Leiden, 2006

Tracy, Stephen V. (2009): Tracy, Stephen V., *Pericles: A Sourcebook and Reader*, California, 2009

Tyrrell, William Blake (2004): Tyrrell, William Blake, *The Smell of Sweat: Greek Athletics, Olympics, and Culture*, 1. cilt, 2004

Vernant, J.P. (1982): Vernant, J.P., *The Origins of Greek Thought*, Ithaca, N.Y., 1982

Vlastos, Gregory (1995): Vlastos, Gregory, *Studies in Greek Philosophy: The Presocratics* vol 1, Priceton Univ. Press, 1995

Voegelin, Eric Moulakis, Athanasios, Collected Works of Eric Voegelin, vol. 15 : Order and History, vol. 2 : *World of the Polis*, Columbia 2000

Wallace, R. (1998): Wallace, R., "Solonian Democracy" 11-29, *Democracy 2500; Questions and Challenges*, Ian Morris, Kurt Raaflaub (ed.), Archaeological Institute of America, 1998

Wallace, R. (2007): Wallace, R., "Revolutions and a New Order in Solonian Athens and Archaic Greece", 49-83, *Origins of Democracy in Ancient Greece*, Raaflaub, K., Ober, V., Wallace, R. (ed.), Berkeley, L.A., London, 2007

Wardle, K.A &Wardle, Diana (1997): Wardle, K.A &Wardle, Diana, *The Mycenaean World*, London, 1997

West, M.L. (1992): West, M.L., *Iambi et Elegi Graeci*, Oxford, 1992

West, M.L. (1999): West, M.L., *Greek Lyric Poetry*, Oxford, 1999

Williams, Jean Kenney (2009): Williams, Jean Kenney, *Empire of Ancient Greece*, New York, 2009

Wolin, Sheldon S. (2006): Wolin, Sheldon S., *Politics and Vision: Continuity and Innovation in Western Political Thought,* Princeton, Oxford, 2006

ÖZET

Küçüker, Sultan Deniz, Doğuşundan Hellenistik Döneme Değin Hellen *Polis*'inin Kavramsal Boyutları, Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Ayşe Gül Akalın- Orbay, X + 225 s.

Antik Batı dünyasına özgü politik bir model olan *polis*'in konu edildiği bu çalışmada öncelikle Klasik *polis*'in oluşumunu hazırlayan gelişmeler sunulmuştur. Konuya genel bir tarihsel çerçeve içinde yaklaşılırken aynı zamanda kavramsal çalışmalar ile terimin anlam ifadeleri irdelenmiş ve politik modelin olgunlaşmasına dek konu aynı tarihsel ve kavramsal yaklaşımlarla irdelenmiştir. Klasik *polis*'in olgunluk evresindeki gelişmeler ise *polis* içi politikalara odaklı olarak değil, dış politikalara odaklı olarak sunulmuş; bu yolla *polis* konusuna farklı açılardan yaklaşmak mümkün olmuştur. Ayrıca Klasik *polis*'in konu edildiği bölümde antik metinler, *polis*'in anlam ifadesinden çok kendi dönemindeki algısını ortaya koymak amacıyla irdelenmiştir. Son bölümde ise Makedon monarşisinin egemenliğine giren Hellen dünyasında *polis*'in üstlendiği sorumluluk ve bunun sonuçları konu edilmiştir. Dolayısıyla çalışma boyunca *polis* konusu, dönemlere ayrılarak kendi içinde yapılan değerlendirilmelerle sunulmuştur.

SUMMARY

Küçüker, Sultan Deniz, The Conceptual Dimensions of the Greek *Polis* Until the Dawn of the Hellenistic Period, Ph. D. Thesis, Advisor: Associate Professor Ayşe Gül Akalın- Orbay, X + 225p.

Polis, a political model that is specific to the ancient western world is the main subject of this thesis. The study has started from the the developments that prepared the occurence of the classical *polis*. From the begining all topics are presented in a general historical frame and by conceptual studies the term's expressions are scrutinized as well, till to the maturation of the *polis* model. As to the improvements of the classical *polis* in its acme, the topics have been presented focusing on external policies and by this way different aspects of the subject have been discussed. For the Classical era, the ancient texts are scrutinized in order to put forward the perception of the term in its own period rather than its expression. In the last section, the role of the Greek *polis* under the Macedonian monarchy and its consequences have been discussed. Therefore the main theme of the study has been presented by separating it into periods with specific assessments.